

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

Tasavvuf Tarihi

Ders Notları

Hazırlayan: Yusuf Turan Günaydın

YÜZEN
AY

Tasavvuf

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

Tasavvuf Tarihi

Ders Notları

**"Karanlık hep vardır,
çalalayan ışıktır."**

YUSUF TURAN GÜNAYDIN, 1967'de Amasya/Taşova'da doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdikten (1991) sonra aynı üniversitede İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalında *İbn-i Kemal: Edebi Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi: Tenkitli Metin* başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı (1995).

Çalışmaları

Telif: *Sûfî ve Kitap* (2012); **Çeviriyazı-Tercüme:** *Düstûr-i Ahlâkî: Müntehabât-ı Eş'âr-ı Ali* (Ahmed Raşid'den); *Bektaşîlik Makâlâtı* (Ali Ulvî Baba'dan, İsmail Kasap ile, 2006); *Yemen Hâtırâtı* (Ali Emîrî Efendi'den, 2007). **Derleme:** *Mehmet Âkif'in Mektupları* (2009); *1920 Adana Ermeni Mezalimi Hâtıraları* (Abdülgani Girici'den, 2011); *Bir Ömür Boyunca* (Refik Halid Karay'dan 2011); *Babam Mehmed Âkif* (Emin Âkif Ersoy'dan, 2010, 2011); Hece Dergisi, 1-200 Sayılar Dizini (2013).

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

Tasavvuf Tarihi

Ders Notları

Yayına Hazırlayan
Yusuf Turan Günaydın

"Karanlık hep vardır,
çalalayan ışıktır."

Büyüyenay Yayınları: 77

Tasavvuf: 23

Kemâl Edib Kürkçüoğlu

Tasavvuf Tarihi

Ders Notları

Hazırlayan

Yusuf Turan Günaydın

Yayın Yönetmeni

Mustafa Kirenci

Kapak Tasarımı

Davut Köse

Mizanpaj

DBY Ajans

Baskı-Cilt

Alioğlu Matbaacılık

Orta Mah. Fatin Rüştü S. 1-3A

Bayrampaşa/İSTANBUL

Tel: 0212 612 95 59

Matbaa Sertifika No: 11946

1. Baskı İstanbul, Ekim 2014

ISBN: 978-605-5166-59-5

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 23494

© Bütün yayın hakları "Büyüyenay Yayınları"na aittir.

Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Tasavvuf Tarihi - Ders Notları, Kemâl Edib

Kürkçüoğlu, Hazırlayan: Yusuf Turan Günaydın

ISBN: 978-605-5166-59-5, Ebat: 12,0 x 19,5 cm

152 s. 1- Kemâl Edib Kürkçüoğlu 2- Tasavvuf

3- Tarikatler

BÜYÜYENAY YAYINLARI

İskenderpaşa Mah.

Kıztaşı Cad. Elif Han

No:13, Kat: 2

34080 Fatih - İSTANBUL

Tel. - Faks: 0212 533 18 11

www.buyuyenay.com

İçindekiler

Sunuş.....9

- Tasavvuf Tarihi Öğretiminin Yakın ve Kısa Tarihinden Buruk Bir Andaç.....9

Çağdaş Bir Nâbî, Meçhul Bir Urfalı Şair Kemâl

Edip Kürkçüoğlu..... 15

- Şehrin Ruhunda Saklanan Şair 15
- İlim ve Sanatla Geçen Bir Ömür 18
- Meçhul Bir Şair veya Çağdaş Bir Nâbî..... 21
- Hatıralarda Kemâl Edib 28
- Efendimizin Huzurunda Okunan Na't-ı Şerif..... 31
- Kemâl Edib'in Yedi Yılda Tamamladığı ve Arkadaşının Efendimiz'in Makamında Okuduğu Na't 37
- Dönüş Âlemi..... 39
- Siyasi Şahsiyetlere Yazdığı Mersiye ve Hicivler 41
- Şiirleri Hakkında..... 44
- Kemal Edip'in Şiirlerinden Seçmeler..... 46
- Kemâl Edib'ten Veciz Sözler 55
- Eserleri ve İlmi Çalışmaları Hakkında..... 56
- Kemâl Edib'in Yayımlanmış Eserleri: 58
- Vefatı..... 60

Tasavvuf Tarihi

Mukaddime..... 65

Giriş 67

- Tasavvuf Nedir?..... 67

• Başka Âlemlere Mahsus Tasavvuf Var mıdır?	72
• Mistisizm Tasavvuf mudur?.....	75
Hilmi Ziya Ülken'in Tasavvufa Yaklaşımını Tenkid.....	77
Vücûd - Mevcûd	83
• Vücûdün Mertebeleri	83
• Tevhîdin Mertebeleri.....	85
• Allah'ın İsim ve Sıfatları	85
• Allah'ın Aslî Sıfatları.....	86
Tasavvufun Menşei Hususu.....	89
• Bir İlim Dalı Olarak Tasavvuf	95
Tasavvuf Meslekleri.....	97
• Vücûd Nedir?.....	105
• Vahdet-i Şühûd.....	112
İslâm'da Tasavvuf Var mıdır?	121
Tarih Metoduyla Tasavvufun İnkişafını Tasnif	127
• I. Tarikatler-Öncesi Tasavvuf.....	128
• II. Tasavvufun Şahıslar Etrafında Sistemleşerek ve Teşkilâtlaşarak Yayılma Devri.....	131
• III. Dağılma Devresi.....	134
• IV. Tasavvufa Tasavvuf Göziyle Bakış ve Mevzûlara Nihâî Bir Göz Atış.....	134
Kaynaklar.....	139
Dizin	141
“Tasavvuf Tarihi Ders Notları”ndan Örnek Sayfalar	141

Sunuş

Tasavvuf Tarihi Öğretiminin Yakın ve Kısa Tarihinden Buruk Bir Andaç

Her kitabın olduğu gibi bu kitabın da bir hikâyesi ve kısa da olsa bir tarihi var. Tarih ve hikâye 1950'li yıllara kadar çıkıyor. Kemâl Edîb¹ Kürkçüoğlu, 1950'li yıllarda Ankara Üniversitesi İlmîhiyat Fakültesinde Tasavvuf Tarihi dersleri okutmuştur. Bu derslerde öğrencilere yardımcı olması düşüncesiyle hazırladığı ders notları ise bugüne kadar muhafaza edildiği yerde dinlenmeye bırakılmışken, gün ışığına çıkmış olmakla artık okuyucuyla buluşmasının zamanı gelmiş demektir.

1950'lerde ve sonrasında uzunca bir süre fakülte ve okullarda ders notları “teksir makinası” denilen basit bir baskı aracıyla çoğaltılıyordu. Önce “mumlu kağıt”lara elle veya daktiloyle yazılan ders notları (imtihaan kâğıtları

¹ Müellif, ders notlarında ismini bu imlâ ile yazmıştır.

vs.) teksir makinasına özenle yerleştirilir, kolla çevrilerek kullanılan bu alet sayesinde öğrencilerin hizmetine sunulmuş olurdu. Çok daha önceleri “şapigraf” usûlüyle çoğaltılan ders notları için kullanılan teknolojiden bir gömlek daha üstüydü belki de bu basit baskı tekniği...

Kemâl Edîb Bey’in Ankara İlâhiyat’ta okuttuğu *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*’nın basılı bulunduğu teksir kâğıtları elimize nasıl geçti? Şimdi tam hatırlayamıyorum ama bu notların 1950’li yıllarda bu fakültede öğrenci olmuş ve üç-beş sene evvel vefat etmiş bir zâtın kitapları, -ölümünü müteakip- sağken yaşadığı evden çıkartıldıktan sonra bize ulaştığından eminim. Fakat şimdi sağ olmayan bu zâtın, zamanında ders kitabı olarak okuduğu teksir kâğıtlarına basılı bu sayfaları -bir vefa örneği sergileyerek- saklamış ve atmamış olduğu gayet açıktır. Ders kitapları bizde umumiyetle pek kıymeti bilinmeyen nesneler sırasındadır; kullanılıp atılacak birer eşya hükmünde görülürler.² Hele bir de biçimsiz boyuttaki kâğıtlara basılarak teksir yoluyla çoğaltılmış iseler, bu muameleye daha çok maruz kalırlar. Sahafların dahi makbulü değildirler.

Oysa Kemâl Edîb Bey’in ders notları her bakımdan kıymetlidir. Konuya vukûfiyetini tam olarak belirginleştiren bu kısacık ders notları, zaman zaman

² Oysa bir ‘Ders Kitapları Kütüphanesi’ kurulsa ne iyi olurdu...

aforizma üslûbuna dönüşen diliyle hem muhtasar-müfid bir ders kitabı, hem de dönemin tasavvuf algısını bugünlere taşıyan; İlâhiyat Fakültelerinin ders müfredatı içinde son derece mütevazı bir yere sığıştırılmış Tasavvuf Tarihi dersinin öğretimiyle ilgili ilgi çekici ayrıntılara işaretler barındıran bir belge niteliğindedir. Tam bir el kitabıdır.

Birçok ana mevzuyu son derece kısa geçen Kemâl Edîb Bey, eserinin bir yerinde **“Bunlar derste anlatılmıştır.”** notunu düşmese, burada veciz ifadelerle ve özetle anlattığı Tasavvuf Tarihi konularını derslerde ne derece genişlettiğini ve bu derslerin ne kadar zevkli geçmiş olabileceğini belki de derhâtır edemeyecektik. Hazret-i Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de; **“Nar alacaksan kabuğu yarılmış olanını al; içindeki tanelerin olgunluğunu oradan görebilirsin.”** meâlindeki beytinde dile getirdiği gibi, bu ders notları da bizim açımızdan Kemâl Edîb Bey’in derslerinin ne derece dolu dolu olduğunun ve müktesebâtının genişliğinin sâdık bir habercisi hükmündedir.

Tasavvuf Tarihi Ders Notları’nın muhtasar bilgi vermekle yetinmeyip, eleştiri de ihtiva etmesi ise bugünden bakıldığında bir sürpriz gibidir. Bu tür ders notlarında umumiyetle konuya odaklanılır ve bunun dışına pek çıkılmaz. Fakat Kemâl Edîb Bey, ders notlarının içine, -bir vesile düşürerek ve resmen konu dışına çıkarak- Hilmi Ziya Ülken’in tasavvuf hakkındaki bazı

değerlendirmelerine yönelttiği okkalı eleştirilerini de yerleştirmiştir. Bu tutum şüphesiz eserin dikkat çekiciliğini artıran bir etmendir.

Öğrencilere imtihanlarına çalışırken yardımcı olacak basit bir ders kitabı görünümünün ötesine geçen *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, işlediği konuyu içten kuşattığı hemen anlaşılan, bir öğretmenden bugüne ulaşmış buruk bir andaçtır aynı zamanda. Yaptığımız bibliyografik bir taramada,³ ders notu olarak kaldığı için basılma imkânı bulamamış ve herhangi bir süreli yayında da neşredilmemiş olduğu kanaatine vardığımız bu teksir, Kemâl Edîb Bey adına hiçbir kütüphanede kayıtlı değildir. Öyle anlaşıyor ki -birçok ders kitabının paylaştığı ortak bir kader olarak- sadece öğrenciler tarafından ders kitabı olarak kullanılmış ve sınıf geçildikten sonra ya bir yıl sonra bu dersi okuyacak başka öğrencilere aktarılmıştır veya çoğunlukla muhafaza edilmemiştir. Dolayısıyla her bakımdan kıymetli addettiğimiz bu metnin bugüne ulaşmasını sağlayan -ismini bilmediğimiz- Ankara İlahiyat Fakültesi mezunu zâta da rahmet dilemeyi bir vecîbe addediyoruz.

Eseri yayına hazırlarken dilini aynen muhafaza ettiğimizi ve sadece imlâya müdahalede bulunduğumuzu hemen hatırlatmak isterim. Yer yer ağır sayılabilecek

³ Kemâl Edîb Bey'in ihatalı bir biyografisini hazırlayan Mehmet Kurtoglu beyefendi ile gerçekleştirdiğimiz müşavere de bu kanaatimizi güçlendirmiştir.

bir üslûba bürünüveren eserin dili kesinlikle sadeleştirilmedi. Fakat bazen birkaç farklı şekilde yazılan bir kelime, tek bir biçimde yazılarak imlâ birliği sağlanmaya çalışıldı. Kelimelerde sadeleştirmeye gidilmediyse de imlâda mümkün mertebe sadelik tercih edildi. Eserde sık sık geçen âyet ve hadîsler, Arapça, Farsça şiirler ve sufi kaynaklarından aynen alınan pasajlar ise metinde çoğu zaman eski harfli daktilo ile yazılmış idi. Eski harflerle yazılı olmayanları da eski harflerle yazarak bu hususta da bir birlik sağlanmış oldu. Bu tür metinler -âyetler hariç- hem eski harflerle yazılarak, hem tercüme edilerek, hem de çeviriyazı yoluyla verildi. Âyet ve hadîslerin anlamları verilmediğinde ise mutlaka Türkçeye tercüme edildi.

Gerekli gördüğümüz yerlerde metni açacağı ve okuyucuya faydalı olacağı düşüncesiyle bazı açıklayıcı notlar da konulmuştur. Bunları Kemâl Edîb Bey'in dipnotlarından ayırmak için sonlarına parantez içinde (haz.) kısaltması konulmuştur. Oldukça özet hazırlanmış bulunan metne hiçbir ek bilgi veya bölüm konulmamışsa da temel tasavvuf klasiklerinin tanıtıldığı bölümde bu kitapların günümüzdeki tercümelerine yine dipnotlar vasıtasıyla işaret edilmiştir.

Metnin yayın hazırlığı esnasında öncelikle kardeşim Selma Günaydın'ın çok büyük katkısı olmuştur; metnin dizgisini o yapmış bulunuyor. Kemâl Edîb Bey'in ailesiyle irtibat kurmamızı ise üretken şair, yazar

ve araştırmacılarımızdan, Urfa tarih ve kültürüyle ilgili çalışmalara da imza atmış bulunan Mehmet Kurtoglu sağladı. Mehmet Bey ayrıca Kemâl Edib Bey'in mufasssal bir biyografisini yazmaktadır. Ders notlarının bugüne kadar sessiz sedasız durduğu yerden elimize ulaşmasını sağlayan zevâta da elbette şükran borçluyuz. Kitabın basılması konusunda gerekli izni veren Kemâl Edib Bey'in ailesinden Emel Oktar'a da mahsûsen teşekkür ediyorum.

Her yönüyle iyi yetişmiş ve yüzlerce talebe yetiştirmiş bir zât olan Kemâl Edib Bey'in okuyucuya tanıtılması; hayranlık uyandırıcı müktesebâtının görünür kılınması ve üzerine daha çok eğilinmesi yönünde katkı sağlamasını umduğumuz bu çalışma ile merhum müellife rahmet diliyor, bu muhtasar-müfid Tasavvuf Tarihini bir el kitabı olarak okuyucuya sunuyoruz.

Yusuf Turan Günaydın
Yenişehir, 3 Haziran 2014

Çağdaş Bir Nâbî, Meçhul Bir Urfalı Şair Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

Mehmet Kurtoglu ^[1]

Şehrin Ruhunda Saklanan Şair

Pope'nin, "İnsanlığı incelemenin en uygun yolu, insanı incelemektir" ifadesini "bir sanatçıyı incelemek, onun doğup yaşadığı şehri incelemektir." diye dönüştürsek yanlış olmaz sanırım. Edip Cansever'in de bir dizesinde ifade ettiği gibi, "İnsan doğduğu yere benzer." Bu bağlamda yazar ve sanatçıların portreleri çalışılırken bence şehir olgusu gözardı edilmemelidir. Bazen şehirden yola çıkarak yazar veya sanatçıyı, bazen de sanatçıdan yola çıkarak şehri tanımlamak gerekir. Zira bu her iki yöntemin, iyi bir biyografinin ortaya çıkmasında önemli bir yeri vardır.

[1] Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Yayınlar Müdürü, kurtoglu.mehmet63@gmail.com

Ünlü romancı ve biyografi yazarı Stefan Zweig, yazar ve sanatçı portrelerini kaleme alırken adeta yerine geçerek, ruhunun derinliklerine iner. Ortaya koyduğu eser, bir biyografi çalışması olduğu kadar, roman tadında gerçek bir sanat eserine dönüşür. Sanatçının eserlerinden ve yaşadığı dönemden hareketle yazmasına rağmen Stefan Zweig: **“Bir biyografi yazarı için, kendi çağdaşı olan veya olmayan herhangi birini anlatmak, hiçbir zaman kendi benliğini tam olarak anlatmak kadar güç bir iş değildir.”** diye yazar. Yazar, bununla bir sanatçının kendi yaşamını yazmasının zorluğunun altını çizer. Çünkü Zweig’e göre kendi yaşamını yazan birçok yazar yalana sarılır ama bir başkası tarafından kaleme alınan eser daha gerçekçidir.

Usta şair, adı gibi edip ve şair olan Kemâl Edîb Kürkçüoğlu’nun biyografisine, hatıra kitaplarında, ansiklopedilerde ve birçok akademik makalede rastlamak mümkündür. Şiiri ve hayatı hakkında makaleler yazılmış, eserleri dini ve edebi araştırmalarda kaynak teşkil etmiş bir şair ve edibin hayatını yeniden kaleme almak, onun biyografisine ne katar diye düşünmeden edemedim. Ama bu büyük şair ve yazarın doğup büyüdüğü Urfa’da ve hatta yıllarca talebe yetiştirdiği, ilmini sebil ettiği şehirlerde tanınmadığını görünce, onu doğduğu şehir üzerinden anlatarak belki biyografisine bir katkı sağlamış olabilirdim.

Ayrıca onun hakkında yazılanlardan hareketle yeni bir biyografi denemesi yapmak ve bu vesile ile unutulmaya mahkûm edilen bir sanatçıyı hatırlamanın bir vefa borcu olacağı düşüncesiyle bu yazıyı kaleme alma gereği hissettim. Çünkü Kemâl Edîb, Urfa şair ve yazarları içinde hatırlanmaya ve üzerinde düşünül-meye değer çok önemli ve özel bir sanatçıdır.

Kemâl Edîb'in adını Şeyh Safvet koymuştur.⁴ Onun ruh ve düşünce dünyası, Urfa gibi ruhaniyetli bir şehirden ilham almış olmalıdır. Her ne kadar büyüklüğü ve kadri bilinmemiş olsa da, o şehri, şehir de onu ruhunda saklamıştır. Şehirdeki uzun geçmişi, çocukluk ve gençlik yıllarında almış olduğu kültür ve yazdığı eserler içinde 'Urfa Ağzı' kitabı ve bu kitap dolayısıyla almış olduğu Türk Dil Ödülü onun Urfa ile bağının ne denli güçlü olduğunu gösterir sanırım. Kendisine gelene kadar Urfa Ağzı'nın inceliklerini bu denli güzel anlatan ikinci bir kişi olmamıştır. Onun yazdığı bu kitap Urfa'nın halk biliminde ilk ciddi bir çalışma olmuş, ondan sonra bu konuda yazanlara kaynak teşkil etmiştir.

⁴ Şeyh Safvet, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'de görev almış, şair ve tasavvufi boyutu olan biridir. İki dönem Urfa Mebusluğu yapmıştır. En meşhur yönü ise Hilafet'in kaldırılması için mecliste vermiş olduğu önerge ve bu konuda yapmış olduğu tarihi konuşmadır.

İlim ve Sanatla Geçen Bir Ömür

Urfa'nın köklü, aynı zamanda birçok siyaset ve sanat adamı yetiştirmiş Kürkçüoğlu ailesine mensup olan Kemâl Edîb, Urfa'da doğmuştur.⁵ Babası, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı Urfa temsilcisi Ömer Edîb Bey, anesi İstanbul Temyiz Mahkemesi üyelerinden Eğinli Ahmed Nazif Bey'in kızı Sıdika Hanım'dır. Abdülkâdir-i Geylânî soyundan geldikleri söylenmektedir.⁶ Kemâl Edîb, aile adının soyadı olarak kullanılması yasaklandığı

⁵ Urfa kültür ve siyaset hayatında iz bırakan Kürkçüoğlu ailesinden Osmanlı Döneminde yaşamış olan ve belediye binasının hemen arkasındaki Bican Ağa, 20. yüzyılın başlarında yaşamış olan İttihatçı Mahmut Nedim Efendi, (bugün adıyla anılan ve Urfa Kurtuluş Müzesi olarak kullanılan bir köşk bulunmaktadır) *Vâmık u Azrâ* aşk hikâyesinin yazarı Osman Remzi Kürkçüoğlu, bir şehir ressamı olarak tanınan Ressam Nihat Kürkçüoğlu, Sanat Tarihçisi, yazar A. Cihat Kürkçüoğlu, Halk Bilimci S. Sabri Kürkçüoğlu ve genç kuşaktan Yusuf Kürkçüoğlu ilk akla gelen isimlerdir. Osman Remzi'nin *Vâmık u Azrâ* isimli eseri Milli Kütüphane'de mevcut olup Osmanlıca bir edebi eserdir.

⁶ Bu konuda bilgisine başvurduğumuz A. Cihat Kürkçüoğlu şunları söylemektedir: Ailede Seyyid Halil lakaplı zâtın Seyyid lakabına bakıldığında ailenin peygamber soyundan geldiği düşünülebilir, torunlarından Abdurrahman Efendi'nin oğlu Hacı Mehmet ermiş bir kişiliğe sahipti ve şeyhlere verilen bir unvan olan Babe/Baba lakabıyla anılıyordu. Hacı Mehmet Babe'nin Bağdat'ta Abdülkadir Geylani Hazretlerinin türbesinde yattığı söylenmektedir. Buradan da ailede tasavvufla ilgili kişilerin olduğu dikkati çekmektedir. Cihat Kürkçüoğlu'nun verdiği bilgiye göre Kemâl Edîb Bey'in Güner Edip ve Emel adlarında iki çocuğu vardır.

için soyadı kanununun ardından bir müddet Ünsel soyadı ile anılmışsa da 1950'den sonra Kürkçüoğlu soyadını almıştır.⁷

Kürkçüoğlu ailesi XVI. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim tarafından Urfa'nın Osmanlı topraklarına katılması sırasında buraya yerleşmiş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Urfa Kale Ağalığı'na getirilmiş Koca lakabıyla tanınan bir aileden gelmektedir. Kale Ağalığı babadan oğula devreden bu aileden Ali oğlu Hasan Efendi, Sultan Abdülmecid'in 26 Muharrem 1253 (miladi 1838) tarihli fermanı ile Reha (Urfa) Kalesi Mühimmat Müdürlüğüne (Kale Ağalığı) atanmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında ailenin büyüğü Halil Koca kürk ticareti ile uğraşmaya başlayınca aile Kürkçü lakabı ile tanınmış, daha sonra bu zatın evlatları Kürkçüzade olarak anılmış ve Cumhuriyet döneminde Soyadı Kanunuyla Kürkçüoğlu soyadını almıştır. Aileden, Ömer Edib Efendi (1904-1904 / 1908-1912 iki kez), Osman Remzi Efendi (1914-1916), Celal Nedim Efendi (1930-1933) ve Fazıl Kürkçüoğlu (1946-1947) Urfa Belediye reisliği yapmıştır. Ömer Edib Efendi ayrıca II. Meşrutiyet Döneminde Nisan 1912-Ağustos 1912 ve 1912-1914 dönemlerinde Urfa Bağımsız Mebusu seçilmiştir. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, 1904-1904 /

⁷ Mustafa Uzun, "Kürkçüoğlu, Kemal Edip", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, TDV. Yayını, Ankara 2002, s. 571.

1908-1912 iki kez Urfa Belediye başkanlığı görevinde bulunan, ayrıca II. Meşrutiyet Döneminde Nisan 1912-Ağustos 1912 ve 1912-1914 dönemlerinde Urfa Bağımsız Mebusu seçilen Ömer Edîb Efendi'nin üç oğlundan biridir. Ömer Edîb Efendi'nin diğer iki oğlu Avukat Fazıl ve Adil Bey'lerdir.⁸

Kemâl Edîb Bey, "Urfa'da İrfâniye Mektebi'nde başladığı ilköğrenimini İstanbul'da Menbau'l-İrfan Mektebi'nde bitirmiş, 1919 yılında Urfa Rüşdiyesi'nde ve İstanbul'da Vefa Sultânîsi'nde okumuştur. 1924 yılında İstanbul Dârülmuallimîn-i Âliyesi'nden mezun olmuştur.⁹ Ayrıca Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümü'nü bitirmiştir. Edebî bilgisini babasına, amcası şair Osman Remzi ile Ali Emîrî Efendi'ye borçlu olduğunu söyleyen Kemâl Edîb, bir taraftan cami derslerine devam ederek dinî konularda kendini yetiştirirken, özel hocalardan da faydalanıp Fransızca, Arapça ve Farsça ve İngilizce öğrenmiştir. Naim Hazım Onat ve M. Necati Lugal gibi hocalardan istifade etmiştir. 1935 yılında ilk mektep muallimliğiyle başladığı mesleğini İstanbul Maarif Müdürlüğü'nde şef müfettiş, ilk tedrisat müfettişliği, orta ve liselerde tarih ve edebiyat hocalığı. Millî Eğitim Bakanlığı Hususi Mektepler

⁸ A. Cihat Kürkcüoğlu, Urfa, Sanat tarihçisi-Yazar, 1948 doğumlu, Kemâl Edîb'in amcazadesi

⁹ Adana Muallim Mektebi'nden mezun olduğu yolundaki kayıt ise belgelendirilmeye muhtaçtır denilmektedir.

Dairesi müdür muavinliği gibi görevlerle bilhassa fakülte ve yüksek okullarda zaman zaman idarecilik yaparak vefatına kadar sürdürmüştür. Üniversite hocalığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi müdürlüğüyle başlamış, burada paleografi; Ankara İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Dini Esasları ve Tasavvuf Tarihi dersleri okutmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı müfettişliği, Tâlim ve Terbiye Dairesi üyeliği, Din Eğitim ve Öğretimi Dairesi Müdürlüğü yapmıştır. Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca ve Türkçe bölümlerinde edebiyat dersi vermiş, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğünü tedvirle görevlendirilmiştir. Burada Tasavvuf Tarihi derslerini okutmuş, hemşerisi Celal Saraç'ın müdürlüğe tayini dolayısıyla enstitüdeki görevlerinden 1 Haziran 1961'de ayrılmıştır. Bir müddet Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde ders vermiş, 1965 yılında Amerikan hükümetinin davetlisi olarak meslekî incelemelerde bulunmak üzere Amerika'ya gitmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi iken yaş haddinden emekliye ayrılmıştır (12 Haziran 1968). 1969-1972 yılları arasında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâmî Türk Edebiyatı derslerini okutmuştur.”¹⁰

Meçhul Bir Şair veya Çağdaş Bir Nâbî

Kemâl Edîb'in çocukluğu Urfa'da geçmiş, ilköğrenimini yine doğduğu şehirde tamamlamış, ardından

¹⁰ Uzun, a.g.md., DİA-XXVI, s. 571.

İmparatorluğun başkenti İstanbul'da lise ve üniversite tahsili yapmıştır. O dönemde Urfa tipik bir Osmanlı şehridir. Başkentten uzakta olmasına rağmen Urfa, geçmişte başkentlik yapması dolayısıyla güçlü bir kültürel birikime sahiptir. Birçok din, dil, mezhep, tarikat ve ırkın bir arada yaşadığı bu şehirde binlerce yıldır sürüp gelen dini çoğulculuk hâkimdir. Ayrıca Urfa'nın, tarih boyunca gerek Hristiyanlık gerek İslam hâkimiyeti döneminde hep bir tasavvufi damarı olmuştur. Gazelin musikiyle karıştığı, Nâbî'den ilham alarak şiirin hikmetle buluştuğu bu şehrin sıra gecelerinde yüzlerce yıldır gazelle musiki, din ile edebiyat iç içe olmuş, bu topraklarda doğanların ruhları şiir ve musikiyle şekillenmiştir.

Osmanlı döneminde doğup, Cumhuriyet döneminde sanatını nesir ve şiirleriyle sürdüren Kemâl Edîb'in klasik edebiyata yaslanarak şiir yazması, yine şiirinde derin tasavvufi boyutun bulunması onun bu şehirle karışan toprağından dolayıdır. Urfa gibi mistik bir şehirde doğmuş, kişiliğini şekillendiren inanç ve kültürünü bu topraklardan almıştır. Nasıl ki, ancak Yusuf Nâbî gibi Urfa'dan çıkan bir şairin divan edebiyatına hikmeti getirmesi kaçınılmazsa, Kemâl Edîb gibi bir edip ve yazarın Urfa'dan çıkıp tasavvufi/mistik boyutu şiirine taşımaması düşünülemez. Ki, daha sonra Türk edebiyatının en güzel tasavvufi şiirlerine imza attığını görüyoruz. Gerek Mevlana ile ilgili yazdığı

şiiir olsun, gerek yazdığı naatlar olsun bunun en güzel göstergesidir.

Kemâl Edîb lise ve üniversite yıllarını İstanbul'da geçirmiş, daha sonra Cumhuriyetin başkenti Ankara'da yaşamıştır. Kemâl Edîb'in yaşamında, daha doğrusu sanatında bu üç başşehrin önemli ve özel bir yeri vardır. Onun kişiliğini ve sanatını bu üç şehri göz ardı ederek tanımlamak mümkün değildir. Kemâl Edîb'in özellikle İstanbul ve Ankara'da ki edebiyat ve kültür çevresinde çok önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Bunlarla yakın temasta olan Kemâl Edîb, bunları etkilediği gibi, etkilenmiştir de. Zira Onun şiiir ve edebiyat konusunda etkilendiği amcası Osman Remzi ve Ali Emiri ve Mahir İz ilk akla gelen isimlerdir...

Savaş ve siyasi cereyanların başını alıp gittiği, 20. yüzyılın ilk yıllarında (1902) doğan Kemâl Edîb, çocukluk ve ilk gençlik yıllarının eğitim ve kültürünü Osmanlı imparatorluğunda almıştır. Bu yüzden gelenekle, özellikle de divan edebiyatıyla bağı güçlü bir şekilde devam etmiş, köklü eğitim ve kültürüyle Cumhuriyet döneminde dahi bir imparatorluk çocuğu olduğunu eseri ve sanatıyla ortaya koymuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki büyük bilgi ve birikime sahip, dünyayı tanıyan birçok aydın ve sanatçının güçlü düşünce, edebiyat ve sanat eserleri yaratmalarının nedeni imparatorluk çocuğu olmalarından dolayıdır. Kemâl Edîb'in ortaya çıktığı dönemde şiiir ve

edebiyatta öylesine dev isimler vardır ki, bunların tümü yukarıda sözünü ettiğimiz büyük bir imparatorluğun kültüründen beslenmişlerdir. Şiirde Faruk Nafiz, Ahmet Kutsi Tecer, M. Emin Yurdakul vb. beş hececi şairler Milli Edebiyat akımıyla, Necip Fazıl, Nazım Hikmet farklı konu ve söyleyişleriyle Türk edebiyatında modern bir şiirin yolunu açmışlardır. Rıza Tevfik gibi filozofkökenli şairler ise içinde bulundukları düşünsel cenderede sıkışıp kalmışlardır. Hece'nin zirvesi Necip Fazıl'ın metafizik ürpertileri, Nazım'ın ideolojik serbest şiirleri, beş veya sekiz hececilerin hamasi şiirleri Kemâl Edîb'in ilgisini çekmemiş, geleneğe yaslanarak, kendine mahsus bir duyuşla şiirlerini söylemiştir. Yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel ortamı, şiir çıkışları elbette onu etkilenmiş olmalı ki, o, bütün bu şiir akımlarının dışında kalarak imparatorluğun altı yüzyıllık birikiminden doğan Divan geleneğine yaslanarak şiirlerini yazmıştır.

Ayrıca yaşadığı dönemin fıkırsel çekişmelerinden uzak kalarak aşk ve tasavvufa yönelmiştir. Bu bağlamda Onun şiiri, Koca İmparatorluğun birikiminden doğup derinden akan bir nehir gibidir. Bu nehir büyük, köklü bir o kadar da sakin ve dindir. Onun şiirine bakanlar önce bu dindinliği ve sakinliği görürler. Oysa onun bu sakin ve dindir şiiri kendi içinde büyük bir coşkunluk saklar. Özellikle ruh dünyasını, aşkını ve ölümü anlattığı şiirler böylesine şiirlerdir. Onun ruh dünyasındaki

çalkantıları dindiren güçlü inanç ve tasavvufi boyuttur. Kemâl Edîb'in hayatı hakkında pek fazla bir şey yazılmamıştır ama onun hayatı ve ruh dünyasını ancak şiirlerinden çıkarmak mümkündür. Çünkü şiir insanın kendisi olması hâlidir.

Onun hakkında yakın dostu Mahir İz, hatıralarında Kemâl Edîb'i anlatırken İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde görevlendirilmesine sebep olduğunu dile getirir ve dostluklarına yer verir: "Kendisiyle evvelce bir mu'arefem yoktu. 1960 inkılâbından sonra Ankara'ya İlim Yayma Cemiyeti erkânı ile birlikte davet edilip, İlahiyat Fakültesi profesörleri ve Diyanet yetkilileri hazır bulunduğu halde on beş kişilik bir komisyonda bazı hususlar, bu meyanda Kur'an-ı Kerim'in yeni harflerle devlet tarafından basılması konuları müzakere edilmişti. O komisyonda Milli Eğitim'den Din Eğitimi Dairesi Müdürü Kemâl Edip Bey de bulunuyordu. Kendisiyle ilk defa orada karşılaştık."¹¹

Mâhir İz, hatırlarının devamında ise Kemâl Edîb'in edip ve şairliği hakkında önemli tespitlerde bulunur ve: "Kemâl Edip Bey'i vaktiyle Ali Emîrî Efendi'nin 'Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nda dört büyük edebi kabiliyet arasında 'Radi' imzasıyla yazdığı gazellerle hakiki hüviyetini bilmeden gıyabi olarak tanıımıştım. Sonra Urfa mevlidli o büyük edebi kudreti, o Nâbî'nin iftihar edeceği nazım ve nesriyle sâha-i beyânın bütün

¹¹ Mâhir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s. 359.

safhalarında hemen hemen rakipsiz cevalân eden, zamanında şark kültürünün mümtâz sîmâsı Kemâl Edîb Bey'i bütün kudreti ile tanımak bahtiyarlığına nail oldum. O kadar değişik mevzularda hâkimâne ve hâkimâne kalem oynatmıştır ki, bu Hâtırat sahifelerine sığmaz.”¹² diye yazar.

Kemâl Edîb, sanat-edebiyat dünyasında daha çok ilmi ve edebi yazılarıyla tanınan bir yazardır. Oysa onun ilmi yönü ve nesirlerinin büyüklüğü kadar güçlü şiirleri vardır. Özellikle divan edebiyatına vukufiyeti, derin ilmi ve kültürü ayrıca kişisel duyusuyla kendine mahsus bir söyleyişe sahiptir. Onun daha çok ilim adamlığı ve eğitimci yönüyle tanınmasının sebebi, Yahya Kemal gibi yaşarken şiirlerini kitaplaştırmamış olmasıdır. Bu onun daha çok şan ve şöhretten uzak kalma endişesinden doğmuş olmalıdır. Zira bir şiirinde:

“Şikâyet etmem asla, çünkü memnunum bu hâlimden.
Cihanın şüphe yok bî-sûd olur, hurşid-i rahşânı.
Karanlıklar çökünce her yana hüzn ü melalimden.
Yaşarsam bilmesin âlem, ölürsem duymasın dünyâ.
Haber-dâr olmasın kimse, Kemâl'imden zevalimden.”¹³

diye yazmıştır. Ayrıca tasavvuf ehli büyük insanlar “Şöhret afettir.” hadisi ışığında bilinmezliği tasavvufi bir bağlamda fazilet kabul etmişlerdir. Kemâl Edîb de bu

¹² İz, *a.g.e.*, sh. 359.

¹³ İrfan Gündüz, “Kemal Edip Kürkçüoğlu: Hayatı ve Eserleri”, *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 247.

düşünceden yola çıkarak kendini bilinmezliğe terk etmek istemiştir. Bu hasleti onun bütün yaşamında görmek mümkündür. O çevresindekilere “Yüz okuyup bir yazmalı, yüz yazıp bir neşretmeli.”¹⁴ diyerek yazma ve yazdıklarını neşretme konusundaki titizliğini göstermektedir. Ayrıca sözlü bir kültürden gelen bir medeniyete mensup olduğundan, eserlerinin daha çok sözlü ortamlarda yaşamasını istemiş gibidir. Onun bir dönem radyo konuşmaları yapması yine bu sözlü kültüre verdiği önemi göstermesi açısından dikkate şayandır.

Kemâl Edip için yaşadığı dönemde kıymeti bilinmeyen meçhul bir şair tanımı yapılmıştır. Onun hakkında Hasan Kamil Yılmaz bir röportajında; “Edebiyat hocamızdı. Bir tam yıl bize edebiyat dersine geldi. Gerçekten Osmanlı şiirini, edebiyatını Mahir Hoca gibi bize sevdiren insanlardan birsidir. Âşık bir insandı o da. O meşhur ‘Der Na’t-ı Sultanü’l Enbiya’ diye meşhur nat-ı şerifi var biliyorsunuz. Cenab-ı

¹⁴ Ali Osman Koçkuzu, “Mektuplar”, *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2002, S. 9, s. 12. Bilal Çakıcı, “Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun Şiirleri”, *Türkoloji Dergisi* (Ankara), Cilt XV, 2002, S. 1, s. 205. Kemal Edib’in bu sözü ile ilgili olarak Prof. Dr. Mehmet Kaplan şunları yazmıştır: “Kemal Edib Kürkçüoğlu, sınırlı bir çevrede büyük hayranlık uyandırmış olan bir şairdir. Ben onu bizzat tanımadan önce adını başkalarından duydum. Sevenlerinin çokluğu bize güven verir. Ben bu güvene dayanarak basılmamış bir şiirini buraya almakta tereddüt etmedim.” (*Şiir Tablilleri*, C. II, Dergah Yay., İstanbul 1984, s. 418).

Peygamber (s.a.v.)'i anlatan şiiri. Urfalı olduğundan 'Çağdaş Nâbî' derlerdi ona. Hocayla görüşürler ve mektuplaşırlardı. Sami Efendi'yle ilgili bir şiiri de var, Kemâl Edîb Bey'in:

Hayru'l halef-i Es'ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru'l urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Bedr-i hafâ tabirini ilk defa kullanan o. Bedr-i hafâ, bulutlu bir gecede görülen dolunay. Arada gidip gelen, bulut üzerine gelince kaybolan, gizlenen; bulut akınca ortaya çıkan dolunay. Sâmi beye intisabı olduğunu zannetmiyorum. Ama ziyaretine gelirdi. Mahir Bey'in intisabı vardı. Kemâl Edîb Bey'in intisabını duymadım."¹⁵ diye yazar.

Hatıralarda Kemâl Edîb

Kemâl Edîb, kendine bilinmezliği ve meçhul kalmayı şiar edinmesine rağmen, çağdaşı sanat, düşünce ve gönül adamları ve öğrencilerinin hatıralarında ismi sıkça geçen bir şahsiyettir. Eğitimciliğinde oldukça ciddi ve sert mizaçlı olduğu bilinen Kemâl Edîb, gerek çağdaşı yazar, sanatçı ve fikir adamlarının gerekse öğrencilerinin hatıralarında saygı ve sevgiyle anılır.

Hayreddin Karaman, 1958 yılında Konya İmam Hatip Okulu'ndan mezun olur ve yatılı olarak İstanbul

¹⁵ Ethem Cebecioğlu vd., "Hasan Kâmil Yılmaz ile Mülâkat", *Tasavvuf*, Yıl IV, Temmuz-Aralık 2003, S. 11, S. 610.

Yüksek İslam Enstitüsü'ne girer; çalışma usulü İstanbul'da da aynıdır; bir yandan resmî derslere devam ederken diğer yandan kıyıda köşede kalmış büyük hoca efendileri bularak alabileceğinin azamisini almaya çalışır.

Enstitü'ye girerken, bekâr olma şartı yüzünden ister istemez evli olduğunu gizleyerek eşini ve çocuklarını Mecitözü'ne, ailesinin yanına gönderen Hayreddin Karaman, çocuklarından 1957 doğumlu olanı okul çağına girince gidip resmî nikâh kıydırma mecburiyetinde kalır. Bu arada, Enstitü'nün müdür muavinlerinden biri onunla birlikte otuz öğrencinin evli olduğunu tespit etmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirmiştir. Şayet bir çözüm bulunmazsa, tam yolun sonunda, okuldan kovulmakla kalmayıp bir de tazminat ödemek zorunda kalacaklardır. Onları bu kritik durumdan, aynı zamanda değerli bir şair ve büyük bir kültür adamı olan Din Eğitimi Genel Müdürü Kemâl Edîb Kürkçüoğlu kurtarır: “Bunlar bir nesildir, İmam Hatip Okulu'na yaşlı girmişlerdir, dolayısıyla istisnaî bir uygulama yapılması gerekir!” yollu sözlerle müdür muavinini ikna ederek ilgili evrakın iptal edilmesini sağlar.¹⁶

Öğrencilerinden Prof. Dr. Hayreddin Karaman, onunla ilgili olarak hatıralarında şöyle der: “Yaşamak, rahmetle anılmak içindir. Henüz hayatta iken ölmüş

¹⁶ Beşir Ayvazoğlu, *Aksiyon Dergisi*, 19 Eylül 1998, Bu olayı aynı şekilde Hayreddin Karaman hatıralarında anlatır.

kimselerle dolu olan dünyamızda, öldükten sonra da yaşayanların gün be gün azaldığı bir gerçek. Yeri doldurulmayan insanların her geçen gün azaldığını görmekteyiz. Kemâl Edip Kürkçüoğlu Hocamız da milli ve manevî halkalarımızdan biriydi. Kemâl sahibi, edip, Allah ve Resullullah aşkıyla meşbu, Hz. Mevlana'ya muhib, İslam'a hâdim olarak yaşayan hocamız 'sessiz yaşadım kim beni nereden bilecektir' mısraını haliyle ifade eden değerli bir insandı. Müseccâ nesirleri ve değerli manzumeleri nesillere en güzide bir armağan olarak kalacaktır. Son devrin büyük şairleri arasında yerini alacak, Urfalı olması hasebiyle 'Nâbî-i Sâni' diye anılacak bu büyük insan kubbede hoş bir sadâ bırakıp gidenlerden oldu. Allah rahmet eylesin.

Bahariye toplantılarından birinde merhum bu na'tı (Efendimize yazdığı meşhur na'tı kastediyor) ve Adnan Menderes için yazdığı mersiye okumuştı, diz üstü oturmuş vaziyette gözlerini yumuyor, hafifçe sağa doğru eğiliyor ve etkili sesiyle, usule uygun inşadıyla okuyordu, mest olmuştuk; ondan sonra da ne zaman bu na'tı okusam hislenmiş, hatta ağlamışındır. Yatılıktan ayrılmama sebep olan olay dolayısıyla onun bana büyük bir iyilik yaptığını, evli olarak yatılı olduğumuz için okuldan atılma felaketini nasıl engellediğini yukarıda nakletmiştim. 1950'den sonraki çok partili demokrasi denemesi sonrasında radyoda dini konuşmalar başlayınca Kemâl Edîb Hoca da bu kervana katılmıştı;

hem muhtevası ilim ve irfanla dolu hem de üslûbu secili, mükemmel konuşmalar yapardı. Bunların bir kısmını Diyanet yayımlamıştı.”¹⁷ diye yazar.

Efendimizin Huzurunda Okunan Na't-ı Şerif

Tasavvufla yoğrulan sanat ve düşüncenin her zaman deruni bir boyutu vardır. Kemâl Edîb, bu anlamda deruni boyutu olan bir kişiliğe sahiptir. Gerek yazdıkları, gerek hatıralarda onun hakkında anlatılan bilgilere baktığımızda dindar, sessiz, sakin, alçakgönüllü, yardımsever ve sanatçı ruhludur. Aşk ve inanç sahibi şairin, şiirlerinde güçlü bir melal sezilir. Tefekkür ve irfanla yazdığı şiirlerinde derin bir inanç, Allah ve Peygamber sevgisi güçlü şekilde kendini gösterir. Şiirinde ayrıca memleket ve millet sevgisi, İslam tasavvufunun büyüklerine karşı büyük bir muhabbet, özellikle de Mevlana'ya karşı büyük bir sevgisi vardır. Dünyaya hemşerisi usta Şair Nâbî gibi hikmet nazarıyla bakan şair, bir yandan dünyanın künhüne varmak isterken, diğer yandan Efendimiz'e ve onun yolundan giden hak âşıklarına yazdığı şiirlerle onlara olan sevgisini dile getirmiştir. Onun Efendimiz'e olan sevgisini dile getiren, yazdığı bir na't ve onunla ilgili anlatılanlar oldukça anlamlıdır.

¹⁷ Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, C. I, İz Yay., İstanbul 2008, s. 347.

“1970 Yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nde bize İslâmî Türk Edebiyatı derslerine gelen Kürkçüoğlu, Birinci ders yılı sonunda rahatsızlandı. ‘Metastas yapmış mide kanseri’ teşhisi konulan hocamızın en fazla iki aylık ömrü kaldığı, bunun için de hastanelerin soğuk odalarında can vermesi yerine evine götürülerek kendi evinde ve kendi yatağında ruhunu teslim etmesinin daha doğru olacağı çocuklarına iletilmişti.

Doktorların ve çocuklarının tedirgin bakışlarından rahatsız olan hocamız, oğluna kendisinden hiçbir şeyin gizlenmemesi gerektiğini, doktorlar ne söylediyse kendisine aynen aktarılmasını ısrarla isteyince, oğlu durumu aynen kendisine iletmış bunun üzerine hocamız; taburcu işlemlerinin bugün değil yarın yapılması hususunu doktorlardan istemiş, onlar da bunu kabul etmişlerdir. Aynı gece Hoca Efendi, yatsı namazından sonra taze bir abdest alarak iki rekât “istihare ve iltica” namazı kıldıktan sonra şöyle dua ediyor: “Yâ Rabbî! Senin Habîb-i Edîbî’nin şânını tebci için bir na’t yazmaya başladım. Hiç olmazsa biraz ömür ver de onu tamamlayayım.” O gece rüyasına giren Hz. Peygamber; “Hayrola Evlâdım Kemal! N’en var senin?” diye soruyor. O da durumu aynen Hz. Peygamber’e aktarınca, Peygamberimiz sağ eliyle hocamızın vücudunu başından ayakucuna kadar sıvazlıyor. Sabah yatağından pür-zinde ve pür-neş’e uyanan Hocamız derhal taburcu işlemlerinin ikmâlini istemiş.

Hocadaki değişimi gören doktorlar, ısrarla kendisinden bu değişimin ve zindeliğin sebebini soruyorlar. Hoca Efendi: “Evlâdım bu kadar ısrar etmeyin. Bu sırrım bırakın bende kalsın. Bunu söylersem sırrımı ifşa etmiş olurum. Siz söylediğime inanmazsınız, sizin itikadınız bozulur. Ne olur beni kendi hâlime bırakın.” dediyse de yapılan ısrarlar karşısında rüyasını anlatmış, bunun üzerine doktorlar yeni bir teşhis ve tedkîk yapmadan taburcu edemeyeceklerini söylemişler. Yapılan kontroller sonrasında ne kanser, ne de metastas yapmış her hangi bir bulguya rastlamadıklarının beyânı üzerine kendisini evine göndermişlerdir.

Hoca Efendi, “Nat-i Rasûl-i Müctebâ” başlıklı na’tını yedi yılda tamamlamış ve “Kâri-i evvelim, Muhterem üstadım Ömer Kirazoğlu Beyefendi Hazretleri’ne” şeklinde başlayan mektubu ile bu na’tı Medine’ye göndermiş, Ravza-i Mutahhara’da Hz. Peygamber’in ma’nevî huzurunda okunması talebinde bulunmuştur. Ömer Kirazoğlu da “Muhterem üstadım Kemâl Edîb Beyefendi Hazretleri’ne” diye başlayan cevabî mektubunda; târihi ve saati belirtilerek “Na’t-ı Nebevî’nin Ravza-i Mutahhara’da tarafından bizzat tilâvet okunduğunu” beyan etmişti. Garip bir tevâfuk ya da tesadüfe bakın ki Hoca Efendi, Na’tın Hz. Peygamberin ma’nevî huzurunda okunmasından on dakika sonra,

görevini yapmanın ve verdiği sözü tutmanın huzuru içinde İstanbul'da vefat etmiştir.”¹⁸

Kemal Edib'in vefatıyla ilgili olarak anlatılan olay onun inanç ve tasavvufi anlamda durduğu yeri göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Aynı olayı Hamit Haksever, benzer hâlleri yaşamış olan İmam Busîrî'nin menkıbesiyle ilişki kurarak anlatır. Tekrar olmuş olsa da bu metni burada zikretmeden geçemeyeceğim:

“Efendimiz için yazılan na'tlar, yazan için nur ve şifadır. Rivayet edildiğine göre İmam Busîrî, ömrünün sonlarına doğru felç geçirmiş ve yatağa mahkûm hâle gelmişti. Mescitlerden ve ilim meclislerinden uzak düşmenin teessürünü kalbinde hissediyordu. Bu minvalde günleri geçerken Efendimiz için güzel bir na't terennüm etti. O gece rüyasına teşrif eden Efendimiz (s.a.v.), kendisi için yazdığı kasideyi okumasını istedi. İmam Busîrî “Efendim, ben sizin için çok kasideler yazdım, hangisini emir buyurursunuz?” deyince âlemlerin Efendisi yeni bitirmiş olduğu kasidesinin ilk beytini okudu. İmam Busîrî kasideyi okurken Efendimiz memnuniyetle dinledi. Kaside bitince eli ile İmam Busîrî'nin bütün vücudunu sıvazladı. Bir diğer rivayete göre ise Efendimiz hırkasını İmam Busîrî'nin üzerine örttü. Heyecanla uykudan uyanan hazret, vücudunda felçten eser kalmadığını görünce şaşırdı. Abdest alıp sabah namazı için mescide giderken

¹⁸ İrfan Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 248-249.

yolda karşılaştığı bir derviş, Efendimiz için yazdığı kasideyi kendisine vermesini istedi. İmam Busîrî “Ben çok kaside yazdım. Hangisini istiyorsun?” diye sual edince “Bu gece Efendimiz’in huzurunda okuduğun ve onun vesilesi ile felçten kurtulduğun kasideyi ver.” cevabı karşısında İmam Busîrî’nin şaşkınlığı daha da artmıştı. Çünkü gördüğü rüyayı henüz kimseye anlatmamıştı... Bir muhabbet çağlayanı olan ve Kasideyi Bürde namıyla şöhrret bulan bu na’tın, gönülden okunduğu takdirde şifaya vesile olacağı ümit edilmiş ve Osmanlı’da felçli hastalara okunması adet olmuştu. İmam Busîrî’ninkine benzer bir hadiseyi Kemâl Edîb Kürkçüoğlu da yaşamıştır. Aslen Urfalı olan, iyi bir tasavvufî terbiye alan Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, kendisini ilmî ve edebî sahada güzel yetiştirmiştir. Mili Eğitim camiasında müfettişlik ve İlahiyat fakültelerinde edebiyat muallimliği yapan, pek çok ilmi-edebi kitap neşreden Kürkçüoğlu aynı zamanda içli bir şairdir. 1970 yılında Efendimiz için na’t yazmaya başlayan şair, rahatsızlanır ve hastaneye kaldırılır. Yapılan tetkikler neticesinde kanser olduğu, kanserin bütün vücudunu sardığı ve kurtuluş ümidinin olmadığı doktorları tarafından dile getirilir.

Son günlerini ailesinin yanında geçirebileceğinin ifade edilmesinin ardından çocukları hüznü bir şekilde babalarını eve getirirler. Her ne kadar babalarına, hastalığı hakkında bir şeyler söylemeseler de Kemal Bey durumu anlar. El açıp Yaradanına iltica eder: “Ya Rabbi, âlemlerin Efendisi için yazdığım bu na’tı tamamlamamı nasib et. Ona takdim edeceğim bu hediye en güzel biçime getirinceye kadar bana mühlet ver!” Duası

müstecâb olan Kürkçüoğlu'nun o güzel na'tını tamamlaması tam yedi yıl sürer. Bu süre içinde kanserden eser kalmaz. Yedi yıl sonra na'tını tamamlayınca, Medine'ye giden mimar arkadaşı Ömer Kirazlıoğlu'na şu ricada bulunur: "Medine'ye ulaşıp Efendimizin huzuruna varınca, 'Ya Rasulullah, ümmetinden günahkâr Kemal'in size hediyesidir, kabul buyurun' diyerek hafif bir sesle na'tımı huzur-ı Nebi'de okur musun?" Ömer Kirazlıoğlu arkadaşının arzusunu seve seve yerine getirir. Medine'ye ulaşınca ilk olarak Ravza-yı Mutahharaya gider. Efendimizi ziyaret edip huzuru Peygamberîde Kemâl Edîb Kürkçüoğlu'nun na'tını okur. Edeble huzurdan ayrılp kaldığı otele döner. Vazifesini ifa ettiğini bildirmek üzere Kemâl Edîb Kürkçüoğlu'na telefon açar. Telefona evlatlarından biri çıkar ve yaşlı gözlerle şu sözleri söyler: "Babam az önce ruhunu teslim etti..." Yazdığı na't hürmetine dünyada şifaya kavuşan Kemâl Edîb Kürkçüoğlu öyle ümid ediyoruz ki bu güzel hediyesi hürmetine ahirette de Efendimiz'in şefaatine mazhar olur. Hediyesinin (na'tının) arzı ile ruhunu teslim edişinin aynı ana denk gelmesi Allahu âlem bu güzel hediyesinin âlemlerin Efendisi tarafından hüsnü kabul ile karşılandığına işarettir."¹⁹

¹⁹ Hamit Haksever, *İlkadım Aylık Düşünce ve Kültür Dergisi*, Sayı 261.

**Kemâl Edîb'in Yedi Yılda Tamamladığı ve
Arkadaşının Efendimiz'in Makamında
Okuduğu Na't**

“Ebediyen sevecek cân O’nu cânân olarak
Şart-ı peymân olarak huccet-i îmân olarak

Tâ ezelden tanırım ben Hazret-i Fahrü’r-Rusûl’ü,
Gönül iklimine şâhenşeh-i zî-şân olarak

Yeter âyetleri Kur’an’ın eğer lazımsa,
Rif at-i zâtının i’lâmına bürhân olarak

Öyle bir menba’-ı ihsan ü keremdir ki O’na
Katra hâlinde giden, gelmede umman olarak.

Koklayan bastığı me’mûn ü mübarek hâki
Nefhasından yitirir kendini sekrân olarak

Hâtemiyyetle edip kadrini ilân ebeden,
O’nu gönderdi Hüdâ âleme sultân olarak

Zâr ü giryân uyuyup rûyunu rû’yâda gören
Uyanır neşve-i dîdâr ile handan olarak

Şeb-i mi’râcda simâsını seyir etti diye
Kapanır yerlere gök secde-i şükran olarak

Bir gören bir daha görsem diye Allah! Allah
Şaşırır aklını ruhsârına hayran olarak

Âteş-i aşkına bin kerre yanıp İbrâhim
Görse eylerdi fedâ kendini kurbân olarak

Tatmayan Kevser-i in’amını İblis gibi
Yanacak hasret ü harınân ile atşân olarak

İltifatından uzak düşmesi eyvah! Eyvah!
İki dünyâda yeter gafle hüsrân olarak

O'nun anlattığı tevhîd-i hakîkî bir gün
Saracak âlemi bir şeyhi hurûşân olarak

O'nun öğrettiği irfan inanın kâfîdir
Beşerin derd-i derûnîsine dermân olarak

Bize dünyâda emânet bırakıp gittiği dîn
Duracak haşre kadar koskoca bünyân olarak

Sözlerim dürre döner feyz alıp kıymet bulur
O'nu medheyler isem Peyrev-i Hassan olarak.

Âdem evlâdının ondan daha mümtâzı Kemâl
Dehre bî-şüphe ayak basmamış insân olarak.”²⁰

Şair Nâbî'den sonra en güzel na'tlardan birini yazmış olan Kemâl Edîb, Türk edebiyatı tarihinin ölüm-süz sahifeleri arasına adını yazdırmıştır.

Onun bir başka Na't-ı Şerifi daha vardır.

“Ey zâtı ezelden beri cananım efendim
Dîdârına bin kerre fedâ canım efendim

Lütfundan eminim yine ey şâh-ı şefâ'at
Vardır bilirim cürm-i firâvânım efendim

Gelmekte güzergâha murâdını ki bir gün
Manzûrun olur hâl-i perişanım efendim

²⁰ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 249-250 (12 Zilkade 1392/18 Kânunievvel 1972).

Hikmetli kelâmın sebab-i feyz ü felahım
Devletli yüzün kıble-i irfanım efendim
Allah'ı gören gözlerinin aşkına bir kez
Bak bende-i muhtacına sultânım efendim
Etsin dil-i sûzânımı şîrâb zülâlin
Ekvânı tutuşturmadan efgânım efendim
İkrar getirdim sana dîvân-ı ezelde
Burhanıdır îmânımın ihsanın efendim
İmdadın iletsin beni bir ehl-i Kemâl'e
Bî hadd ü aded acz ile noksanın efendim"²¹

Kemâl Edîb, tasavvuf tarihinin büyüklerine de şiirler yazmıştır. Özellikle Mevlana'ya yazdığı şiir antolojilere ve edebiyat kitaplarına girmiştir. Prof. Dr. Mehmet Kaplan *Şiir Tahlilleri* adlı iki ciltlik meşhur eserinde onun **Dönüş Âlemi** (Semâ) adını taşıyan bu şiirini yayınlamış ve tahlil etmiş ve onu Mevlevî şiir geleneğini en iyi şekilde temsil eden bir şâir olarak nitelemiştir.

Dönüş Âlemi

Cânlar, riâyet eyleyib erkâna, döndüler;
Tennûrelerle tâir-i perrâna döndüler.

Bir bir uyub imâma, duyub aşk Ezânını,
Tekbîrlerle Kible-i cânâna döndüler.

²¹ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 250-251.

Mollâ-yi Rûm, verdi semâ' emri anlara;
Cânlar da inkıyad ile fermâna, döndüler.

Şevk-i Şeb-i Arûs ile üftadeler, bakın!
Mestâne geldiler yine meydâna, döndüler

Âşıkların görünce şu bî-hûş hâlini,
Arş'ın bütün melekleri sekrâna döndüler.

Baş-kesdiler Velîleri devrin huzûrda;
Hakk'ın Halîle sunduğu kurbâna döndüler.

Diz çökdüler önünde erenler kitâb açıb,
Bahs-i Ledün'de tıfl-i debistâna döndüler.

Gördüm, huzûr-i Pîr'e gelib ağlayanları;
Derhâl açıldılar, leb-i handâna döndüler.

Etdim Nigâh, edeble varıp yalvaranlara;
En bî-nevâ gedâları sultâna döndüler.

Bir demde hayret açları, hasret susuzları,
Hâkan imâretindeki mihmâna döndüler.

Dervâze-i Niyâz önünde duran derd-mendler,
Dermân-i feyz-i Pîr ile Lukmâna döndüler.

Devlet-serâ-yi nâzı bulan nev-niyâzlar,
Âsûdegân-i Ravza-i Rizvâna döndüler.

Bir özge bâr-gâh arayan dil-harâblar,
Feyfâ-yi pür-serâbda atşâna döndüler.

Zulmetde çırpınanlar, ilâhî ziyâ ile,
Râh-i sedâdı seçdiler, im'âna döndüler.

Mekşûf olunca sîrr-i Usûl-i Usûl-i Dîn,
Nefs ü hevâ sapıkları im'âna döndüler.

Müş tâklar, şua'ına Şems'in tutuldular;
Yaklaşmayın ki âteş-i sûzâna döndüler.

Mutribler uyudular neye, gûyâ hezârler,
Tehlîl nağmesiyle gülistâna döndüler.

Mebhût olub Mukabele-i Mevleviyyeden,
Münkirler ittika ile îmâna döndüler.

Bâd âba, nâr hâke hemen kıldı ser-fürû;
İblîs-şîmeler bile insâna döndüler.

Bakdım dönüb gelenlere, sandım misâl-i mevc,
Ummândan ayrılıb yine ummâna döndüler.

Der-gâh-i Pîre lâl girenler, Kemâl veş,
Hassân-i hoş-zebân-i sühen-dâna döndüler”²²

Siyasi Şahsiyetlere Yazdığı Mersiye ve Hicivler

Kemâl Edîb, Mevlana, Mahmut Sâmî Efendi, Kenan Rûfai gibi isimlere yazdığı mersiyeler yanında bir de siyasi tarihimizin mahzun başbakanı Adnan Menderes'in idamı üzerine yazdığı bir mersiye vardır. Burhan Bozgeyik'in bir röportajıyla edebiyatımıza kazandırılan bu mersiye için Dursun Gürlek “Şairler

²² Mehmet Kaplan, *Şiir Tablileri*, C. II, Dergâh Yay., İstanbul 1984, s. 415-416.

Sultanı Bâkî'nin, cihan hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman hakkında yazdığı 'Mersiye' ne kadar muhteşemse, Kemâl Edîb Kürkcüoğlu'nun, Menderes için kaleme aldığı aşağıdaki 'Mersiye'de o derece, hatta daha fazla göz yaşartıcıdır."²³ diye yazmıştır. Şairin vefatından sonra Köprü Dergisi'nde 1978 yılında yayınlanan Mersiye'ye Dursun Gürlek kitabına yer vermiştir. (Menderes'e yazdığı Mersiye, Şiirinden seçmeler bölümünde verilmiştir.)

Genel anlamıyla tasavvuf ve klasik edebiyatın Cumhuriyet döneminde takipçisi olsa da hece ölçüsüyle şiirler yazmış, dini ve tasavvufi konulara şiirinde yer verdiği gibi arada Menderes'in idamı gibi olaylara sağır kalamamış, Cumhuriyet edebiyatının en güzel mersiyelerinden birini siyasi bir şahsiyet için yazmaktan çekinmemiştir. CHP-MSP koalisyonu kurulduğunda bir sanatçı ve aydın olarak düşüncesini bir hicivle dile getirmiş ve:

"İttifak etti yeşillerle kızillar şimdi
Sonu bilmem selâmet mi nedamet mi olur?"²⁴

diye sormaktan kendini alamamıştır. Ayrıca dönemin meşhur gazetecisi Ahmet Emin Yalman'ın ölümü üzerine "Bir Esfel-i Sâfilin Yolcusuna Teşyî-nâme" başlığı

²³ Dursun Gürlek, *Karınca Huzura Varınca*, Timaş Yay., 7. bsk., İstanbul 2011, s. 169.

²⁴ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 253.

altında bir hiciv yazmıştır. Klasik hiciv şiirindeki başarısını gösteren en güzel örneklerden biri sayılmaktadır.

“Dediler: etti vefat Ahmet Emin Yalman da:
Bu haber, bir haber-i müjde-resân oldu, dedim.
İkiyüzlüydü, bodur boylu, münâfık idi,
Millet ü devlete her kârı, ziyan oldu, dedim
Memleket hayrına asla kalem oynatmazdı,
Fitraten şerr ile ma’rûf-ı cihan oldu, dedim
Halkın îmânına saldırdı o mel’ûn İblis,
Tutup İslâm’ı hedef, hasm-ı ezan oldu, dedim
Ağzı mahtûm idi, gûyâ ki kelâm-ı sıdka,
Dâima kizb ile âlûde-dehân oldu, dedim
Müslüman Türk’ü bilâ-havf ü haya, küffâra,
Pişkeş çekmeğe yeltendiği ân oldu, dedim.
‘Ne zaman oldu bu, yâhû? Hele anlat!’ Dediler:
Yurda girmişti yâ a’dâ, o zaman oldu, dedim.

Ona İsmet Paşanın şehr-i şehîrinde biri,
Attı kurşun diye, pek çok hezeyan oldu, dedim.
Vakt-i nekbette de yüklendi herif onlara hep,
Bir habaset yeli, kalbinde vezân oldu, dedim.
Rûh-ı murdarını kabz etmede Azrail’in,
Eli kirlendi, fakat hizmeti şân oldu, dedim.
Otuzüçlük masonun göçmesi dâru s-sakara
Dehr için vâkı’a-i emn ü emân oldu, dedim.
Bana: “Târihini sen yaz!” dediler, ben de hemân
‘Bir müzevvir başı nîrâna revân oldu.’ dedim”²⁵

²⁵ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 266-267.

Şiirleri Hakkında

Kemâl Edîb'in hayatını ve şiirlerini konu alan bilimsel makaleler yayınlanmıştır. Bu makaleler haricinde, antolojilerde geçen şiirleri, mektup ve hatıralarda yer almış şiirlerine rastlamaktayız. Bu bağlamda onun dâğınık mecmua ve kitaplarda yayınlanmış şiirleri mevcuttur. Ayrıca bu şiirleri değişik müstear isimlerle yayınlatması şiirlerinin toplanmasını zorlaştırmaktaysa da, son yıllarda hakkında yayınlanan makalelerle bunlar gün ışığına çıkmaktadır.

Doç. Dr. Bilal Çakıcı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler üzerinde yaptığı çalışmalar sırasında onun şiirleriyle karşılaşmış ve Müteferrik I Koleksiyonu, 636 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasından hareketle şiirleri *Türkoloji Dergisi'*nde yayınlamıştır. Makalesinin girişinde ulaştığı mecmua hakkında “Bugün Fakülte kütüphanesinin yazma eserler bakımından dünya çapında bir yere sahip olmasında çok önemli katkıları olmuş eski kütüphane müdürlerinden Kemâl Edîb Kürkçüoğlu'nun kendi el yazısıyla şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirlerin yayımlanmasıyla daha çok araştırmacı ve eğitimci kişiliğiyle tanınan Kürkçüoğlu'nun farklı bir yönünün daha ortaya çıkacağını umuyoruz. Gerçi onun hayatta iken şiirlerini kitaplaştırmadığı, onları sözlü gelenekte yaşatmak istediği belirtilse de şairin bazı şiirlerinin çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış olması, en önemlisi

de şiirlerini böyle bir mecmuada bir araya getirmesi bu değerlendirmenin pek doğru olmadığını gösteriyor. Bu durum, belki bu şiirlerin şu an yaşamayan bir şiir geleneğinin çağımızdaki devamı olması sebebiyle yine eski örneklerinin âkibeti gibi kütüphane raflarında kalmaya mahkûm edileceği gerçeğiyle ya da şairinin ‘yüz okuyup bir yazmalı, yüz yazıp bir neşretmeli’ ilkesine bağlı kalışıyla açıklanabilir.”²⁶ diye yazmaktadır.

Çakıcı, ayrıca onun şiirlerinin yayınlandığı yerler hakkında bize şu bilgileri vermektedir: “Kemâl Edîb Kürkçüoğlu’nu, Mevlevî şiir geleneğini en iyi şekilde temsil eden bir şair olarak nitelendiren Mehmet Kaplan, onun ‘Dönüş Âlemi (Sema)’ adlı şiirini tahlil etmiştir. Ayrıca Mevlevî şairlerin şiirlerinden oluşan bir güldeste hazırlayan Necip Fazıl Duru, onun Mevlana methinde yazdığı bir şiiri ile yine ‘Dönüş Âlemi’ adlı şiirine yer vermiştir. Şiirlerinden bazıları, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, *İslam’ın Nuru*, *Yeni Anadolu Gazetesi*, gibi dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Ayrıca şairin Adnan Menderes için yazdığı 45 beyitlik mersiye, ölümünden sonra yayımlanmıştır. Mahir İz de hatıralarında onun 7 şiirine yer vermiş, şairin Mahir İz için yazdığı 3 mersiye ise eserin sonuna eklenmiştir. Kemâl Edîb Bey’in Konya İslam Enstitüsü ilk müdürlerinden Veli Ertan’a göndermiş olduğu mektupları

²⁶ Çakıcı, a.g.m., *Türkoloji Dergisi* (Ankara), Cilt XV, 2002, S. 1, s. 205.

arasında 4 tane de şiiri bulunmaktadır. Şairin yayımlanan şiirleri bu kadarla sınırlı değildir.”²⁷

İrfan Gündüz, onun şiiri üzerine “Edebiyat tarihi açısından önemli çalışmaları olan Kürkçüoğlu’nun diğer alanlarda da birçok kitap ve makalesi vardır. Dilinde dilimizin saydamlaştığı, berraklaştığı ve bayraklaştığını göreceksiniz. Elinize aldığınızda içer gibi okuyacaksınız. Okuyanı susatan, susayanı serinleten, serinleyeni kandıran, kananı biraz daha özlemine yandıran, adı bilinmez, tadı doyulmaz bir cennet suyuna kavuştuğunuzu anlayacaksınız: İçene dirlik veren, içilince dinçlik katan, içenlere gençlik sunan Kemâl Edîp “olgun”, “görgün” ve “uz dillidir.” Güzel Türkçeyi ondan duyup Türkçe’nin güzelliğini onda görmüyor muyuz? Nazım duyguların, nesir düşüncelerin dilidir. Nazım etkileyici ve büyüleyici, nesirse öğretici ve düşündürücüdür.”²⁸ diye yazmıştır.

Kemal Edîb’in Şiirlerinden Seçmeler

I.

“Ne himâyet ne muhâmî ne de hâmî tanırız
Bir melâmet biliriz bir de Melâmî tanırız

Ezelî kudrete münkâd ebedî sırra zebûn
Ne müsemâmâyâ esiriz ne esâmî tanırız

²⁷ Çakıcı, a.g.m., *Türkoloji Dergisi* (Ankara), Cilt XV, 2002, S. 1, s. 211.

²⁸ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 251.

Kapılıp zahire her ân yanılıp aldanınız
Özü görmez nice Hindûları Sâmi tanınız

Aşktan anlamayan âlimi câhil sayarız
İlmden gâfil olan âşıkı âmi tanınız

Rindi mey-hâne yolundan çevirir işte dedim
Dediler zahidi biz eski harâmî tanınız

Bize bigâne Hayalî de Sürûrî de Kemâl
Bezm-i ülfette Fuzûlî ile Câmî tanınız

Âşinâmız Mütenebbî vü Ferazdak Ahtal
Enverî Hafız u Sa'dî vü Nizamî tanınız”²⁹

II.

“Sevişmemiz güzelim tek visali andırsın
Diler serabı diler bir hayâlî andırsın

Deniz olur coşarım kuş olur kanatlanırım
Bakışların hele bir ihtimâli andırsın

Gurubu seyr ederek yas çöken ufuklarda
Sesin tahassürü hüsnün melali andırsın

Ne tatlı günlerimiz geçti sevgilim ne olur
Gelen zamanlarımız hep o hâli andırsın

Sa'âdetin özüdür bir ümîde bağlanmak
Dileklerin sonu varsın muhali andırsın

Firaka göğsünü gersin ezaya katlansın
Seninle hem-dem olanlar Kemâl'i andırsın”³⁰

²⁹ Bilal Çakıcı, agd. sh.211.

³⁰ Bilal Çakıcı, agd. Sh 214.

III.

Kadının hıncı buhar olmalıdır
Bî-vefâlık ona âr olmalıdır

Kadının kalbi hazân görmemeli
Hüsni her lahza bahar olmalıdır

Kadının yokluğu dehşetli ziyan
Rûh için varlığı kâr olmalıdır

Ebediyyen o güneş biz gölge
Biz yok olsak da o var olmalıdır

Kadın ahlâk denen arbedede
Bir metanetli hisar olmalıdır

Derdi ağlatmalı tûfân tûfân
Aşkî tuğyana medar olmalıdır

Önü bir hacle olup sevgisinin
Sonu Hâlık'la mezar olmalıdır

Ey Kemâl anla yavuklumd dediğin
Her ne olsan sana yâr olmalıdır³¹

IV.

“Gönlüm kapıldı bir güzelin şen hayâline
Aklım vuruldu gitti apansız cemâline

Îmâ eder fırakı çekingen bakışları
Bîgâne şûh edası visal ihtimâline

³¹ Bilal Çakıcı, agd. sh 219.

İnsân o meh-likâdan umar muttasıl vefa
Gülmek mi ağlamak mı gerektir bu hâline
Gönlüm yüzündedir nazarım kaşlarındadır
Bakmam göğün husufu muhakkak hilâline
Âşık da bilmiyor sevilerler de bilmiyor;
Kimlerdir âşinâ şu muhabbet me'âline
Hasret midir nasibim üzülmek mi kismetim
Etmez mi iltifat o perî-rû Kemâl'ine”³²

V.

“Ne için sineme hicran oku batmış bilmem
Rûh-ı mecrûhumu hasret mi kanatmış bilmem
Sen meleksin bırak insanları yüksel arşa
Nuru Allah niçin zulmete katmış bilmem
Ruh-ı rahşânına bakmak bile imkânsızdır
Seni Hallâk güneşden mi yaratmış bilmem
Şeref-i tâc olacakken acaba hangi emel
Cevher-i hüsnünü topraklara atmış bilmem
Vardı bin bir yolu şâd olmanın eyvah Kemâl
Acaba baht-ı siyahım mı kapamış bilmem”³³

VI.

Terk-i aşk etmez gönül mahv ü perişan olsa da
Her güzel yüzden nasîbi âh ü efgân olsa da

³² Bilal Çakıcı, agd. sh 224.

³³ Bilal Çakıcı, agd. sh 226.227.

Rûh-ı mecruhum zebûn-ı iştîyakındır senin
Eylerim ifna yolunda sevdiğim cân olsa da
Kâdir olmaz men'e kûy-ı yâre varmaktan beni
Reh-güzârımda bütün ehvâl-i pinhân olsa da
Cevher-i sırr-ı muhabbet dâ'imâ mahfî kalır
Kalb-gâhım tîşe-i hasretle vîrân olsa da
Âşık-ı zarım girîbân-çâk-i hâr-ı hasretim
Yok bana bir gül veren her yer gülistan olsa da
Bendeki ümmîd-i aşka ye's yaklaşmaz Kemâl
Ömrümün mahsûl-i sa'y ü azmi hüsrân olsa da"³⁴

VII.

Âşıklarız ki mazhar-ı cânâne çıkmışız
Eb'adı asmışız Felek-i cânâ çıkmışız.
Bir nûr-i kemterin yanı olmuş mekânımız
Zannetmişiz ki taht-ı Süleymana çıkmışız
İhsanlar almışız nice in'ame ermişiz
Bir bir huzur-i hazret-i Sultana ermişiz
Sıyrılmışız alakâ-i mal ü menaldan
Derd-i firak-i yar ile Selmâna çıkmışız
Şemsin uyup ziyâsına pervâne ey Kemal
Tennure-i hulûs ile meydâne çıkmışız"³⁵

³⁴ Bilal Çakıcı, agd. Sh 225.

³⁵ Bedri Alpay, Şanlıurfa Şairleri-1, Dal Yay. Urfa, 1986, Şanlıurfa.

VIII.

Mehmut Sâmi Efendi Hakkında Yazdığı Şiir

“Eyyam-ı şeb-efruzda bir merd-i sıyamî
Mihrab-ı ‘ubûdiyyet-i ‘ulyâda kıyamı
Yoksullara imdad eli düşkünlere hamî
Tevhid-i Huda rehberi bir zat-ı kiramî

Hayru’l-halef-i Es’ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru’l-‘urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Düstür-i zaman mefhar-i al-i Ramazan ‘dır.
Didar-ı Muhammed ruh-ı pakinde ‘ayandır
Siması bir ayine-i envar-ı cihandır.
Ey can kulak aç, onda beyan özge beyandır.

Hayru’l-halef-i Es’ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru’l-‘urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Devletlü Veli Hazret-i Halid’den el almış
İrşadını manend-i ziyâ her yana salmış
Efrad-ı vatan berzah-ı fetrette bunalmış
Ümmid-i reha bir nazar-ı feyzine kalmış

Hayru’l-halef-i Es’ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru’l-‘urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Hem-hâlet-i Peygamber-i Zîşan hareketi
Vermekte tarik ehline tahkik berati
Geçmektedir Allah’a ibadetle hayatı
Bezminde tadar gam-zedeler azb-u Fûratı

Hayru’l-halef-i Es’ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru’l-‘urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Elbet bırakır öyle bir er, böyle halife
Ashab kadar hadim olur şer'-i şerife
Her sohbeti bir zübde-i ahkâm-ı münife
Sorsan kime mazhardır O der ism-i Latife

Hayru'l-halef-i Es'ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru'l-'urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi

Etmiş ona Hakk paye-i irfanı emanet
Sermaye-i pür kıymet imanı emanet
Ahmed Ağa etmiş ona yaranı emanet
Kılmaz mı erenler güher-i kanı emanet

Hayru'l-halef-i Es'ad-i dergâh-ı Kelâmî
Fahru'l-'urefa bedr-i hafâ Hazret-i Sâmi³⁶

IX.

Menderes'e Yazdığı Mersiye

Milletin ey en mübeccel ferdi! Bin hürmet sana
Sinsi firâka rağmen bağlıdır millet sana.
Gıllu gıştan dūr idin. Gûyâ mücessem mûr idin
Rabbimiz vermişti bir mânendi yok safvet sana.
Uğramıştık yese çok devletinden, bulduk seni
Râyigân etmişti fitrat özge bir halet sana.
Gözleyip durmuştu peymân ehli bir devletliyi
Eyledin teşrif bağlandık duyup minnet sana.
Dini kurtardın, okutturdun ezanı ber vech-i şer'
An samimü'l-kalb medyun oldu cem'iiyet sana.
Tek dayancıydın, güvenciydın bu mahzun ümmetin

³⁶ Kemal Edip Kürkçüoğlu Altınoluk Dergisi, Dâsitan-ı Hasret, , 1987 - Nisan, Sayı: 014, Sayfa: 028.

Kıydılar bilmem neden ey merd-i zî-kıymet sana.
 Dâima meşgul-i zikrullah ü fıkırlah idin
 Gelmemiştî bir nefes tevhidden gaflet sana.
 Derde düştün, memleket aşkıyla koştun hizmete
 Hem de kâfiyken babandan müntakıl servet sana.
 Yan gelip yatsaydın alkışlardı gafiller seni
 Oldu suç, imar için gösterdiğin gayret sana.
 Mülkün ihyâsıydı maksûdun; didindin rûz u şeb
 Birtakım ahmaklar isnad ettiler cinnet sana.
 Uğradın bühtana, katlandın “Tecellidir” dedin
 Attılar taş, baş kesip gerdin göğüs. Hayret sana.
 Sildiler haksızca milyonlar tutan matlûbunu
 Yazdılar yoktan hayalî bir yığın zimmet sana.
 Merhamet bilmeksizin, insafa yer vermeksizin
 Durmadan saldırdı on yıl, bir kuduz kuvvet sana.
 Ehl-i hikmet, şöhret âfet, ihtiraz evlâdedir
 Bigüman şöhret-i kizbden geldi her âfet sana.
 Çattı şeddâdâne, fir’avnâne, Nemrûdâne hep
 En denilerden denî bir hasın u bî ismet sana.
 Hayr u şer Hak’tandır amma, şüphesiz var âmili
 Geldi telkiniyle melunun bütün nakmet sana
 Yurda müstevli olan haydutlar, ifritler
 Zulmü caiz gördüler göstermeden re’fet sana.
 Ettiler tatbik, bî pervâ adalet namına
 Engizisyonlar çağından kalma bir şiddet sana
 On beş ay, üç hafta mahpus eyleyip bir hücrede
 Öz yakınlardan uzak, çektirdiler mihnet sana.
 Zülcelâl’in intikamından tehâşi etmeden
 Kıldılar bin bir ezâ, verdirdiler zahmet sana.
 Pür taravet, pür şatâret bir levend endam idin

Kaldı ancak bir soluk yüz, bir bükük kamet sana.
 Hükmü duydun, emre uydun hâke baş koydun hemân
 Anladın dünya değil, ukbâ için kıymet sana.
 Fi sebîlillah ölenlerdendin, al benden haber
 Müjde-i gufran verir Kuranda çok âyet sana.
 İrtihâlin etti hûn erbâb-ı aşkın bağrını
 Verdi târih-i şeref, lâkin bu gayûbet sana.
 Katle uğrar akıbet sakillerin amma ki sûz
 Sahalar kâfi değil dünyayı keffâret sana
 Özge teşrifat var, sen başvekil onlar vekil
 Adeten gelmezdi; onlar gitmeden nevbet sana.
 Giydin ak gömlek. Demek oldun ölmeden kefenpûş
 İndi gökten sandı herkes nurdan kisvet sana
 Koştı istikbâl için, Hallak göklerden yere
 Mutlaka bir lutfdur Hak'dan gelen davet sana
 Sâf be sâf huriler, gılmânîler hilkatten beri
 İntizar eylerdi mü'min gözleyen cennet sana,
 Diledin agâh olanlardan, siyâsetgâhtan
 Dân görmüşsün de asla gelmemiş haşyet sana.
 Olmuş 'Allah!' ismi dünyadan geçerken son sözün
 Vermemiş insafı yok cellâtlar dehşet sana.
 Sonra bir yağmur boşanmış, gökde yokken tek bulut
 Saldı Rahmandan huruç etmiş demek hüccet sana
 Her yanın kuşlarla dolmuş nâgehân, sanmış gören
 Asumandan gelmiş istikbâl için hey'et sana.
 Hasımı titretmiş hayatından da çok mevtin senin
 Çünkü verdirmiş bu hâlin başka bir heybet sana.
 Mâsivâdan sıyrılıp girdin tarâb-ı vahdete
 Mutlaka dar geldi. Külfethâne-i devlet sana.
 Ten libasından soyundun, ruh olup kıldın urûç
 Rabb-i Sübhân, etti ihsan devlet-i ahret sana.

Mazhar-ı tedvir olup giydin şehâdet hil'atı
 Düştü beyne'l-aslikâ en mu'tena ni'met sana.
 Bulmadan dîdara istihkak, berdâr olmadın
 Vermemiş yâr-ı hallâkî ruhsat-ı vuslat sana.
 Hiç şek yoktur verip can aldığı tâc-ı belâ
 Zât-ı Akdes'den mükâfat-ı 'ubudiyyet sana.
 Hak celîsindir, Resûlullah enîsindir müdâm;
 Ruhlar bezminde asla gelmesin gurbet sana.
 Sen, Ebû Eyyûb-i Ensârî'ye vermiştin gönül
 Bir mürevvet borcudur ondan da her himmet sana
 Gün gelip can verdiğin yer bir ziyâretgâh olur
 Eskisinden fazla hürmet gösterir millet sana
 Gerçi bir seng-i mezarın yok bugün. Lâkin yarın;
 Câ be câ haşmetli heykeller diker devlet sana.
 Kimse mahbûbü'l-kulûb olmanla düşmez hayrete
 Mânevi ihsandır hoş suretle, hoş sîret sana
 Gittin amma geldi bir târih-i nâgeh yâdına
 Ey melek sîmâ şehîd Allah'tan rahmet sana"³⁷

Kemâl Edîb'ten Veciz Sözler

“Çekinen düşer, duran geriler, şaşırان ezilir.” di-
 yen Kürkçüoğlu'nun unutulmaz sözlerinden bazıları
 şunlardır:

Tevhîd: Hakk'ı birlemek, halkı birleştirmek de-
 mektir.

³⁷ Burhan Bozgeyik: Köprü, Ekim 1978, s.19.; Dursun Gürlek.
 age. sh. 169-171; Avni Arslan, Yakın Tarihten Unutulmayan
 Hatıralar, 252,253, Akçağ Yay. Kasım 2011, Ankara.

Hatır gözeten hatardan, gönül düşünen zarardan kurtulamaz.

Tâat eken gufran biçer, isyan diken hüsrân biçer.

Gençlik ve ihtiyarlık bir yaş işi değil baş meselesidir.

Hidâyet: Matlûba îsâl edecek şeye lütuf ve leta-fetle delâlet etmektir.

İbâdet: Kulluk emirlerini ânında, zamanında ek-siksiz yerine getirmektir.

İslâm Dini'nin beş esası: Sayı insanını saygı insanı, nüfus insanını nüfuz insanı, fert insanını cem'iyet in-sanı, iddia insanını da'vâ insanı hâline getirme cehdidir.

Sabır: Önlenmesi mümkün olmayan bir hâle kat-lanma azmidir.

Tedbîre tevessül hak, takdire tevekkül bir emr-i mutlaktır.

Olanlar Hakk'ın rahmetinden, olmayanlar gizli hikmetindendir.

İhtilâfâtıyla uğraşmakta dehrin zevk yok. Zevk anın mîrsâd-ı ibretten temaşasındadır.”³⁸

Eserleri ve İlmi Çalışmaları Hakkında

“Lise yıllarından itibaren şiir yazan Kürkçüoğlu'nun gazel tarzındaki ilk manzumeleri 1918 yılında *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda Ra'dî mahlasıyla yayımlanmıştır.

³⁸ Gündüz, a.g.m., *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2011, S. 28, s. 252-253.

Hece vezniyle de şiirleri bulunan Kemâl Edîb divan şiirinin kaside, gazel, rubâî, kıta gibi hemen bütün şekilleriyle yazdığı manzumelerinde çeşitli dinî konular yanında medih, mersiye, hiciv ve tehzil gibi farklı türleri denemiştir. Şiirlerini Yahya Kemal gibi sağlığında kitap halinde toplamaktan çekinen şair, bunun sebebini, ‘Yüz okuyup bir yazmalı, yüz yazıp bir neşretmeli’ sözüyle ifade etmiştir. Şiirlerinin pek azı antolojilere girmiş, çoğu dostlarının elinde kalmış, az bir kısmı da devrin mecmualarında neşredilmiştir. İlgisi eski Türk edebiyatıyla dinî ve millî konularda yoğunlaşan Kürkçüoğlu’nun yazıları *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Türk Dili Belleten*, *Tarih Vesikaları*, *Ülkü* gibi dergilerde; *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, *İslâm’ın Nuru*, *İslâm Mecmuası*, *İslâm Medeniyeti*, *Özleyiş*, *Selâmet*, *Amaç*, *Tohum* gibi diğer süreli yayınlarda ve *Tasvir* gazetesinde çıkmıştır. Fikrî yazılarını daha çok İslâm dini ve medeniyetiyle Türk kültürüne yapılan suçlamalara cevap vermek maksadıyla kaleme alan Kürkçüoğlu’nun özellikle orta öğretime din dersleri konulması hususunda ciddi çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bir taraftan da konferansçı kimliğiyle ön plana çıkan Kemâl Edîb Bey’in bazı eserleri konuşmalarının kitap haline getirilmesinden oluşmuştur. Ankara Radyosu’nda yayımlanan dinî konuşmaları onun hem Türk nesrinde, hem dinî konuları

anlatmada gelenekten faydalanarak yeni bir din dili kurmada ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. 1. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (Ankara 1938). Fâtih Sultan Mehmed'in Fâtih, Ayasofya, Zeyrek ve Eyüp camilerine ait Türkçe ve Arapça vakfiyelerinin tıpkı-basımı ile tercümesi yanında çeşitli indeksler ilâvesiyle neşrinden ibarettir. İmzasız yayımlanan eserin kendisi tarafından hazırlanmış olduğu Süleymaniye Vakfiyesi mukaddimesinde verdiği bilgiden anlaşılmaktadır.”³⁹

Kemâl Edîb'in Yayımlanmış Eserleri:

1. Urfa Ağzı (İstanbul 1945; Ankara 1991)
2. Fatih'in Şiirleri (Ankara 1946)
3. Kırk Hadis Tercümesi (İstanbul 1951)
4. İmanda Birlik Vatanda Dirlik (Ankara 1955)
5. Beng ü Bade (İstanbul 1955)
6. Rind ü Zâhid (Ankara 1956)
7. Din ve Milliyet (Ankara 1956)
8. Radyoda Dinî ve Ahlâkî Konuşmalar I-V (Ankara 1956)
9. Ramazan'a Girerken (Ankara 1956)
10. Dinde Reform Meselesi (Ankara 1957)
11. İslâm Dinine Toplu Bir Bakış (Ankara 1961)
12. Süleymaniye Vakfiyesi (Ankara 1962)

³⁹ Uzun, a.g.md., *DİA*-XXVI, s. 571.

13. Seyyid Nesîmî Dîvânından Seçmeler (Ankara 1973, 1985)
14. Şeyh Muhammed Nasuhî: Hayatı Eserleri Divanı Mektupları
15. Osman Şems Efendi Dîvânı'ndan Seçmeler (İstanbul 1996)
16. Tâhirü'l-Mevlevî'nin (Tâhir Olgun) Edebiyat Lügati (İstanbul 1973)

Kemâl Edîb'in bu eserlerin dışında onun notlarından faydalananarak yazılan eserler olmuştur. Örneğin Ferit Devellioğlu Osmanlıca sözlüğünü hazırlarken Kürkçüoğlu'nun özel notlarını taradığını ve eserinin başından sonuna kadar onun tashihinden geçtiğini belirtmiştir.

Kemâl Edîb hacim olarak küçük, içerik olarak büyük ve önemli olan *Dinde Reformcular* adlı eseri hakkında M. Şevket Eygi şöyle yazmıştır: "Diyanet İşleri Reisliği (Eskiden böyle deniliyordu) 1957'de Kemâl Edîb Kürkçüoğlu'nun kaleme aldığı *Dinde Reform Meselesi* adlı 80 sayfalık küçük kitabı (Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara) bastırmıştı. 50'li yıllarda Osman Nuri Çerman adında, mesleği dış doktorluğu olan bir adam türemiş, *Dinde Reform* adıyla bir dergi çıkartarak İslam'a ve Müslümanlara saldırmaya başlamış, İslam dininin Kemalist prensiplere ve zihniyete uygun bir şekilde reforma tabi tutulmasını istemişti.

Adı geçen broşür ise o adamın hezeyanlarına karşı kaleme alınmıştır. Merhum Kemâl Edîb Kürkçüoğlu o tarihte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Dini Esasları Öğretim Görevlisi idi. Tasavvuf neşesine sahipti. Edebiyat sahasında son derece geniş bir kültürü bulunan, adı gibi gerçekten edip, nezih, İstanbul efendisi, olgun bir zattı. O tarihte televizyon yoktu, devlet radyosu vardı. Kemâl Edîb Bey radyoda dini ve ahlâkî konuşmalar yapardı. Seci'lerle süslü akıcı ve zengin bir Türkçesi vardı. Kemal Bey, *Dinde Reform Meselesi* adlı hacmen küçük, değer ve mana itibarıyla büyük risalesinde, dinsiz reformcu Çerman'ın saldırdığı Bediüzzaman hazretlerini müdafaa etmiş, Türkçe Kur'an tercümesi veya mealı ile namaz kılınamayacağını sarahaten beyan eylemiş, yüzlerce gerçeği ve inceliği o güzel üslubu ile gözler önüne sermiştir.⁴⁰

Vefatı

Edebiyatçıların Nâbî ayanında bir usta bir şair olduğunu söylediği Kemâl Edîb, hayatı boyunca mütevazı ve dervişane yaşantısıyla örnek bir şahsiyet olmuştur. İyi bir edebiyatçı ve şair olmasına rağmen bilinmezliği seçmiş, hep arka planda kalmayı kendine şiar edinmiştir. Sanatçı bir ruh taşıyan herkesin şöhret olmak, öne çıkmak, iltifatlara boğulmak için yarıştığı bir ortamda,

⁴⁰ Mehmet Şevket Eygi, "İki Sapık Cereyan", Milli Gazete, 20 Nisan 1998.

kendisi bütün bu imkânlara sahip olmasına rağmen, bilinmezliği seçerek büyük bir alçak gönüllük göstermiştir. Onun bu erdemli ve mütevazı tavrı bizim onun görmezden gelmemize neden olmamalıdır.

1966 baharında İstanbul'a yerleşen ve 12 Temmuz 1968'de resmî görevinden emekliye ayrılan Kemâl Edîb, 15 Nisan 1977 Perşembe günü İstanbul'da vefat etmiştir. Şişli camisinde Cuma namazından sonra cenaze namazı kılınmış, Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Kemâl Edîb'in vefatına;

Sesler ve nağmeler kudümle
Allah, Allah, Yâhû, İlallah...
Ney gelsin fısıldaşsın hüznüle:
Göçtü bak feyz-i zevki Mevlânâ, aah.

şeklinde tarih düşülmüştür.⁴¹ Kemâl Edîb'in vefatına düşülen bu küçük tarihte 'hüzünlü bir fısıltı'dan bahsedilmesi anlamlıdır. Hayatı boyunca hüznünü içinde yaşayan bu büyük şairin ardından neyin fısıltısı artık kısık kalmaktadır. Zira arkasında bıraktığı büyük edebi ve dini eserleri ve güçlü şiirleriyle gür bir şekilde seslenmektedir.

⁴¹ İrfan Gündüz, *a.g.e.*, s.

Tasavvuf Tarihi

Ders Notları

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم باسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين • والصلوة والسلام على سيد الاولين
والآخرين وعلى آله والطيبين الطاهرين

Eüzü bi'llâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm bismi'llâhi'r-
rahmânî'r-rahîm

el-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn. ve's-Salâtu ve's-
selâmü 'alâ seyyidi'l-evvelîne ve'l-âhirîn ve 'alâ âlihi
ve't-tayyibîne't-tâhirîn.¹

Mukaddime

Tasavvufu anlatmak ve onun tarihî akış içindeki yerini ve değerini belli etmek için uzun zamana ve geniş imkâna ihtiyaç vardır. Bizim yapacağımız, daha doğrusu yapabileceğimiz şey, bu muazzam mevzûun başlıca kaynaklarına nazar-ı dikkati celbetmekten, esaslı hilâf noktalarına ışık tutmaktan ibarettir.

¹ “Âlemlerin Rabbi'ne hamdolsun. Salât ve selâm seyyidlerin ilki ve aynı zamanda sonuncusu olan Hz. Muhammed'e, Ehli-beytine, güzel ve tertemiz kimselerin üzerine olsun.” (haz.)

“Tasavvuf, terk-i davadır.” demişler. “Az zamanda çok iş başarmak”² ancak “er kişi”nin; az zamanda, az da olsa iş başarma ise her kişinin işidir. “Er kişi”ler zümresinden olmak mücerred Hakk vergisidir. Hazine-i Gayb, O’nundur; her kişi tasarruf edemez. Az başarı, hiçbir iş yapmamağa daima tercih edilir. “Sırr-ı sırr” olan Tasavvuf üzerindeki perdeyi, kısa izahlarla aralayabilirsek ve İlâhiyat Fakültesi’nin, yarın ilim ve idare hayatına atılacak genç mezunlarına bu hususta sağlam bir kıstas verebilirsek ne mutlu bize!

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

² “Az müddetde çok iş etmiş idi.” İbn-i Kemâl’in Yavuz Sultân Selîm hakkındaki mersiyesinden.

[İbn-i Kemâl’in bu mersiyesine Tâhirü’l-Mevlevî bir izahnâme yazmıştır: *İbn Kemâl’in Yavuz Hakkındaki Mersiyesi ve İzâhı*, Süleymaniye Ktph., Fethi Sezai Türkmen Böl. no. 88. Kemâl Edîb Bey’in alıntılacağı dize, mersiye’nin 38. beytinin ilk dizesidir (haz.).]

Giriş

Bazıları önce, tasavvufun tarihî seyrini gözden geçirirler, asıl mevzûa daha sonra geçerler.³ Bu da belki bir yoldur ama uzundur; az çok da hatalıdır. Biz önce tasavvufu, bu meyanda İslâm tasavvufunu ele alacağız; tasavvufun tarihine, bilhassa İslâm tasavvufunun tarihine oradan geçeceğiz.

Tasavvuf Nedir?

İmâm Gazzâlî, bir eserinde, “Anladım ki büyük mutasavvıfların elde etmek istedikleri gaye, öğrenmekle değil tatmak, yaşamak... suretiyle elde edilir.” diyor.⁴

Muhtelif yönlerden **Tasavvuf**’u târif etmek istersek deriz ki:

³ Teksirde buraya dipnot numarası konulmuşsa da herhangi bir açıklama bulunmamaktadır (haz.).

⁴ Bk. *al-Munkiz min az-Zalâl*, Hilmi Güngör tercemesi, Şark-İslâm Klâsikleri Serisi, Nr. 18, Maârif Vekâleti Neşriyâtından, İstanbul 1948, s. 44.

Tasavvuf; Allah'ı bilme ve bulma yoludur.

Tasavvuf; Maddeden mânâya yükselmedir.

Tasavvuf; Zâhirden bâtına intikaldır.

Tasavvuf; Abdin, Mabut önünde hiçliğini; halkın, Hâlik huzurunda fânîliğini gereği gibi kavramasıdır.

Tasavvuf; Bir vecd cilvesiyle vücûddan Vâcibü'l-Vücûdu; bir "hids"⁵ lem'asiyle şu görülen varlıktan, Var-eden'i ve asıl Var-olan'ı fark etme mazhariyetidir.

Tasavvuf; Mâverâî Nûr'a derler,

Tasavvuf; İncilâ-yi Tûr'a derler.

Tasavvuf; Beytü'r-Rabb'e koşma değil, Rabbü'l-Beyt'e kavuşmadır.

Tasavvuf; İlâhî kudret karşısında beşerî aczin idrâkidir.

Tasavvuf; Hezîmetten azîmete teveccühtür.

Tasavvuf; Âbidin ibadetini abdiyyete vardırması; benlik, senlik perdesini aradan kaldırması; Yunus Emre'nin ta'bîriyle "eline kalem almadan" gönül kitabından okumasıdır.

Tasavvuf; Hüsn-i hulktur; bu itibârla huluk-i Muhammedîdir: ⁶ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خَلْقٍ عَظِيْمٍ

⁵ Bu mefhum tasavvuf sözlüklerinde "حَدَس" ❁ "hads" şeklinde geçmektedir. "Sevgi", "kalbî sezgiyle biliş" şeklinde açıklanmaktadır. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Rehber Y., 1. b., Ankara 1997, s. 308 (haz.).

⁶ "Sen kesinlikle üstün bir ahlâk üzeresin." Kalem Sûresi, 4. Âyet.

Tasavvuf; İmândır.

Tasavvuf; Tevhîddir.

Tasavvuf; Gönül derdini tedâvî etmedir:

فی قلوبهم مرض⁷

Tasavvuf; Dilsizlerin dili öğrenmektir:

“Zebân-i bî-zebânân râ beyâmûz.”
(Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî)

Bir büyük mutasavvıf-mütefekkir-şâir:

زِ احمد تا احد يك ميم فرقست
جهان يكر در ان يك ميم غرقست

“Zi Ahmed tâ ehad yek mîm fark-est
Cihân yekser der an yek mîm gark-est”

“Ahmed'den Ahad'e bir mîm farkı vardır; cihân, bir baştan bir başa o tek mîmde gark olmuştur. O bir mîm, baştan başa cihânı kaplamıştır.” der.

Tasavvuf; işte o “mîm”in sırtına ulaşma gayretidir.

Tasavvuf'u Kelime-i Tevhîd olan “Lâ-İlâhe illa'llâh”a önce:

1. Lâ-Ma'bûde illa'llâh (Tevhîd-i avam); sonra:
2. Lâ-Maksûde illa'llâh (Tevhîd-i havâss); daha sonra da:

⁷ “Kalplerinde maraz vardır.” Bakara Sûresi, 10. Âyetten.

3. Lâ-mavcûde illa'llâh (Tevhîd-i havâss-i havâss) mânâsı vere vere mevleviyyet beşiğinden ve mevâlîlik eşiğinden velâyet sadrına erenlerin, bahtiyâr erenlerin yollariyle yollanma, hâlleriyle hâllenme, huy-lariyle huyulanma sûretinde anlayıp anlatmak da mümkündür.

Halvetiyye Tarîkatî'nin Rûşeniyye kolunun müessisi Aydınî Mevlânâ Dede Ömer-i Rûşenî, *Dîvân*'ındaki uzunca bir şi'rinde 'tasavvuf'u muhtelif yönlerden îzâh eder ve bu cümleden olarak:

"Tasavvuf; terk-i da'vâdır, demişler;
Dahî kitmân-ı ma'nâdır,⁸ demişler.

Tasavvuf; hıfz-i evkâta⁹ demişler,
Tasavvuf; terk-i tâmâta¹⁰ demişler.

Tasavvuf; kalbi Hakk'a bağlamaktır;
Yüreği ışk odıyla dağlamaktır.

Tasavvuf; yâr olup bâr olmamaktır;
Gül-i gülzâr olup hâr olmamaktır.

Vefâ göstermedir mânend-i Yusuf;
Ganîmet bilmedir vakti, **tasavvuf!**"

der.

⁸ **kitmân-ı ma'nâ**: Manevî hâlleri / kalbe gelen mânâları saçıp savurmamak; yerli yerince gizlemek.

⁹ **hıfz-i evkât**: Vakti korumak; vakit bincine sahip olmak.

¹⁰ **terk-i tâmât**: Mânâsız söz kulanmamak.

Tasavvuf; noksandan sıyrılıp kemâle kavuşma, şirkten ve her türlü çirkten bir gusl-i rûhânî ile arınmadır.

Tasavvuf; Rabbânî irfâna, samedânî ikâna, irfânî ve îkanî îmâna mazhar olma vecdi veya cehdidir.

Tasavvuf; teslîmiyyet-i tâmmedir.

Tasavvuf; tevekkül-i mahzdır.

Tasavvuf; istikşâftan inkişâfa, inkişâftan da keşfe geçme şansıdır.

Kim bilir, belki de tasavvuf; fikrî bir tezekkürden zikrî bir tezekküre geçmedir. Ve yine kim bilir tasavvuf; belki de Allah'ı anma, Allah için yanma, her zerresi bir İsm-i Celâl olan kevserle yudum yudum, kadeh kadeh, havuz havuz, ırmak ırmak ve nihâyet deryâ deryâ kanmadır. Bu itibârla tasavvuf; baştan başa mihrâk-i tevhîd olan “الله نور السموات و الارض” **Allahu nûrû's-semâvâti ve'l-arz...**¹¹ âyetinin tefsîr-i irfânîsidir.

Tasavvuf; yoksulun mânâ âlemlerinde zengine özenmesi değil, zenginin mâdde âleminde yoksula imrenmesidir.

En kısa tarifiyle Tasavvuf; hakikat-i Ahmediyye, tarikat-i Muhammediyyedir. Diğer bir mülâhaza ile de Tasavvuf; kühn-i Ahmedî, hubb-i Muhammedîdir.

¹¹ “Allah yerin ve göğün nûrudur.” Nûr Suresi, 35. Âyet.

Başka Âlemlere Mahsus Tasavvuf Var mıdır?

Dikkat edilirse bütün bu izâhların, ‘İslâmî Tasavvuf’a taallûk eylediği anlaşılır. Bu takdîrde de İslâm’dan başka dînlerin zamân ve mekân boyunca göründükleri veya görüldükleri âlemlere mahsûs ‘tasavvuf’un bulunup bulunmadığı noktası hâtıra gelir.

Değil mi ki Tasavvuf; Allah’ı bilme ve bulma yoludur; Âdemoğulları, “ولقد كرمنا بني آدم ﴿﴾ Biz Âdemoğlunu üstün kıldık.”¹² imtiyazına mazhar olan Âdemoğulları, elbette İslâm öncesinde de Allah’ı bilmek ve bulmak istemişlerdir. Hazret-i İbrâhîm’in, *Kur’ân-ı Kerîm*’de tafsîl buyurulduğu vechile önce yıldızı, sonra ayı, daha sonra güneşi Rabb sanması, bunlardan her birinin art arda üfûl ve gurûb ettiğini görünce;

”أتى وجهه للذى فطر السموات والارض حنيفاً، وما
انا من المشركين“

“Ben hanîf olarak yüzümü, gökleri ve yeri Yaratan’a çevirdim. Ben müşriklerden değilim.”

demesi, geçmiş ve göçmüş asırlarda Allah’ı arama, bilme ve bulma cehdinin tipik misâlini teşkil eder.¹³

Burada bir diğer nokta, “İslâm’dan başka dînler” derken bunların, asıllarında “hak dîn” olup olmadıkları

¹² İsrâ Suresi, 70. Âyet.

¹³ En’âm Suresi, 74-79. Âyetler.

ciheti de istifhâm hâlinde belirebilir. Unutmamak lâzımdır ki Hak'tan gelen her dîn, kendi zamân ve mekân sınırları dâhilinde "hak dîn"dir. Hak dîn'in bir diğ er adı, fıtrat dîni olmak haysiyetiyle "İslâm"dır. Nitekim Cenâb-ı Mesîh gelinceye kadar Hazret-i Mûsâ'nın tâlîmâtına yani Kelîmullâh'ın *Tevrât*'ına; Fahr-i Kâinât Efendimiz tevhîd ahkâmını tebliğ buyuruncaya kadar Hazret-i İsâ'nın 'tenzîl'ine yani Meryemoğlu'nun *İncîl*'ine uygun yolda bulunanlar da birer mü'min, birer müslimdiler. Bu itibarla gerek *Tevrât*'ın gerek *İncîl*'in gerçekten hükümrân olduğu çağlarda samedânî kaynağa dayanan bir 'tasavvuf'u düşünmemek mümkün değildir.

Hindistan'da Brahmacılık, Budhacılık; Eski Mısır'da Hermesçilik; Kadîm Yunan'da Fisagorculuk, Sokratçılık, Eflâtunculuk ve nihâyet Hikmet-i İskenderâniyyecilik bugüne intikâl eden hâllerleriyle rabbânî olmak vasfından mahrûmdurlar. Ancak, tesbît edilen bu mahûmiyet hâli, onların da asıllarında, hakîkaten ilâhî kaynaktan feyz almadıkları mânâsına gelmez. *Kur'ân-ı Kerîm*'deki bir âyet¹⁴ "وما كنّا معذبين حتى نبعث رسولاً" Biz bir elçi göndermeden azap edicilerden değildik."¹⁵ ve 124 bin peygamber gelmiş olduğu yolundaki rivâyet, o âyetle bu rivâyetin ışığı altında beliren bin bir delâletse mevzûun aklî mesnedidir.

¹⁴ Hukuk telâkkisindeki bu üstünlük bilhassa kayde şâyândır.

¹⁵ İsrâ Suresi, 15. Âyet.

Binâenaleyh İslâm tasavvufunu Hind, Eski Mısır veya Eski Yunan mistisizminden yâhûd da Mûsâ ve Îsâ dinleri mâneviyyetinden münşai, mülhem, müteessir, muhdes, orijinaliteden mahrûm, hulâsa kopye bir tasavvuf saymak ve sanmak hatâdır. Bizim burada bahse ve derse mevzû ittihâz ettiğimiz ve edeceğimiz **Tasavvuf**; şübhe yok ki sözde tasavvuf değil, özde tasavvuftur. Çünkü îzâhına çalıştığımız Tasavvuf; sözün özünden ve özün sözünden ibârettir. Söz dediğimiz: “Ummân-i Rubûbiyyet” ve “Deryâ-yı ahadiyyet” tir:

قل لو كان البحر مداداً لكلمات ربّي لنفد البحر قبل ان تنفد
كلمات ربّ ولو جئنا بمثله مداداً

“De ki; Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve etsek (denizlere deniz katsak), Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”¹⁶ âyet-i kerîmesi bu bakımdan ne kadar mânâlıdır. Biliyoruz ki bu, hiç de kolay olmayacaktır. Bir Doğu’unda İsmail Emre’nin dediği gibi:

“Nasıl anlatalım soranlara biz?
Denizin üstünde gösterilmez iz.”¹⁷

Binâenaleyh, “**Deniz üzerinde iz arama**” kabîlinden göstereceğimiz gayrette boşluk değil, bilakis hoşluk vardır. Hem, aranan izin görünmemesi, hiçbir iz bı-

¹⁶ Kehf Sûresi, 109. Âyet.

¹⁷ *Yeni Yunus Emre* gazetesi, Adana: 17.XI.1952, No: 60, s. 4.

rakılmadığı mânâsına gelmez. O, belki gözlerden silinir lâkin böyle nice nice izin marifet objektifinden geçerek hakikat camına aksettiği, erbâbınca, gereği gibi bilinir.

Mistisizm Tasavvuf mudur?

Bâzıları ‘tasavvuf’ yerine “mistisizm” kelimesini kullanırlar. Hâlbuki mistisizmle tasavvuf arasında oldukça bâriz bir umûm - husûs farkı vardır. Tasavvufun fârikası rabbânîliktir; mistisizmde ise bu vasıf yoktur.

Bâzıları da tasavvuf deyince “tarikat”i hatırlarlar. Bu da birçok cihetlerden hatâlıdır. Tarîkatte tasavvuf vardır amma tasavvuf, tarîkatten ibâret değildir.

Hilmi Ziya Ülken'in Tasavvufa Yaklaşımını Tenkid

Bir muhterem Profesör, “Tasavvuf, insan ruhunun yarattığı en eski eserlerden biridir. Kutsal ve ideal olan değerler âlemine ruhu yükseltmek için insan nev’inin yaptığı bu büyük egzersiz, her medeniyette ve her çağda ayrı bir çehre ile meydana çıktığı hâlde yine aynı iç oluşunu temsil etmiştir.” diyor.¹⁸ Bizce bu, ‘tasavvuf’u anlamak ve anlatmak değildir. “Yaratıcı” olmayan ancak “yaratılmış” bulunan “rûh”un eseri olduğu ilk cümlede belirtilen tasavvuf, ikinci cümlede “Kutsal ve ideal değerler âlemine ruhu yükseltme egzersizi” sûretinde îzâh edilmektedir. Eser, müessire nasıl tesir eder? Aradaki tezâd açıktır. Yalnız, ikinci cümle bâzı ihtirâzî kayıtlarla doğruya yaklaşmış sayılabilir.

¹⁸ Bk. Hilmi Ziya Ülken, “Tasavvuf”, 1944-1945 İstanbul Üniversitesi Serbest Konferansları, İstanbul 1946, s. 194.

“Mutasavvıfın burada (ruhu terbiye yolunda) kullandığı metod, Freud’ün psikanalizde kullandığı metod gibidir...”¹⁹ Mutasavvıfın ‘nefs-i emmâre’den kasd ettiği şeye ‘libido’, ‘nefs-i levvâme’den kasd ettiği şeye ‘benlik hissi’ denir. (...) Freud Psikolojisi (...) onu (ruhu), cinsî itilmelerden (refoulement’lardan) kurtarıırken (...)” dedikten sonra buna “Nitekim Tasavvuf Psikolojisi de (...) iştahların (!) doğurduğu ruhî buhranı çözerken müridin bütün ruhî gücünü yüksek bir hayata çevirmeğe çalışıyordu.” sözlerini ilâve eden muhterem Profesör²⁰ çağımızdaki korkunç ahlâk, mâneviyat ve mukaddesât buhrânını hazırlayanlardan ve gerek Batı’da gerek Doğu’da insanlığı uçuruma sürükleyenlerden biri olan Freud’ü ve onun sapık ve sarsak nazariyelerini, Tasavvuf üzerine muâsır ve mütekâmil ilmin ışığını tutma gayretine mesned ittihaz eylemesi şaşılacak şeydir.

İnsanın “emr-i Rabb”²¹ cümlesinden olan rûhu, mutasavvifeye göre şu mertebe veya merhaleleri gösterir:

1. Tenvî,
2. Sabır,

¹⁹ Aynı konferans metni, s. 197.

²⁰ Aynı konferans metni, s. 198.

²¹ “و يسألونك عن الروح • قل الروح من أمر ربى • Ve sana ruhtan soruyorlar. De ki ruh, Rabbimin işlerindendir.” (İsrâ Sûresi, 85. Âyet.)

3. Şükr,
4. Havf,
5. Recâ (Ümîd),
6. Fakr,
7. Zühd,
8. Tevekkül,
9. Mahabbet.

Kûtu'l-Kulûb adlı eserinde Ebû Tâlib-i Mekkî'nin tesbit ettiği bu dokuz dereceye İmâm Gazzâlî;

10. Şevk,
11. Avn,
12. Rızâ,
13. İhlâs ile
14. Sıdk'ı ilâve etmiştir.

Daha farklı şekillerde de ifade edilmiş olan bu mertebelere murâkabe, muhâsebe, tefekkür yoluyla varılır. Allah'ı sezmek, ilâhî bir mevhibedir. Bahsimize mevzû olan mertebeler, sâlik için zâhiren bir tedric ifade etse bile hakîkatte sırasız bir sıralamadır. Buradaki nefis murâkabesini, bugünkü dağbaşı manastırlarına kapanma hareketleriyle; vicdân muhâsebesini şimdiki Hristiyanlığın 'itirâf' (confession) sahneleleriyle ve hele 'tefekkür' denilen derûnî uyanıklık hazzını, Hind mistiklerinin ölü ve uyuşuk dalgınlıklarıyla kıyaslamamak lâzımdır.

Yukarıda adı geçen muhterem Profesör, bazı taraflarına takıldığımız ve kısaca temas ettiğimiz konferansını,

“Tasavvuf psikolojisi bu dünyayı başka bir âlemin gölgesi gibi görmek, bu dünyaya âid bütün arzuları öldürmek, hakîkî aşkı kazanmak için dünyanın mecâzî aşkından vazgeçmek istiyor. Bizim psikolojik ve ictimâî eğitimimiz, bu dünyaya hakikat göziyle bakıyor. Fakat ferdî hayatımızın fânî ve ızdıraplı arzularını cemiyetin ebedî hayatiyle aşmak, Cennet’i yeryüzüne indirmek istiyor. Ferdî hayatımızın mecâzî aşkını, cemiyetin ideal ve hakîkî aşkı için bırakmayı öğretiyor. Bizim psikolojimiz, bizim terbiyemiz ve ahlâkımız ideali yeryüzüne indirerek iki âlemi birleştiriyor ve fânîlikten kurtulmanın sırrını yeryüzünde buluyor. Uzun asırların tecrübesi yeni ideal için ruhumuza o kadar hazırlık ve hamle vermişse, aramızda bunca farka rağmen, onu saygı ile hatırlamaya borçlu değil miyiz?”²²

sözleriyle bitiriyor.

Tarihî Maddeciliğe Reddiye adlı eserin muhterem müellifinin şu Tasavvuf Psikolojisi’ndeki fikirlerinden artık tamamiyle dönmüş bulunduğuna inanmak istiyorsak da yine birkaç kelime ile olsun o fikirlere dokunmaktan kendimizi alamıyoruz:

Bir defa mutasavvife bu dünyayı, daha geniş ifadeyle dünyayı, “başka bir âlemin gölgesi” gibi görmez de göstermez de! Dünyasıyle, ukbâsiyle âlem; muazam “Kün!” emrinin “Fe-yekûn” fezâsında tahakkukundan ibarettir, denilebilir. Dünyâ-ukbâ farkı tamamiyle izâfî ve itibârîdir. Zâten bu ikilik telâkkîsine her

²² Aynı konferans metni, s. 205-206.

şeyden önce tasavvufun 'tevhîd'den ibâret olan gayesi mânidir.

Tasavvufun **"Dünyaya âid arzulan öldürmek, hakîkî aşkı kazanma amacıyla dünyanın mecâzî aşkından vazgeçmek"** suretinde tarif edilmesi, kılçıklı veya balçıklı bir fikir mahsûlüdür. Tasavvuf, dünya arzularını öldürmeğe değil insanın ruhunu dünya arzularının tutsağı, oyuncuğu, maskarası olmaktan kurtarma cehdidir. (Maamafih isteyen tutsak, oyuncak ve maskara olmakta devam edebilir.) **"Hakîkî aşkı kazanma amacıyla dünyanın mecâzî aşkından vazgeçmek"** de bir tevehhüm ve suitefehhümden ibarettir. Çünkü gerçek muvahhid nazarında mecâz - hakikat tefrîki, vahdetten kesrete rücû, daha doğrusu kesretten vahdete adem-i vusûldür. **"Bizim Psikolojik ve ictimâî eğitimimiz, bu dünyaya hakikat göziyle bakıyor."** sözü, **"yalnız mer'îyyâta hakikat göziyle bakma"**; **"Gaybı, basarın olmasa dahi basîretin idrâk sâhasında telâkkî etme"** mânâsında değilse, yani **"kavl'in makûl'ü, küll'ün bir cüz'ü olarak bu dünyaya da hakikat izâfe eylemek"**se üzerinde fazla durulmağa değmez. Aksi hâlde tarihî maddeciliğe ipucu veren bu fikir, ona **"reddiye"** yazana hiç de yaraşmaz. **"Ferdî hayatın fânî ve ızdıraplı arzularını cemiyetin ebedî hayatıyla aşmak"** sözü, hiçbir söz söylememiş olmağa müsavî denecek derecede mübhemdir. **"Cenneti yeryüzüne indirme"** isteği de Cennet'in bilhassa tasavvuf ışığı altında aydınlanan

“Cemâlullâh iştiyâkı”nın tatminine matûf ve mevzû olan Cennetin anlaşılmadığının hüccetidir.

Muhterem Profesör, “Hakîkî aşkı kazanmak için mecâzî aşktan vazgeçme”yi önce tasavvuf için hüküm hedef ittihâz etmişken biraz sonra içtimâî terbiyemizin “ferdî hayatın mecâzî aşkını cemiyetin ideal ve hakîkî aşkı için bırakma”yı öğrettiğini söyler. Buradaki cemiyet; bir “cem’iyyet-i mağşûşe-i âmme”²³ demek değil de bir “cem’iyyet-i kâmile-i fâzıla”²⁴ başka bir tabirle “millet-vatan-iman ve İslâm” muhassalası olan bir hey’et-i insaniye ise doğrudur, hem de pek doğrudur.

“Fânîlikten kurtulmanın sırrı”na gelince: “İlm-i İlâhî”den hâriç bir şey olmayacağına nazaran “Fenâ-yı mutlak” tasavvuru muhaldir. Bu itibarla ondan kurtulmayı düşünme ve hele varmış gibi, bu kurtuluşun sırrını arayıp bulma, hâlin değil, kâlin ifâdesidir.

²³ “Ammenin karmakarışık cemiyeti” şeklinde sadeleştirilebilecek bu ifadeden maksat, bütün basitliğiyle toplum demek olmalıdır (haz.).

²⁴ “Faziletli, olgun bir cemiyet” şeklinde sadeleştirilebilir. Tabir, Fârâbî’nin “el-Medînetü’l-Fâzıla”sını çağrıştırmaktadır (haz.).

Vücûd - Mevcûd

Kelime-i tevhîd'in mânâsı, tevhîd-i hâssu'l-havâss merhalesinde “Lâ-mevcûde illa'llâh” demek olduğundan vücûd ile mevcûd arasındaki farkı izah etmek lâzımdır.

Abdü'l-Ganiyy-i Nâblusî'nin *Kitâbü'l-Vücûd*'unda da anlatıldığına nazaran vücûd ve mevcûd kelimeleri arasında fark vardır. Vücûd: “Zât-i İlâhî” demek olduğu cihetle birdir. Taaddüd ve tahallüften münezzehdir. Mevcûd ise “Mâsivallah”tır. Buna ‘mevcûdât’ denilir ki müteaddit, mütekessir ve mütehalliftir. Maamafih bazı mutasavvifin, mevcûd kelimesini vücûd yerinde de kullanmışlardır. Bu da hakikat-i hâlde vücûdü Cenâb-i Hakk’a hasretmekten ibârettir.

Vücûdün Mertebeleri

Şeyh-i Ekber'in *et-Tuhfetü'l-Mürsele* adlı eserine nazaran vücûdun yedi mertebesi vardır:

1. Zât-i Sırf mertebesidir ki mertebe-i ahadiyyettir. Lâ-taayyürlük ve ıtlâk ifâde eden bu mertebe Hakk'ın

küh ve hakikatidir. Onun fevkinde mertebe yoktur. Bu mertebede Hakk; “Ahad” dir.

2. Taayyün-i Evvel mertebesidir ki buna vahdet ve hakikat-i Muhammediyye mertebesi de denir. Bu mertebede Zât, sıfât ve mahlûkattan, mahlûkattan bazısı da bazısından temeyyüz etmez. Meselâ taştan bir bina yapılmadan evvel ne taş için binada ne bina için taşta vücûd yoktur. Burada âlim, ilm ve malûm hep bir şeydir.

3. Taayyün-i Sâni mertebesidir ki buna vâhidiyyet ve hakikat-i insâniyye de denir. Burada zâta, sıfâta, mevcûdâta temeyyüz yoluyla ilm lâhik olur. “وكل شيء فصلناه تفصيلاً” İşte biz her şeyi açıkça anlattık.”²⁵ âyet-i kerîmesinde buna işaret vardır.

4. Âlem-i Ervâh mertebesidir ki “eşyâ-yı kevnîyye-i basîta”dan²⁶ ibarettir.

5. Âlem-i Misâl mertebesidir ki ayrılma, bölünme ve birleşme kabul etmeyen “eşyâ-yı kevnîyye-i mürekkebe-i lâtîfe”den²⁷ terekkeb eder.

6. Âlem-i Ecsâm mertebesidir ki ayrılma, bölünme ve birleşme kabul eden “Eşyâ-yı kevnîyye-i mürekkebe-i kesîfe”den²⁸ ibarettir.

²⁵ İsrâ Sûresi, 12. Âyet.

²⁶ “Soyut / yaygın varlıkla ilgili şeyler” (haz.).

²⁷ “Cisimle alâkası olmayan / derin, birkaç maddenin birleşmesiyle oluşmuş varlığa ait şeyler.” (haz.).

²⁸ “Yoğunluklu, şeffaf olmayan, birkaç maddenin birleşmesiyle oluşmuş varlığa ait şeyler.” (haz.).

7. **Mertebe-i Câmîa**'dır ki evvelki altı mertebenin cümlesini câmî'dir; **insan**'ı ifâde eder.

Bu yedi mertebeden birincisi **lâ-zuhûr** mertebesidir. Diğer altısı **zuhûr** mertebeleridir ki cümlesi zuhûr ettiği vakitte o insana "**insân-ı kâmil**" denir.

Tevhîdin Mertebeleri

1. Tevhîd-i ef'âl,
2. Tevhîd-i sıfât,
3. Tevhîd-i zât.

Tevhîd-i ef'âl; ârifin bilcümle ef'âlî mâsivâllâh'tan tecrîd ederek Allah'tan görmesidir. Tevhîd-i sıfât; sıfâtı, mâsivâllâh'tan tecrîd etmektir. Tevhîd-i zât; vücûdda yalnız bir zât görmektir ki asıl "**Lâ-mevcûde illallah**" bu demektir.

Allah'ın İsim ve Sıfatları

Tasavvuf ıstılâhında isim; lâfız olmayıp bir sıfatla nazar-i i'tibâra alınan müsemmâdır. Allah, "**ism-i zât**" tır. Zât, tek olduğundan isim de tektir. Esmâ-i Hüsnâ denilen sıfât-i ilâhiye, sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan *Kur'ân-ı Kerîm*'de anılanlar şunlardır:

er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bârî, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-

Kâbiz, el-Bâsit, el-Hâfız, er-Râfi, el-Mu'izz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Lâtîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafız, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâ'is, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdî', el-Mu'id, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddem, el-Mu'ahhar, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müte'âl, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntekim, el-'Afüvv, er-Ra'ûf, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganiyy, el-Muğnî, el-Mâni', ez-Zarr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr celle celâlüh (İsm-i zât'la birlikte 99'dur.) bunların lügavî, Kur'ânî ve tasavvufî mânâlarını ana kitaplarda bulmak mümkündür.

Allah'ın Aslî Sıfatları

Yedidir: Hayat, 'İlm, İrâde, Tekvîn (veya Kudret), Sem', Basar, Kelâm. Bunlara "kemâl sıfatları" da denir. İsim, zât olması dolayısıyla müsemmânın aynî; husûsî mânâsı bulurması hasebiyle de müsemmânın gayridir. Sıfatlar zâhir olduğu vakit de esmâ olur. Sıfat, ismin bâtını; isim, sıfatın zâhiri; zât, sıfatın bâtını; sıfat, zâtın zâhiri; isim, şey'in bâtını; şey, ismin zâhiridir. Cenâb-ı

Hakk âlemi, esmâsı zâhir olsun diye halk buyurmuştur. Rızksız, merzuksuz Rezzâk; halksız, mahlûksuz Hallâk; rahmetsiz, merhûmsuz Rahîm, tesiri muattal hakayikten olur.

Ahadiyyet-i İlâhiyye, sıfatlar dolayısıyla ahadiyyet-i kesret; ahadiyyet-i zât hasebiyle de ahadiyyet-i vahdet ifade eder.

Bir mutasavvıf, “Vahdet-i vücûd, yabancılığı kaldırmak içindir; her mahlûktan Hâlık’a yol vardır. Vahdet-i vücûd budur. Cenâb-ı Hakk mekândan münezzeh olduğu kadar, zamandan da münezzeh-tir.” der.

Hazret-i Ebû Bekr: “ما رأيت شيئاً ورأيت الله فيه” **Mâ ra’eytu şey’en ve ra’eytu’llâhe fihi** yani; “Ben bir şey görmedim ki onda Allah’ı görmeyeyim.” buyurmuştur.

Hiz. Alî ise; “لم اعبد رباً لم اراه” **Lem-a’bud Rabben lem-erâh**: Görmediğim Rabbe ibâdet etmem.” buyurmuştur.

Muhyîd-dîn İbnu’l-Arabî;

تأمل سطور الكائنات فانها
من المَلَيِّ الاعلى اليك رسائل
وقد خُطَّ فيها لو تأملت سطرها
على كل شيء ما خلق الله باطل

“Te’emmel sutûra’l-kâ’inâti fe-innehâ
Mine’l-mele’î’l-a’lâ ileyke resâ’îlu
Ve kad hutta fihâ lev te’emmelte satrahâ
‘Alâ külli şey’in mâ-halâ’llâhi bâtilu.”²⁹

demiştir.³⁰

²⁹ Son mısra’ Lebîd’indir.

³⁰ Tercümesi: “Kâinatın satır araları üzerinde derinleş; kesinkes o, “mele-i âlâ”dan (melekler âleminden) sana bir mesajdır / mektuptur. İçine birçok çizgi resmedilmiştir. Eğer onun satırları üzerinde derin derin düşünürsen (varacağın sonuç şudur:) “Allah’tan başka her şey bâtıldır.” (haz.).

Tasavvufun Menşei Hususu

Üstâd Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi* adlı eserinin “Tasavvuf” faslında³¹; “(...) İslâm dînî imparatorluğu, şiddetli yağma hareketinin reaksiyonu olarak bir zühhd cereyanının doğmasına sebep oldu. Bu zühhd cereyanı Peygamberin Mekke’deki şahsiyetinin hâkimiyeti gibidir. Yahut başka bir tabirle İslâmiyetin idealist karakterinin istilacı ve opportuniste karakterine karşı yaptığı reaksiyondur.” der.³²

Şu sözleri teraziye vurma işini tarihçilere ve tarih felsefecilerine bıraksak bile burada biraz durmaktan kendimizi alamayacağız. Profesör’ün bu sözlerinden, İslâm dîninin yayılmasıyla muvâzi bir “yağma hareketi”nin tahaddüs ettiği, bunun da gûya Hazret-i Muhammed’in Medîne’deki -hâşâ- istîlâcı şahsiyetinden husûle geldiği; İslâm’ın, biri istîlâcı ve ‘opportuniste’

³¹ Ülken, *a.g.e.*, s. 101-204.

³² Ülken, *a.g.e.*, s. 101-102.

diğeri 'idealist' olmak üzere iki zıt karakter taşıdığı; işte İslâmî zühdün, aslî mânâsiyle 'tasavvuf'un idealist karakterin diğesine karşı reaksiyonundan doğduğu neticesine varılır. Hakikat muvâcehesinde bu netice-
nin butlânı âşikârdır. Bir defa İslâm'da **istilâcılık**, **oportünistlik** vasfı yoktur. Hattâ denilebilir ki İslâm, antik çağın müstevlî ve oportünist zihniyetine karşı açılmış bir ilâhî isyân bayrağıdır. Aynı zamanda iki zıt karakter taşıma, bir müsbet vasıf olmaktan uzaktır. Şu itibarla Profesör'ün şu fikri, ayrı bir maksad taşımıyorsa, İslâm'a karşı en azından bühthandır. Diğer taraftan Hazret-i Fahr-i Kâinât Efendimiz biri Mekkî (Mekkeli), diğeri Medenî (Medîneli) olmak üzere iki ayrı ve bittabi zıt şahsiyet taşımak isnâdından münezzehtir. Burada ihtiyarsız olarak "سبحانك هذا بهتانٌ عظيمٌ" Sübhâneke hâzâ buhtânun azîm."³³ âyetini hatırlamamak elde değildir. Hakikat-i Ahmedîyye'nin tekevvün sırrına ve bu tekevvünün kronolojik seyrine âşina olanlar daha "Hilfû'l-Fuzûl" günlerinden "Yâ Refîka'l-A'lâ!" dediği âna kadar bu şahsiyet-i hakkânînin ve bu hakikat-i şahsiyenin aynı rabbânî çağlayanlık yani ilâhî mürşidlik karakteri arz ettiğini bilirler. Binaenaleyh Profesör'ün bu kanaati hâlen değişmemişse, -ki biz değişmiş olduğuna kaniiz-, İslâm'ı ve İslâmî zühdü anlamamanın bâhir ve zâhir bir burhânıdır.

³³ "Sen bu büyük ifîradan uzak ve münezzehsin." Nûr Sûresi, 16.

Zaten aynı Profesör bu faslın bir yerinde;³⁴ “**Tasavvufun birinci menşei olarak Kur’ân görülüyor.**” diyor. Bu doğrudur. Ve bu, doğru olduğu içindir ki yukandaki fikir yanlıştır. Nitekim Hindistân’da Hayderâbâd’da Osmâniyye Üniversitesi’nin Felsefe Şubesi duayeni Dr. Mîr Velîyyü’l-dîn Sâhib, Urdu diliyle yazdığı *Kur’ân aur Tasavvuf* adlı eserinde³⁵ bu hakîkati etraflı bir şekilde izâh etmiştir. Bununla beraber Prof. H. Z. Ülken: “**Tasavvufun birinci menşei olarak Kur’ân görülüyor.**” dedikten sonra “(...) Fakat İslâm ilmiyle uğraşan Garb âlimlerinin büyük bir kısmı tasavvufa muhtelif menşe’ler göstermektedirler.” diyor ve böylece ilk kanaatinden sapor görünüyor. Birçoklarına “mezleka-i akdâm” [ayak kaydırıcı] olan nokta burasıdır.

Garb âlimlerine ve onları takip eden Profesör’e göre bu menşe’ler şunlardır:

1. İrân menşei,
2. Hind menşei,
3. Yeni Eflâtuncu menşe’.

Hemen hiçbir me’haz göstermeden bu izahatı veren H. Z. Ülken’in fikir kaynağını ben işâret edeyim:

Sosyolog Mehmed İzzet Bey’in *Hayat Mecmuası*’nın 18 Ağustos 1927 tarihli ve 38 sayılı nüshasının 227. sahifesinde “İslâmda Zühd” başlıklı bir makalesi vardır.

³⁴ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, s. 104.

³⁵ 2. tab’ı, Dehlî 1938-1362, s. 180.

Muharrir bu yazısında müsteşrik Horten'in *Ethos* mecmûasının 1927 yılına âid ikinci sayısıyle intişâr eden "İslâmın aslında zühd ve sırrîlik var mıdır yoksa İslâmdaki bu cereyanlar yabancı bir memba'dan sızarak mı gelmiştir?" mevzûlu makalesini ele alıyor. İzzet Bey bu makalesinde kendi mütâleası olarak, "İslâmda ruhbâniyyet (rahbâniyyet), zühd yoktur." denildiğine işaret ediyor. Schopenhaur'un bile "Mûsâ ve Muhammed dînlerini nîkbîn, dünyaya râgıb ve teveccühkâr, zühd ve tasavvuftan muarrâ akîdelerden saydığını" ilâve ediyor. Nitekim Profesör Horten de buna mümâsil bir iddiâ ileri sürmekte, hattâ "Faaliyeti mürevvic olan lâ-zühdîliği peder-şâhî hukukla, faaliyetten müctenib olan zühdîliği ise mâder-şâhî hukukla münasebetli" göstermektedir.

Horten'in bu mütâleasının ikinci paragrafı tamamiyle indiyyât ve i'tibâriyyât mahsûlüdür. Aynı müsteşrik, tasavvurat âlemindeki bütün fantezuları da zühdîliğin bir neticesi sayıyor. Hallâc'ın "Ene'l-Hakk" demesini "vücûd-i ahadiyyete teveccüh" diye mütâlea ediyor. L. Massignone'un, "Ene'l-Hakk"ı "Je suis la vérité ❀ Ben hakîkatim!" tarzında terceme etmesine karşılık Horten ise "Ich bin Gott ❀ Ben Allah'ım!" diye terceme ediyor. (İsmîtrâden söyleyeyim ki tercemelerin birincisi tasrîha, ikincisi ise tashîhe muhtâcdır.) İzzet Bey, Horten'in mütâleasına karşılık Peşte Üniversitesi profesörlerinden müteveffâ Goldziher'in *İslâmda*

*Akîde ve Şeriat*³⁶ adlı eserindeki mukabil mütâleaları da naklediyor. Goldziher, hulâsa olarak “Mekkî âyetlerde zâhidâne bir ruhun kendini şiddetle hissettirdiğini, Medenî âyetlerde ise realizmin arttığını, Kur’ân’ın bu sırrîliğe sevk umdelerine karşı hadîslerin aksi istikâmete yönelttiğini” söylüyor. Hemen kaydetmek lâzımdır ki Goldziher’in bu mütâleaları ve bilhassa *Kur’ân-ı Kerîm*’deki “es-sâ’ihûn”³⁷, “sâ’ihât”³⁸ kelimeleriyle tavsîf edilen erkek ve kadın ittikâ erbâbının Hristiyanlık tesiri altında olduklarını söylemesi, ya taassup eseri yahud da gaflet sâikasıyla, İslâm dînini hakîki cephesiyle tedkîke yanaşmamak veya yanaşamamaktan mütevellid bir hâlet-i rûhiye ifâdesidir.

İşte H. Z. Ülken’in yukarıda nakledilen fikirleri, Horten ve Goldziher’in bu birbirine zıd kanaatlerini bir araya toplamış olmaktan ileriye geçemez.

Evet, “İslâmda sırrîlik yoktur!” ammâ Horten’in dediği mânâda değil ve yine evet, “Mekkî âyetlerde zühd, Medenî âyetlerde realizm bârızdır!” ammâ Goldziher’in kaydettiği şekilde değil. Hele *Kur’ân-ı Kerîm*’le hadîsler arasındaki “muâkese” *Kur’ân-ı Kerîm*’den de ahâdîs-i şerîfeden de yani Ahadiyyetten

³⁶ Aslı Macarca olan bu eser, *Le dogme et la Loi de l’Islam* başlıklı Fransızcasından Türkçeye tercüme edilmiştir: *İslâmda Fıkıh ve Akaid*, çev. İlhan Başgöz, Ardiç Yayınları, 1. b., Ankara 2004, 368 s. (haz.)

³⁷ “Takvâ sahibi erler.” Tevbe Sûresi, 112.

³⁸ “Takvâ sahibi kadınlar.” Tahrîm Sûresi, 5.

de Ahmediyetten de gafil bulunmanın ifâdesidir. Bir kere ‘sırrîlik’ demek olan ve daha çok Hristiyanlığa dayanan ‘mistisizm’le, ‘mükâşefe’ye müteveccih tasavvuf arasında çok fark vardır.

Îrân, Hind ve Yeni Eflâtuncu menşeler üzerinde fazla duracak değiliz. Yukarıda bu cihete toplu bir nazar atmış bulunuyoruz.

Mukayeseli dinler tarihi, dînî psikoloji ve dînî sosyoloji derslerinde salâhiyetli ağızlar şimdiye kadar can kulağıyla dinlediğiniz ve bundan sonra da dinleyeceğiniz şeyler, bizim de ayrıca îzâhâtta bulunmamıza ihtiyâç hissettirmeyecek derecede şümüllü - tafsîlâtlı olmak icap eder.

Şunu tebârüz ettirmeliyiz ki tasavvuf, doğrudan doğruya İslâmî ilimler arasındadır. Nitekim Garb literatüründe bu mevzû **mysticisme**’le îzâh olunmasına rağmen ‘tasavvuf’ kelimesi etrafında toplanmaktadır. Bu cümleden olarak İslâm Tasavvufu üzerinde derin ve esaslı çalışmalarıyla tanınmış bulunan Louis Massignon ve Reynold A. Nicholson, keyfiyeti tasrih etmektedirler.³⁹

³⁹ L. Massignon, *Encyclopédie de l’Islam*, Leiden 1929, T. IV, p. 715; R. A. Nicholson, *The Mystics of Islam* (=İslâm Ârifleri), London 1914; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism* (=İslâmî Tasavvuf’a Dair Mütâlealar), Cambridge 1921; [Türkçe tercümesi: *İslâm Süfîleri*, çev. Kemal Işık, Ruhi Fiğlalı, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas vd., Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014]; Ebu’l-‘Alâ ‘Afiî, *et-Tasavvufül-İslâmî* (R. A. Nicholson’dan terceme), Kahire 1951.

Bilhassa Nicholson, Ed. Brown'ın tesirinde kalarak İslâmî tasavvufu İrânî bir menşee dayatmak istemekle beraber yine de hakîkatî görmekten ve göstermekten hâlî kalmamıştır.

Biz, tasavvufu İslâmî atmosfer içinde doğmuş, gelişmiş, yayılmış ve günümüze kadar gelmiş, rûh âlemimize sinmiş bir problem olarak ele almak zarureti duyanlardanız. Duyduğumuz bu zarureti ifâde etmeğe çalışırken herhangi bir sistemin müdâfaasından ziyâde kanâat ve temâyüllerimizi bir yana bırakarak tamamiyle objektif olmayı, mevzûa umûmî bir göz atmayı prensip ittihâz edeceğiz. Maksudımız, İslâm İlâhiyât Fakültesi mezunu olarak yarın cemiyette mukarrer veya mukadder bir rol ifâ edecek aydın gençlerin, karşılaşacakları, karşılanacakları veya karşılayacakları cereyanlar önünde hazırlıklı bulunmalarını sağlamaktan ibarettir. Estetikçilerin, san'atın gayesini tayin ederken ortaya sürdükleri **"San'at, san'at içindir"**, **"San'at, menfaat içindir"**, **"San'at, millet ve memleket içindir."** paragraflarıyla hulâsa edilebilen fikirlerine muvazî olarak biz de burada **"İlim, ilim içindir"**, **"İlim, menfaat içindir"**, **"İlim, millet ve memleket içindir."** sözlerini kısaca münakaşa edeceğiz. Ulaşacağımız ışık, tasavvufun aydınlatılması hususunda yegâne rehberimiz olacaktır.

Bir İlim Dalı Olarak Tasavvuf

Millet ve memleket için ilim, ilmin başlıca içtimâî gayesini gösterir. **﴿ أعوذ بالله من علم لا ينفع ﴾** E'ûzu bi'llâhi

min ‘ilmin lâ-yenfâ’ ❀ Nef’i olmayan ilimden Allah’a sığınırım.” duası, bu gaye dışında kalan ilme delâlet eder. “Nef”ten murâd, âlimin şahsî intifâi değil, onun âleme hizmetidir; hedef değil neticedir. Menfaati istihdâf eden ilim, eğer ilim demek câizse, ancak bir istismar mevzûudur. Bu itibarla “İlim için ilim”den de “millet ve memleket için ilim”den de uzaktır. İlmin, ilim için olması, millet ve memleket için olmasına mâni teşkîl etmeyeceğine nazaran her ikisini tek noktada birleştirmek kabildir. Tasavvuf ilmi de bu ölçü dâhilinde ele alındığı takdirde verilecek hüküm, “Tasavvuf için Tasavvuf” istikâmetinde “millet ve memleket için Tasavvuf” şeklinde; menfaat için tasavvuf da tasavvuf olamamak, neticede dereceleşmeden derekeleşmek suretinde hulâsa edilebilir.

Tasavvuf Meslekleri

Tasavvuf meslekleri başlıca iki kol hâlinde mütâlea edilir:

1. Vahdet-i Vücûd
2. Vahdet-i Şühûd

Bunlara, bir üçüncü kol olarak **Vahdet-i Kusûd**'u ilâve edenler de vardır.

Ancak, bunların şerh ve îzâhına girişmeden evvel şunu bilhassa işâret edeyim ki Vahdet-i Vücûdcular da Vahdet-i Şühûdcular da Vahdet-i Kusûdcular da velev te'vîl ve tefsîr yoliyle olsun, lâzîmü'r-rîâye İslâmî hakâyıkı çiğnemedikleri müddetçe şâirin;

Kadd-i yâra kimisi ar'ar didi kimi elif
Cümlelerin maksûdı bir ammâ rivâyet muhtelif⁴⁰

beytindeki manzarayı arz ederler ve ellerindeki para ile aynı şeyi satın almak isteyen biri Arab, biri Acem,

⁴⁰ Umumiyyetle Kanunî'nin olduğu kabul edilen fakat Dîvân'ında rastlanmayan bir beyittir (haz.).

biri Türk üç yolcunun “İneb!”, hayır “Engür!”, hayır, hayır “Üzüm!” diye kavga ettiklerine dâir Cenâb-ı Mevlânâ’nın temsîl yoluyla beyân buyurduğu hâli canlandırırılar. Vahdet-i Vücûd’la, Vahdet-i Şühûd’la hattâ Vahdet-i Kusûd’la söylenmek istenen şey, İslâmî hakâyık çiğnenmemek şartıyla, birdir ki “Vâcibü’l-Vücûd” olan “Zât-i Bârî”dir. “İsbât-ı Vâcib” bahsi bir Kelâm mevzûudur. Onu, o dersin hocasından etrâfiyle göreceksiniz. Dersimizle alâkası cihetinden ancak şunu ifâde edeyim ki Allah, zâten “Vâcibü’l-Vücûd” sıfaten “Vâhibü’l-Vücûd”dur ve hemen ilâve eyleyeyim ki bu “Vâcib” ve “Vâhib” tefrîkı ona göre değil, bize göredir. Çünkü zât, sıfatın ne aynıdır, ne gayridir. Ve çünkü ayniyet ve gayriyyet, bir emr-i izâfîdir. Diğer taraftan “Vâhibü’l-Vücûd”, “Sâhibü’l-Cûd” takdîrindedir. Bir tasavvuf mevzûu olan ve İslâmî hakâyika aykırı düşmeyen Vahdet-i Vücûd’la Garblıların bir felsefî meslek ifâde eden “Panthéisme”ini çok defa aynı mânâda kullanırlar (Sözümdeki “İslâmî hakâyika aykırı düşmeyen” kaydına nazar-ı dikkatinizi celbederim).

Aslında Yunanca “Pan” ve “Seos” kelimelerinden tereküb eden ve sonuna “...isme (...izm)” edatı takılan bu felsefî mesleki; Panteizm’i Şemseddîn Sâmî’nin *Kâmûs-i Fransevî*si

“Her şey’in zât-i Hâlik’ten cüz’ olduğuna veyahud Allah’ın, bütün kâinâtın rûhu makâmında bulundu-

ğuna inanmaktan ibâret olan Sofiyyûn tarîkunun fikir ve mesleki, Hikmet-i İshrâkiyye, Vahdet-i mutlaka.”

suretinde îzâh eder.

Arapça bir Kāmûs’ta;

“İlâh-ı vâhid’in hemen ancak kâinâtın mecmûu olduğuna kâil bulunanların yolu”⁴¹;

Fransızca lûgat kitaplarında da,

“Cenâb-ı Hakk ile sunûf-i mahlûkâtın kâffesine vücûd-ı mutlak’ın yekdiğerinden gayr-i münfekk iki muhtelif şekli nazariyle bakan dînî, felsefî meslek.”

diye anlatılıyor. *Vahdet-i Vücûd* adlı, gayet ehemmiyetli eserinde⁴² bu nakillerde bulunan rahmetli Müderris Ferîd Kam,

“Bu kelime, **vucûdiyye** kelimesiyle tefsîr edilebilir. Zîrâ ‘Heme ûst’ cümlesinin tazammun ettiği mânâ beyninde fark yoktur.”

diyor.⁴³

Rahmetli üstâd, kāmûslardan aldığı îzâhâtı aynen kaydederken bunların yanlış olan, mübhem kalan taraflarını, eserinin müteâkip fasıllarında tebârüz ettirmektedir. Garb müelliflerinin bazılarına göre Panthéisme (Panteizm); “Nâmütenâhînin mütenâhîde, Cenâb-ı Hakk’ın tabîatte indimâcından ibârettir. Bazılarına

⁴¹ “مذهب القائلين أَنَّ الْإِلَٰهَ الْوَاحِدَ أَمَّا هُوَ كُلُّ الْكَائِنَاتِ” Mezhebu’l-kā’iline enne’l-İlâhe’l-vâhide inne-mâ huve kullu’l-kâinât.”

⁴² Bk. Kam, *a.g.e.*, İstanbul H. 1331/M. 1913, s. 3-4.

⁴³ Kam, *a.g.e.*, s. 4.

göre de mütenâhînin nâmütenâhîde, tabîatin Cenâb-ı Hakk'ta fânî ve müstehlik olmasıdır. Muâsırları, meşhur Spinoza'yı birincilerden yani **Athéisme** adı verilen **Muattile'**den sayarlar.⁴⁴

Tenâhiyyet ve **Lâ-tenâhiyyet** taksîmi tamâmiyle izâfî ve itibârîdir. Çünkü mükevvenâtı mütenâhîlik haddi içinde mütâlea etmek mümkündür ammâ Vâcibü'l-Vücûd, Vâcibü's-Sücûd; Vâhibü'l-Vücûd, Sâhibü'l-Cûd olan O'nu, nâmütenâhîlik vasfı içinde mülâhaza eylemek kâbil değildir. Muhît ile müsemmâ olan Zât-i Kibriyâsı sebebiyle nâmütenâhîlik de burada muhâtıyyet mânasında bir mütenâhîlik ifâde eder. Bunlar, birbirine göredir; O'na göredir. “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ وَيُقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ” O'nun yüzünden başka her şey yok olucudur. Ancak celâl ve ikram sahibi Rabbinizin yüzü bâkîdir.” âyet-i kerîmesi⁴⁵ ve Mu'allaka ashâbından Lebîd'in takdîr-i Peygamberîye de mazhar olan;

“علىٰ كُلِّ شَيْءٍ مَّا خَلَىٰ اللَّهُ الْبَاطِلَ” Allah'tan başka her şey bâtıldır.”

mısrâ-i bercestesi İslâmî hakâyika uygun bir Vahdet-i Vücûd telâkkîsinin edâ ve müeddâsına tercemân olur. Bu itibârla Panteizmin îzâhı sadedinde mütenâhîlikle nâmütenâhîliğin karşılıklı inkâr ve ikrârına, redd ü isbâtına dâir serdolunan fikirler, hadd-i zâtında tasavvuf

⁴⁴ Kam, *a.ge.*, s. 5.

⁴⁵ Rahman Sûresi, 27. Âyet.

(tabiatıyla İslâmî Tasavvuf) dışı sayılmak icâb eder. Hâlik-i mekân olan Allah'ı, mekânla mukayyed olan tenâhiyyet mefhûmu hattâ lâ-tenâhiyyet tasavvuru içinde idrâk etmeğe imkân yoktur. Nitekim Hâlik-i zamân olan Allah'ı, zamâna muzâf bir ezel ve ebed imtidâdı dâhilinde teyakkun eylemek de kâbil değildir. Zâten Esmâ-i Hüsnâ'dan olan "el-Mukaddem" sıfatının mânası Vâcibü'l-Vücûdün "ân"dan yani hâlden mâziye doğru zamânın; "el-Mu'ahhar" sıfatının mânası ise yine o "ân"dan yani hâlden müstakbele doğru zamânın Hâlikı olmasıdır. ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ﴾ Huve'l-Evvelu ve'l-Âhiru... ﴿O Allah Evveldir ve Âhirdir.﴾⁴⁶ âyetini bu zâviyeden mütâlea etmek lâzımdır. ﴿لَا تَسْبُ الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللَّهُ﴾ Lâ-tesubbu'd-dehre fe-inne'd-dehre huva'llâh⁴⁷ hadîs-i şerîfindeki dehr, asliyyetiyle değil, Hâlik-i a'zama izâfetiyle "huva'llâh" değeri alır.

Biz burada Panteizmin, mevzûmuzla alâkalı bulunan tarafına kısaca temas etmiş bulunuyoruz. Teferruâta girişmek ne mümkündür, ne de lâzımdır. Zamânımız dardır; temâs edeceğimiz daha nice nice fasıllar vardır. Fakat şu kadarını belirtmek yerinde olur ki rahmetli Üstâd Ferîd'in işâret ettiği vechile:

⁴⁶ Cuma Sûresi, 3. Âyet.

⁴⁷ "Dehre [tabiate] sövmeyiniz. Çünkü dehr[i yaratan] o Allah'tır."

“Eğer Panteizm, Hayy ve Kâdir bir İlâh-i hakîkî kabul etmek isterse mevcûdâtı anda fânî görerek masavvuf meslekine girer, yok, taayyün-i zâtîsiyle müteayyin bir âlem-i hakîkî isbât etmek isterse o zaman yalnız mevcûdâtın tahakkukuna kâil olarak ülûhiyetin bir mânâ-yi mücerreden, daha doğrusu kuru bir isimden ibâret olduğunu kabulde muztar kalır ki bunun neticesi de *ilhâd*’dır.”⁴⁸

Bu açık ve uyanık ifâdeye bizim ilâve edeceğimiz hemen hiçbir şey yoktur. Mutasavvıfın-i kirâmın yani sâdât-i İslâm’ın eserlerinde görülen;

البحر بحرٌ على امكان فى القدم
انا الحوادث امواج و انهار

اشيا اگر صد است و اگر صد هزار بیش
جمله یکى بود به حقیقه چو بینگرى

اعداد کون صورة کثرتنمایش است
فالکَل واحد يتجلى بكل شأن

el-Bahru bahrun ‘ale’l-imkâni fi’l-kıdemi
İnne’l-havâdise emvâcun ve enhâru⁴⁹

Eşyâ eger sadest ü eger sad-hezâr bîş
Cümle yekî büved be-hakikat çü bingeri⁵⁰

⁴⁸ Kam, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁴⁹ “Âlem, kıdemde imkân üzere bir denizdir; olan biten de dalgalar ve ırmaklardır” (haz.).

⁵⁰ “Şeyler / eşyâ, bin de olsa, yüz bin de olsa hepsi hakikatte biridir” (haz.).

A'dâd-i kevn ü sûret-i kesret nümâyîşest
Fe'l-küllü vâhidün yetecellâ bi külli şe'n.⁵¹

gibi beyitler, Vahdet-i Vücûd neşvesinin ifâdeleridir. Burada Vahdet-i Vücûd; Tevhîd-i Vâcibü'l-Vücûd, ahadiyyet-i Vâcibü's-Sücûd takdîrinde olmak lâzımdır. Eşyâyı heyûlâî sûretiyle değil atomik hey'et ve hüviyetiyle nazara aldığımız zaman ona ne muazzam bir kudret sırtının mahfûz ve mündemic bulunduğunu idrâk ederiz. Eskilerin hattâ dünkülerin bir tasavvurî ilim mevzûu olarak malûm saydıkları bu husus, bugün artık bir “kaziyye-i muhkeme-i müsbeste”dir. Tefîk Fikret;

Bir kudret-i külliye var, ulvî ve münezzeh,
Kudsî ve muallâ; ona vicdanla inandım.

derken “Kâdir-i küll”e, daha doğrusu “Rabb-i Kadîr”e imanını değil “Kâdir” ve “Kadîr”e gayr-i muzâf bir kudret-i mevhûmeye îkanını, bu i'tibârla butlânını ortaya koymuştur.

Eskilerin Panteizmini îzâh ederken Descartes (Dekart), rahmetli Ferîd Kam'ın tâbiriyle “mütecâsirâne bir tahlil neticesinde” cismânî ve aklânî âlem tefrîkine gitmiş, bunların telifini Malebranche (Malbranş)'la

⁵¹ “Varlığın sayıca çokluğu ve çokluğun var oluşu görünüştedir. Hepsi birdir fakat her bir iş için sanki [aynı ayrı] tecellî etmiştir.” (haz.).

Spinoza'ya bırakmıştır.⁵² Maamâfih Descartes'ın Panteizmi âdetâ bir nevi panteist rönesanstır. Malebranche, Âlem-i Vücûd'a yer ve değer verirken Âlem-i Şühûda tamâmiyle bîgâne kalıyor. Hata buradadır. Spinoza'nın hareket mebdei ise "Cevher" fikridir. O, "Cevher"e bizâtihî vücûd mânası veriyor.⁵³

Allah diliyle Allah'ın tavsîf-i hakîkîsini ifâde eden İhlâs Sûresi'ndeki "Allahu's-Samed" burada Spinoza'ya en kat'î muknî cevâbı verir. Bizce İslâm Tasavvufunda ahadiyyet-i mahza, en belîğ ifâdesini;

قل هو الله احد • الله الصمد • لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد

"De ki Allah bir'dir. Her şey Allah'a muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir. Doğurmamıştır; doğurulmamıştır. Ona hiçbir şey denk olamaz."

âyetlerinde bulmuştur.

Descartes da Malebranche da Spinoza da Hristiyanlık taassubundan ve ruhundan kurtulamamışlar, nûr ve hüda'ya yani hakikat-i hakka'ya ulaşamamışlardır. Descartes'ın Hakk'ı, bir kudret-i müdrike suretinde kabul etmesine mukabil Spinoza, irâde sıfatını külliyyen reddediyor. Nitekim ikincisi, *Ethicue* adlı eserinde "Cenâb-ı Hak, bir aşk-ı mânevî ile kendini sever." diyor. Dikkat edilirse bu fikir "hudâi"liğe değil, "hodî"liğe müntehîdir.

⁵² Kam, *a.ge.*, s. 37-38.

⁵³ Kam, *a.ge.*, s. 40.

Mantıkçılar insanı; “hayvân-i nâtık”, “hayvân-i dâhik”, “hayvân-i müdrîk”... diye tarif ederler. Bunlara bir yenisini, “hayvân-i müteharri” sözünü katabiliriz. “Herkes aşktan bahsedebilir fakat lezzet-i aşkı ancak âşık olanlar bilir.”

پرسید یکی که عاشقی چیست
گفتم که چو من شوی بدانی

“Pursîd yekî ki âşikî çîst
Goftem ki çu men şevî be-dânî.”⁵⁴

هَذَا عَذْبُ فِرَاتٍ ۝ وَ هَذَا مِلْحٌ عَجَاجٍ
“İşte bu tatlı su; İşte şu tuzlu su.”⁵⁵

دَانَةُ فُلْفُلٍ سِيَاهٍ وَ خَالٌ مِهْ رُيَانٍ سِيَاهٍ
هر دو جان سوزند عَمَّا این کُجَا و آن کُجَا

Dâne-i fülful siyâh u hâl-i meh-rûyan siyâh
Her dü cân-sûzend ammâ in kücâ vü ân kücâ.⁵⁶

Vücûd Nedir?

Mevcûd’u, “Hisle, akılla, gözle ve kalble idrâk edilen şey” diye tarif edenler varsa da bu yanlıştır. Çünkü

⁵⁴ Kam, *a.ge.*, s. 62-63. “Biri âşıklık nedir diye sordu. Dedim ki; beni sen [seni ben] bilmektir.”

⁵⁵ Necm Sûresi, 53. Âyet.

⁵⁶ “Karabiber tohumları da siyahtır; ay yüzlülerin ben’i de; ikisi de can yakıcıdır amma “o” nerede, “bu” nerede? [biri dili yakar, diğeri gönlü].”

hissin, aklın, gözün ve kalbin idrâk etmediği nice şeyler mevcûddur. Aradaki farkı gidermek için mevcûd'u, "yokluğa uğramayan yahud yokun gayri olan şey" suretinde tarif etmek daha muvafıktır.⁵⁷

Azîz b. Muhammedi'n-Nesefî, *Zübdetü'l-Hakâik* adlı eserinde,

"Ehl-i vahdet diyorlar ki: Vücûd birdir, ziyâde değildir. O da Vücûd-i Hudâ'dır. Vücûd-i Hudâ'dan başka vücûd yoktur, olması da mümkün değildir. Ehl-i vahdetten bazıları da şöyle söylüyorlar: Her ne kadar vücûd, birden ziyâde değilse de o vücûdun zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını bir nûrdur ki rûh-i âlemdir. Âlem bir nûr ile mâlâmâldir. Bu nûrun haddi, gâyeti yoktur. O, bir bahr-i bî-pâyândır. Hayât, İlmi, İrâde, Kudret bu nûr ile kâimdir. Eşyanın görmesi, işitmesi, söylemesi, tasarufu, hareketi bu nûrun sayesindedir. Belki her şey bu nûrdan ibârettir." der.⁵⁸

Rahmetli üstâd, Fransızca bir eserde vücûda dâir şu sözleri gördüğünü söylemektedir:

"Vücûdun ne olduğunu soran bir adama:

"Sen var mısın? Yok musun?" diye sormalı. "Varım", diyecek olursa; "Varım dediğin zaman bu sözünle ne demek istediğini biliyor musun?", diye tekrar sorulmalı. Eğer kendisinden cevâb-i tasdik alınırsa:

⁵⁷ Abbâs Mahmûd Akkâd'ın *Allah* isimli eserinin Muhammed Ali Halîlî tarafından *Hudâ* adıyla Farsça tercemesi, Tahrân 1328 (1948), s. 9.

⁵⁸ Tercemesi için bk. Ferîd Kam, *Vahdet-i Vücûd*, s. 81.

“Demek ki sen vücûdün ne olduğunu biliyorsun. Şu hâlde bildiğin şeyi niçin soruyorsun?” demeli. Lâkin insanın gerek kendi vücûdunu gerek mevcûdât-i sâireyi bilmesi “bi-vechin-mâ” olup vücûdün künhü itibâriyle değildir. Künh-i vücûdü Allah’tan başka kimse bilmez.”⁵⁹

Vahdet-i Vücûd’e kâil olanların “**Vücûd Allah’tan ibârettir.**” demeleri ma’kûlât ve mahsûsâtta ne varsa hepsi Allah’tır, demek değildir. Aksi hâlde vücûd mefhûmunda halk ile Hâlik arasında bir iştirak kabul etmek lâzım gelir ve bu sıfât-i ilâhiyyeye muhâliftir. Selbî sıfatlar arasında “**Muhâlefetün li’l-havâdis**” vardır. Halk, hâdistir. Bu itibarla vücûd-i halk bir emr-i itibârî ve izâfî hattâ ve hattâ bir emr-i fehmî ve vehmîdir. Burada iki ihtimâl hatıra gelebilir:

1. Vücûd, ya Hakk’a hâsıtır; Hâlik, bundan münezzehtir.
2. Yahud da vücûd Hâlik’e vasıftır; halk bundan, mâhiyyeti itibâriyle uzaktır..

Ehl-i vahdet, ikinci ihtimal dâhilinde haklıdır. Maamâfih, birinci ihtimâl de yabana atılamaz. Bu hususta bizi bu mülâhazaya sevk eden, Esmâ-i Hüsnâ arasında “vücûd” sıfatının bulunması keyfiyetidir. Kanaatimize daha açık ifâde vermek istersek deriz ki “**Zât-i Müteâl**”i “**Sübhânallâhi ‘ammâ yasifûn**”⁶⁰

⁵⁹ Kam, a.g.e., s. 84-85.

⁶⁰ “Allah onların vasıflandırdığı şeylerden uzaktır.” Saffât Sûresi, 159. Âyet.

mutlakıyeti içinde mütâlea edince onu hattâ **Vücûd-i ‘Adem** kıyasına sokmak da doğru olmaz. Bu mânada Allah, Vâcibü'l-Vücûd değil, Hâlikü'l-Vücûd'dur. Nitekim O, aynı zamanda **“Hâlikü'l-‘adem”** dir. Zâten *Mesnevî* şârihi Abdullâh Efendi'nin Vücûd hakkındaki mülâhazâtı⁶¹ iyice tedkîk edildiği takdirde kanaatimizi teyîd eder.

Sûfiyye muhakkıkânının;

“ماعدمهایم و هتیهای ما

تو وجود مطلقى فانى نما

“Mâ 'ademhâyîm ü hestîhâ-yî mâ

Tü vücûd-i mutlakî fânî-nümâ”⁶²

demeleri, me's'ele iyice tedkîk ve ta'mîk edildiği takdîrde başka mânâya gelmez. Nitekim İmâm Gazzâlî, *İhyâ'sında* **“Vücûd-i mümkün dâima hâliktir”** buyurmuştur.

Sûfiyye, a'yân-i sâbiteyi, **“Mümkînâtın İlmi-İlâhî'de sâbit olan hakâyıkı”**⁶³ diye tarif ediyor. Ve **“Bu hakâyık, râyiha-i vücûd şemmetmemiştir.”**⁶⁴ diyor. **“Bu nasıl olur?”** diyenlere de **“Vücûd, sübûtta e'amdır (daha âmmidir). Her sâbit olanın vücûd ile ittisâfı lâzım**

⁶¹ Bkz. Kam, *a.ge.*, s. 98-102.

⁶² “Biz hiçbir, varlıklarımız dahi yoktur, zaten yokluğu gösteren mutlak varlık sensin.” (haz.).

⁶³ “Mümkün her şeyin Allah'ın ilminde sâbit olan gerçekliği” (haz.).

⁶⁴ “Bu gerçeklik/gerçekler, varlığın kokusunu duymamıştır.” (haz.).

gelmez.”⁶⁵ cevabını veriyor. Gelenbevî İsmâîl Efendi, *Celâl Hâşiyesi*’nde;

❁ في الممكنات عبارة عن الاعيان الثابتة بشرط المظهرية
Fi’l-mümkinâti ibâretin ani’l-a’yânî’s-sâbiteti bi-
şarti’l-mazhariyyeti. ❁ Mümkinât-i mevcûde, mazha-
riyet şartiyle a’yân-i sâbiteden ibârettir.”⁶⁶ demektedir. Eflâtûn-i İlâhî’ye göre “Allah, vücûdun ve zâtın öte-
sindedir.” Bu söz, “ötesi” kelimesine bir mekânîyyet
mânâsı vermemek şartiyle doğrudur. Diğer taraftan
İmâm-ı Rabbânî de “Vücûd fevküne urûc vâkî’ olur.”
demek sûretiyle keyfiyeti işâret etmiştir.⁶⁷

Sûfiyye “Lâ-ilâhe illa’llâh”⁶⁸ “Lâ-mevcûde illa’llâh”⁶⁹
mânâsı vermişlerdir. Bununla, mevcûd olan her şey
Cenâb-ı Hakk’tır, mânâsını murâd etmemişlerdir.
Hazret-i Alî, Nebiyy-i Ekrem Efendimiz’den;

“كان الله ولم يكن معه شيء”

“Kâne’llâhu ve lem-yekün ma’ahu şey’.” ❁ Cenâb-ı
Hak var ve onunla beraber bir şey yoktu.” hadîsini
duyunca;

⁶⁵ “Varlık, sâbit oluştan daha geneldir (daha umumîdir). Her sâbit olanın varlık ile nitelenmesi gerekmez.” (haz.).

⁶⁶ “Var olan mümkünler, mazhar oluş şartıyla “a’yân-i sâbite” = Mümkün her şeyin Allah’ın ilminde sâbit olan gerçekliğinden ibârettir.” (haz.).

⁶⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* tercemesi, XVIII. mektûb, c. I, s. 37.

⁶⁸ “Allah’tan başka ilâh yoktur” (haz.).

⁶⁹ “Allah’tan başka var olan bir şey yoktur” (haz.).

“الآن على ما كان”

“El’ân ‘alâ mâ-kân. ❀ Hâlen de öyledir.” demiştir.

Burada insan aklı güdük kalır. Hazret-i Peygamber’in;

“أَوَّلُ مَا خَلَقَ الْعَقْلُ”

“Evvelü mâ-haleka’l-‘akl. ❀ Allah’ın yarattığı ilk şey akıldır.” hadîsindeki ‘akl, akl-i beşerin muktebes bulunduğu hakikat-i rabbâniyyedir. Bu hakikat de;

لاتدرکه الابصار و هو يدرك الأبصار وهو اللطيف الخبير

“Lâ tüdrikühü’l-‘ebsâr ve hüve yüdrikü’l-‘ebsâr ve hüve’l-latîfü’l-habîr. ❀ Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O Latîf (En gizli şeyleri bilen) ve Habîr (Her şeyden hakkıyla haberdar olan)’dir.”⁷⁰ âyet-i kerîmesindeki idrâk-i feyyâzdan ibârettir.

Zaman ve mekân mefhûmlarını bu zâviyeden mü-talea ettiğimiz zaman; “لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ” ❀ Lî ma’a’llâhi vaktün...”⁷¹ ve “لَيْسَ عِنْدَ رَبِّكَ صَبَاحٌ وَلَا مَسَاءٌ” ❀ Leyse ‘inde Rabbike sabâhun ve lâ mesâ”⁷² hadîsleri daha iyi anlaşılır.

Mesnevî şârihi Sarı Abdullâh Efendi’ye göre zaman, mertebe-i melekûtta dehr ile müsemmâdır:

⁷⁰ En’âm Sûresi, 103. Âyet.

⁷¹ “Benim Allah’la bir vaktim vardır...”

⁷² “Rabbinin katında sabah veya akşam değildir.”

“لا تسبُّ الدهرَ فإنَّ الدهرَ هو الله”

“Lâ-tesubbu’d-dehre fe-inne’d-dehre huva’llâh. ❀
Dehre sövmeyiniz ki o Allah’tır.” ve zaman, mertebe-i
berzahta ‘asr ile müsemmâdır:

والعصر إنَّ الإنسانَ لفي خسرٍ

“Asra yemin olsun ki insan ziyandadır.”⁷³ ve
mertebe-i mülk ü şehâdette zamân ile müsemmâdır.
Nitekim Mevlânâ da *Mesnevî*’de;

که از آن سو جمله ملّت یکیت
صد هزاران سال و یک ساعت یکیت

هست ازل را و ابد را اتهاد
عقل را ره نیست ز آن سو افتقاد

“Ki ez ân sû cümle-i millet yekîst
Sad-hezârân sâl ü yek sâ’at yekîst.

Hest ezelrâ vü ebedrâ ittihâd
‘Aklrâ reh nîst ân sû zi iftikâd”⁷⁴

diyor. Mi’râc’ı bu ışık altında mütâlea edersek daha
iyi anlarız.

⁷³ Asr Sûresi, 1-2. Âyetler.

⁷⁴ “Ki o âlemde bütün milletler birdir ve bir saat ile yüz binlerce
yıl birdir. O âlemde ezel ile ebed birleşmiştir. Arayıp sorarak
aklın o âleme yol bulması mümkün değildir.” *Mesnevî*, C. I,
3497-3498. beyitler (haz.).

Vahdet-i Şühûd

Tevhîd-i vücûdî'ye dâir az da olsa malûmât verdikten sonra artık Tevhîd-i şühûdî'ye geçebiliriz. Mâlûmdur ki tevhîd-i vücûd erbâbı yani vahdet-i vücûd ashâbı, nokta-i nazarlarına *Kur'ân-ı Kerîm*'den;

هو الأول و الآخر و الظاهر و الباطن

“O; Evveldir, Âhirdir, Zâhirdir ve Bâtındır...”⁷⁵;

وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى

“Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı...”⁷⁶;

إِنَّ الَّذِينَ يَبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يَبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

“Sana biat edenler ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir.”⁷⁷ âyetlerini;

اللَّهُمَّ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ
وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ

“Allahümme ente’l-evvelü fe-leyse kableke şey’ün ve ente’l-âhirü fe-leyse ba’deke şey’ün ve ente’z-zâhirü fe-leyse fevkake şey’ün ve ente’l-bâtinü fe-leyse dûneke şey’...”

⁷⁵ Hadîd Sûresi, 3. Âyet.

⁷⁶ Enfâl Sûresi, 17. Âyet.

⁷⁷ Fetih Sûresi, 10. Âyet.

“Ey Allahım, sen evvelsin ve senden evvel bir şey yoktur. Sen Âhirsın ve senden sonra başka bir şey yok. Sen Zâhirsın ve senden üstte bir şey yok. Sen Bâtınsın ve senden içre bir şey yok.” gibi hadîsleri delîl getirirler.

Müceddid-i Elf-i Sâni (Hicrî 1000. yıldan sonrasının ve 2000. yıldan evvelinin müceddidi) İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ta ifâde ve işâret ettikleri gibi;⁷⁸

“Bu, ibâdet mâsivâdan kemâl-i vücûdu nefy için hasr-
dır, yoksa asl-ı vücûdu nefy değildir... Maksûd hakikat
değildir, mecâzdır ki hakîkatten eblağdır... Hâşâ ve kellâ
ki ‘abd-i memlûkûn fi’li Mâlik-i Muktedir’in fi’linin aynı
ola... Şirk-i tarîkat olan dü-bîn (iki gören) olmağı def’
eylemek, Tevhîd-i Şühûdî ile hâsıdır. Tevhîd-i vücûdî ol
makâmda hiç lâzım değildir. Sâlikin meşhûd ve melhûzu
Zât-ı Vâhid-i Mukaddes’ten gayri emr-i diğer olmamak
gerektir ki fenâ (fânîlik) mütehakkik olup şirk-i tarîkat
mündefi’ olur. Nehârda yalnız âftâbı görüp sitâreleri
görmedikte def’-i dü-bînî (iki görürlük) hâsıdır. Her
çend hezârân sitâre gündüz dahi mevcûd ise de maksûd,
âftâb-i vâhid (tek güneş) meşhûd olmaktır, yıldızlar
ma’dûn olsunlar, gerekse mevcûd olsunlar.”⁷⁹

⁷⁸ Bk. Müstakîmzâde Süleymân Sa’düddîn Efendi tercemesi, 272. mektûb, I. cild, taşbasması, İstanbul H. 1277, s. 207-214.

⁷⁹ Günümüz Türkçesiyle: “Kulluk, Allah’ın dışındaki şeylerden varlığın mükemmâl hâlini uzak tutmak için bir tür sınırlanmadır. Hedeflenen şey, hakikat / gerçeklik değil mecazdır ki ifade gücü hakikatten daha üstündür. Yoksa elbette ki köle-kulun fiili, her şeye gücü yeten ve sahip olan Allah’ın fiilinin aynı

Buna nazaran vahdet-i vücûd, vahdet-i şühûddur. Yani Vâcibü'l-Vücûd'dan başkasına iltifât etmemektir.

“ليس في جتي سوى الله”

“سبحاني ما أعظم شاني”

“ليس في الداري غيره ديار”

“Leyse fi-cübbetî siva'llâh”;⁸⁰ “Sübhânî mâ a'zame şânî”;⁸¹ “Leyse fi'd-dârî gayruhû deyyâr...”⁸² diyenler Müstakîmzâde'nin tabiriyle, “Yek-bînî şâhında”⁸³ (vahdet-i şühûd dalında) açılmış güllerdir.”⁸⁴ Zâten sûfiyye eâzımının vecd ve istiğrak anlarında yahut sahv ve sükûn demlerinde söyledikleri sözleri, kelimeleri meselâ Bâyezîd-i Bistâmî'nin “Sübhânî mâ a'zame

değildir. “Tarikat şirki” sayılan “iki görürlük” hâinden uzak durmak ancak “müşahedeye dayalı tevhid” ile meydana gelir. “Varlığa dayalı tevhid” bu makamda hiç lâzım değildir. Tasavvuf yolcusunun gördüğü de, düşünce yoluyla ulaştığı da Bir Olan Mukaddes Zât'tan başka herhangi bir şey olmamalıdır ki fenâ (masivadan kurtuluş) gerçekleşsin ve tarikat şirki uzaklaştırılabilsin. İnsan gündüzün yalnız güneşi görüp yıldızları görmediğinde “iki görürlük”ten uzaklaşır. Her ne kadar binlerce yıldız gündüz dahi mevcut ise de odaklanılan şey, tek güneşi görmektir; yıldızlar ister yok olsun, isterse var olsun.” (haz.).

⁸⁰ Çeşitli sufilere atfedilen şatahat türünden bir söz: “Cübbe-min altında Allah'tan gayrısı yok.” (haz.).

⁸¹ Aynı türden bir diğer sufi sözü: “Her şeyden münezzehim, şanımlı ne yücedir.” (haz.).

⁸² Bir diğer sûfi sözü: “Evimde/yurdumda yurt sahibinden = bir olan Allah'tan başkası yoktur.” (haz.).

⁸³ “Yek-bînî” = Vahdet-i vücud; “şâh”: ağaç dalı. (haz.).

⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *a.ge.*, s. 209.

şânî”, Hallâc’ın “Ene’l-hakk” demelerini tek kalemde şer’î esaslardan inhirâf, küfre ittisâl sûretinde telâkkî etmek insafsızlık olur. Bu mevzûda eâzun-ı sûfiyyeyi, deryâ-i Ahmediyyete dökülen ırmaklar olarak ve mütâlea edersek bu kabîlden taşkınlıkları tabîî görmemiz îcâb eder. Seylâb-ı velâyetle elbette ve elbette bir nübüvvet sükûtu, hele risâlet-i Ahmediyye sekîneti bulmak mümkün değildir. Burada tasavvuf ışığı altında ‘velî’nin ve velâyetin; ‘nebî’nin ve nübüvvetin; resûlün ve risâletin ne olduğu sorulabilir.

Velî: Hakk’ın dostudur; Velâyet; bu dostluğa mazhariyet imtiyazıdır:

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Allah dostları için korku yoktur; Onlar üzülmeyeceklerdir de.”⁸⁵

Velîlik ferdî, daha doğrusu infirâdîdir. Nebî; dostları arasında Hakk’ın, halka kılavuz seçtiği zâttır. Nübüvvet, bu kılavuzluk hizmetidir. Nebîlik cem’î, daha doğrusu ictimâî ve ma’şerîdir.

Resûl; nebîler arasında hizmet-i hâssa ifâsına memur edilen zâttır. Risâlet; bu hizmet-i hassâyı mazhariyettir.

Muhyîd-dîn İbnü’l-Arabî’nin *Füsûs*’ta kendisini “hâtem-i velâyet-i Muhammediyye”⁸⁶ addetmesi,

⁸⁵ Yûnus Sûresi, 62. Âyet.

⁸⁶ “Muhammedî veliliğin mührü (sonu)” (çev.).

“Hâtemü’n-nübüvve, bazı ulûm ve maârifi hâtemü’l-velâye’den ahzeder.”⁸⁷ demesi, bazı şârihlerin bu husustaki te’vîllerine, ez-cümle Bosnalı Abdullâh Efendi’nin, “Pâd-şâh kendi hazîne-dârından bir şey ala, kemâline ne noksân ola?” yollu îzâhına rağmen, mutlak olarak kâbil-i kabûl değildir. Ancak, bunu böylece kaydederken Hazret-i Şeyh’e **marz** kat’iyyen hânından geçmez. Eyne’s-serâ ve’s-Süreyyâ?⁸⁸ Bizim görüşümüz şudur ki velîler zümresine, bu hakîkî silsiletü’z-zeheb’e Habîb-i Kibriya, Fahrü’l-Asfiya, Nebiyy-i Mustafa, Resûl-i Müctecâ olan o zât-i sâhibü’n-nûr ve mir’ât-i huzûr elbette ve elbette dâhil ve hususta mertebe-i evveliyete elbette ve elbette vâsıldır. Yani o’nun velâyeti nübüvvet ve risâlet üstünde bir mânâ-yi abdiyyet ve habîbiyyet ifâde eder. Esâsen;

ما كان محمد أباً أحدٍ من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبيين

“Muhammed içinizden birinin babası değildir, ancak o, Allah’ın elçisi ve nebîlerin sonuncusudur.”⁸⁹ âyet-i kerîmesini bu mülâhazalar zâviyesinden mütâlea etmek lâzımdır.

⁸⁷ Günümüz Türkçesiyle: “Peygamberliğin mührü (sonu) olan zat, bazı ilimleri ve maârifi veliliğin mührü (sonu) olan kişiden alır.” (çev.).

⁸⁸ İki şey arasındaki farkın büyüklüğünü anlatmak için kullanılan Arapça bir deyim: karşılaştırılan iki şeyden birinin aşağı (serâ=toprak), diğerinin üstün (süreyya=ülker yıldızı) olduğunu anlatır. Gündelik Türkçede “nerede o, nerede bu” şeklinde ifade edilir (haz.).

⁸⁹ Ahzâb Sûresi, 40. Âyet.

Bu itibârla velâyet-i Ahmediyye değil velâyet-i sâireye hattâ nübüvvet ve risâlet-i sâireye bile makîsün ‘aleyh olamaz. Sâirenin velâyetine velâyet-i âmme, velâyet-i Ahmediyyeye “velâyet-i hâssa” da denir. Evliyâullâh’ın kadrleri, değerleri, Fahr-i Kâinât’a olan nisbet derecelerine göre taayyün eder.

“أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم”

“Ashâbî ke’n-nücûm bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm. ❀ Ashâbım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz.” hadîs-i şerîfinde anılan ashâb, yalnız sohbet-i Muhammediyye’ye mazhariyet iktisâb etmiş olan zevâtan ibâret olmayıp aynı zamanda serdârı Ebu’l-Kâsım Muhammed Mustafâ olan bilumûm evliyâullâh zümresidir. Binâenaleyh, Muhyî’d-dîn İbnü’l-Arabî’nin “Hâtemü’n-nübüvve, bazı ulûm ve meârifî hâtemü’l-velâyeden ahzeder”, demesini, “Şu‘â’-i nübüvvet, mir’ât-i velâyette lemeân eyler.”⁹⁰ mânâsına almak, onun kendini “Hâtem-i velâyet-i Muhammediyye” saymasını da “Hâtemü’n-Nebiyî’n”e intisâbından gelen şevke hamletmek muvâfık olur. Velâyet, 360 derece irtikâa cehdi, nübüvvet ve risâlet ise bu 360. dereceden sonra tekrâr sıfır-i ‘abdiyyet’ten başlama imtiyazıdır.

⁹⁰ “Peygamberlik ışıkları, velilik aynasında parlar/yansır.” (haz.)

Tevhîd-i şühûd erbâbı, bu tarîk sâliklerinin matlûba ulaşacağını, vücûd erbabının yolda kalacağını; vücûd erbabı ise vücûd-i gayrin, mâsivânın nefyinden sonra Hakk'a vusûlün, şühûd husûlünün mümkün olacağını söyler.⁹¹ Hattâ ikinciler, Hazret-i Peygamber'in "kemâlât-i nübüvvetin tahakkukundan sonra "şuhûd-i vahdet der-kesret" makamında bulunduğunu" beyân ederler ve "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" âyet-i kerîmesinin⁹² bu makama işâret olduğunu bildirirler.

Kevser'i; "Şuhûd-i vahdet der-kesret" diye terceme ederler. Hâlbuki Şâh Nakşbend Hazretleri;

"هر چه دیده شد و شنیده و دانسته شد همه آن غیرست
به حقیقت کلمه لا نفی آن باید کرد"

"Her çi dîde şüd ve şenîde şüd ve dânisteste şüd heme ân gayrest. Be-hakîkat kelime-i lâ nefy-i ân bâyed kerd."

"Görölmüş, işitilmiş ve ilm lâhik olmuş her şey gayrdir. Filhakîka Kelime-i Tevhîd'deki "lâ" onu nefyeder." demiştir. Ona göre "şühûd-i vahdet der-kesret"⁹³ dahi nefye şâyandır. Bu ise "Zât-i ecell ü a'lâ"ya yaraşmaz. Şâh Nakşbend daha ileriye giderek "Ma'rîfet-i Hudâ Bahâ'ü'd-Dîn'e harâm olsun ki anın ibtidâsı Bâyezîd intihâsı olmadıysa... Bâyezîd ol kadar ululukla meşhûd

⁹¹ İmâm-ı Rabbânî, *a.ge.*, s. 210.

⁹² Kevser Sûresi, "Biz ona Kevser'i verdik." 1. Âyet.

⁹³ "Çoklukta birliğin gözlemlenmesi." (haz.)

ve müşâhedâttan geçemeyip “Sübhânî mâ a’zame şânî”⁹⁴ berzahından kurtaramamışlardır.” demiştir.⁹⁵ Tevhîd-i Şühûdî erbâbına göre Tevhîd-i vücûdî ashâbının huzûru huzûr-ı Hakk değil, zuhûrâttan zuhûr-ı zillîdir. Çünkü Hakk; “verâ’-i verâ”dır. Zılâl ve zuhûrât mebâdî ve mukaddemâttır.”⁹⁶

Bugün hayatta bulunan hâl ehli bir zât, “İnsan; mâddesi mahdûd, mânası gayr-i mahdûd bir mevcûddur.”⁹⁷ der. Yunus Emre’nin;

Kaldır perdeyi aradan
Göster cemâlini Yaradan

beyti burada hatırlanır.

⁹⁴ Günümüz Türkçesiyle: “Bayezid-i Bistamî’nin eriştiği sonuç kendi başlangıcı olmadıysa Allah’ı bilmek Bahâüddîn’e harâm olsun. Bâyezid o kadar ululukla görülenlerden ve gözlemlemilenlerden geçemeyip “Her şeyden münezzehim, şanımlı ne yücedir.” şathiyesinde ifadesini bulan dar geçitten kurtulamamıştır.” (haz.)

⁹⁵ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, s. 220.

⁹⁶ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹⁷ Yani “İnsan; maddî görünüşü sınırlı, mânâsı sınırsız bir varlıktır.” (haz.).

İslâm'da Tasavvuf Var mıdır?

Şunu sarîh olarak bilmek lâzımdır ki tasavvuf demek, tarîkat demek değildir. Ve tarîkat demek de tekye faâliyyeti mânasına gelmez. Şunu unutmamak lâzımdır ki tekye faâliyyeti 1925'ten bu yana kanunla mülgâdır.

“أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ”

“Allah’a, Resûlüne ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.”⁹⁸ âyet-i kerîmesi bu hususta sarîh kıstastır. İslâm'da ve hakîkatte en büyük mürşid, Hazret-i Fahr-i Kâinât'tır. Onun üzerinde mürşid tasavvuru bâtıldır. En büyük tarîk, tarîkat-i Muhammediyye, tarîkat-i Kur'âniyyedir:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ

“Allah katında en üstününüz, takvâca en üstün olanınızdır.”⁹⁹

⁹⁸ Nisâ Sûresi, 59. Âyet.

⁹⁹ Hucurât Sûresi, 13. Âyet.

Tasavvufun bir mânâsı takvâ-yi tâm, takvâ-yi ekmeldir. Bu itibarla mutasavvıf; müttakî demektir. İttikâ, îmânda kemâl ifâde ettiğine nazaran gerçek mutasavvıf demek olan müttakî; “mü'min-i kâmil”dir. Îmân dışı bir tasavvuf telâkkîsi bir “vehm-i fehmi”¹⁰⁰ veya bir “fehmi-i vehmi”dir.¹⁰¹

Ricâlullâh denilen tâife-i sûfiyye, tedkîki kolaylaştırmak gayesiyle birtakım sınıflara ayrılmıştır.¹⁰²

Faslü'l-Hitâb adlı eserin sâhibi Muhammed Pârsâ'ya göre ricâl altı tabakadır:

1. Ebdâl,
2. Ebrâr,
3. Seyyâd,
4. Evtâd,
5. Efrâd,
6. Kutb.

Kutbü'l-Aktâb = Gavstır. Gavs ise; “Dergâh-i aha-diyyete mukarreb olanların seyyididir.” Her zamanda bir kişidir.

Şeyh Ahmed b. Sümnânî'nin mükâşefe yoluyla tesbît ettiğine nazaran tabaka-i ricâl yedidir:

1. Tâlibîn,
2. Mürîdîn,

¹⁰⁰ “Yanlış anlamaya dayalı kuruntu.” (haz.)

¹⁰¹ “Kuruntuya dayalı anlayış.” (haz.)

¹⁰² Bu hususta müteaddid eserler yazılmıştır. Türkçe olması itibâriyle müverrih Âlî'nin *Hilyetür-Ricâl*'i şâyân-ı tavsiyedir.

3. Sâlikîn,
4. Sâirîn,
5. Tâirîn,
6. Vâsilîn,
7. Aktâb-ı güzîn.

Muhammed Pârsâ'ya göre her devirde **Kutb** ikidir: Kutb-i irşâd, Kutb-i ebdâl. Yine bu zâta nazaran aktâb (kutblar) iki nevidir: Biri risâlet-i Ahmediyyeden evvelkiler, ikincisi; risâlet-i Ahmediyyeden sonrakiler.

Kutb'un vasıfları şunlardır:

1. Kudret hâlinde hilm,
2. Tasarruf (sulta-i ma'neviyye),
3. Hikmete uygun tedbîr,
4. 'İlm-i tafsîlî,
5. Teennî,
6. 'Adl,
7. Edeb,
8. Zaîflere rahmeti ile kuvvet verme, cebbârlara merhametiyle sekînet ilkâ etme,
9. Kâzibin kizbinden haya,
10. İslâh-i zâtî'l-beyn (ara görme-arabuluculuk).

Evtâd dördttür; ebdâl yedidir; nukabâ' on ikidir; ondan sonra kırklar gelir. Rukabâ üç yüzdür.

Bazılarına göre de Ricâl-i Gaybondur. Onlardan sonra zühhâd gelir ki sayıları on dördttür. Melâmiyyeye göre

ricâl üç yü z altmıştır. Bunlar; imâmân, evtâd, büdelâ', nukabâ', nücebâ' ve rukabâ' kısımlarına ayrılırlar.

Bütün bunlarla beraber Hakk'a ulaşmanın daha şümüllü bir ifâde ile fezâil-i Ahmediyye'ye ermenin, esrâr-i ahadiyyeyi derk etmenin tek yolu ve yegâne çaresi *Kur'ân*'a tevessül, Allah'a tevekküldür. Burada şeriat, tarikat, marifet ve hakikat birleşir. Bizce Tevhîd-i hakîki; mâdde ile mânânın, halk ile Hakk'ın, zâhirle bâtının, zerre ile güneşin beraberleşmesidir. Hulûl ve ittihâd bâtıldır. Aynada görünen vücûd değil, hayâl'dir. Tasavvuf vâdisinde ifrâta gidenlerin yanıldıkları nokta budur. Hakk, vehme ve fehme sığmaktan münezzehtir. Binâenaleyh, olanca gayretler Hakk'ı yani hakikatü'l-hakâyıkı taharrî hamlesinden ibârettir. Bu hamle tezekkür veya tefekkür yoliyle olur:

و لذكر الله أكبر • والله يعلم ما تصنعون

“Allah'ın zikri büyük iştir. Allah yaptıklarınızı biliyor.”¹⁰³

Bu yolda zikir dış, fikir içtir:

“فكرة ساعة خير من عبادات سنة (او ستين سنة).”

“Fikretu sâatin hayrûn min 'ibâdati senetin (ev: sittîne senetin).”

“Bir saatlik tefekkür, bir senelik ibadetten yeğdir (diğer bir rivayette: altmış senelik).”¹⁰⁴

¹⁰³ Ankebût Sûresi, 45. Âyet.

¹⁰⁴ *Câmi' u's-Sağîr* hadislerindendir; râvîsi Ebû Hüreyre'dir.

Bu yolda da fikir dışta, zikir içtedir. Diğer bir tabirle fikir, rûhun zikri; zikir, vücûdun fikridir.

Esasta bulunmamakla beraber zamanla ‘müteşerri’în’ ile ‘mutasavvıfın’ diye iki zümre teessüs etmiştir. Müteşerri’în ‘zâhir’in, mutasavvıfın de ‘bâtın’ın mümessilidir.

هو الأول و الآخر و الظاهر و الباطن

“O; Evveldir, Âhirdir, Zâhirdir ve Bâtındır...”¹⁰⁵, burada “hüve” zamîr-i zâtıdır. Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın lafzan ayrı, mânen bir olan sıfatlardır. Eğer zamîr-i zât, “Hû” olmayıp da “hüm” olsaydı evvelin âhirden, zâhirin bâtından tefrîkı îcâb ederdi.

İhtilâf noktası şudur: Müteşerri’în, farzı âlî, süneni tâlî sayarlar; ‘amel’i mukaddem, niyeti muahhar sayarlar. Mutasavvıfın ise amel’den evvel ‘emel’e, farzdan önce sünene itibâr ederler. Farz ve amel bir mükellefiyyet-i abdiyyedir; emel ve sünnet ise bir gayret-i irâdiyyedir (Aynştayn’a göre dinsiz ilim topal, ilimsiz din kördür). Mükellefiyyeti îfâ edende bir hazz-ı mânevî, gayret-i irâdiyye gösterende bir hubb-i ledünnî husûl bulur. Şu da var ki “hazz-ı ma’nevî”siz¹⁰⁶ “hubb-i ledünnî”¹⁰⁷ “Bal! Bal!” diye bağırان bir kimsenin ağzının tatlılanması kabîlindendir.

¹⁰⁵ Hadîd Sûresi, 3. Âyet.

¹⁰⁶ “Manevî lezzetler” (haz.).

¹⁰⁷ “Allah katından bağışlanan bilgiye duyulan sevgi” (haz.)

Keyfiyet böylece bilindikten sonra artık tasavvufun tarihî seyrine umûmî bir nazar atabiliriz. Bu hususta sistemlerden şahıslara gitmek veya şahıslardan sistemlere intikal etmek gibi başlıca iki yol tutulmuştur. Birinci yol icmâlî, ikinci yol tafsîlîdir.

“الطرق الى الله بعدد أنفاس الخلايق”

“et-Turukü illa'llâhi bi-'adedi enfâsi'l-halâyık.”

“Allah'a giden yollar, mahlûkâtın nefesleri sayısınca çoktur.”

Tarih Metoduyla Tasavvufun İnkişafını Tasnif

Biz icmâlde tafsîle giderken tafsilde icmâli zarurî görmekteyiz. Bu mevzûda tarih metodu daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Şöyle bir tasnîfin en doğru bir tedkîk yolu olduğuna kaniiz:

1. Tarîkatler-öncesi Tasavvuf,
2. Şahıslar etrafında sistemleşerek ve teşkîlâtlaşarak yayılma devri,
3. Dağılma devri,
4. 13-14 asırlık bir seyirden sonra tasavvufun bugünkü “İslâmî İlâhiyât”taki yeri.

Bu tasnîf şahsîdir. İşin tedkûkine girişmeden önce “menkûlât” mı “ma’kûlât” mı sualine bir cevap aramak mecbûriyetindeyiz. İslâm’ı “lâ-ma’kûl bir menkulât manzûmesi” sanmak ne kadar hatalı ise bir “lâ-menkûl ma’kûlât mecmûası” saymak da o nisbette tehlikelidir.

Nitekim İslâmî, dolayısıyla Rabbânî kaynaktan nebeân eden ‘tasavvuf’u bir lâ-ma‘kûl menkulât çerçevesinde mütâleaya kalkışmak, öze nüfûz edememekten gelen dalâlet ve bir lâ-menkûl ma‘kûlât imtihanına tâbi tutmak ise çıkmaza sapmanın ifâdesi sûretinde ilmî bir gaflettir.

I. Tarikatler-Öncesi Tasavvuf

“Devre-i Ülâ Tasavvufu” diyebileceğimiz bu devre tasavvufunda umûmî manzara, “Hükm-i Kur’ân’ın ve isr-i Resûl’e iktifâya itinâ cehdi”nden yani “zühdî hamle”den ibârettir. Şahıslar madûd, ıstılâhlar mahdûddur.

Risâle-i Kuşeyriyye’ye göre¹⁰⁸ başlıca şahıslar:

1. İbrâhîm b. Edhem,
2. Zu’n-nûn-i Mısırî,
3. Ma’rûf-i Kerhî,
4. Seriyü’s-Sakatî,
5. Bişrû’l-Hâfî,
6. Şakîk-i Belhî,
7. Ebû Yezîd-i Bistâmî,
8. Cüneyd-i Bağdâdî...

Bunlar yüze yakın zevâttır. Bu zevât, Hicrî II. asırla nihâyet IV. asır sonları arasında yetişmişlerdir. Dikkat edilirse bu devir, İhvânü’s-Safâ ve Hullânü’l-Vefâ’nın teşekkül ettiği, *Ârâu Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla*’nın yazıldığı,

¹⁰⁸ *Risâle*’nin H. 1284 tarihli Bulak baskısını kullanacağız.

yayıldığı, i'tizâl'in alıp yürüdüğü, ifrât cereyanların *İ s l â m*'ı tehdîd eder hâle geldiği zamanlardır. Demek ki bu zevât, hakâyık-ı İslâm'ı müdâfaa eden mânevî mücâhidlerdir.

İstilâhlara gelince bu bahse girerken *Risâle-i Kuşeyriyye* sâhibinin de beyan ettiği vechile;¹⁰⁹

“Ulemâdan her tâifenin kendilerine mahsûs olarak kullandıkları ve kullandıklarıyla başkalarından ayrıldıkları birtakım lafızlar (istilâhlar) olduğunu bilesin. Bu tâife (mutasavvife) de kendi aralarında remizli lâfızları kullanan kimselerdir.”¹¹⁰

Risâle'de tesbît edilen başlıca istilâhlar şunlardır:

el-Makâm, el-Hâl, el-Kabz, el-Bast, el-Heybet, el-Üns, et-Tevâcüd, el-Vecd, el-Vücüd, el-Cem', el-Fark, el-Cem'ü'l-Cem', el-Farkü's-Sânî, el-Fenâ, el-Bekâ, el-Gaybet¹¹¹, el-Huzûr, as-Sahv, es-Sekr, ez-Zevk, eş-Şirb, el-Mahv, el-İsbât, es-Setr, et-Tecellî, el-Muhâzara, el-Mükâşefe, el-Müşâhede, el-Levâ'ih, et-Tevâli, el-Levâmi, el-Bevâdih, el-Hücûm, et-Telvîn, et-Temkîn, el-Kurb, el-Bu'd, eş-Şerî'a, el-Hakîka, en-Nefs, el-Hatir, 'İlmü'l-yakîn, 'Aynü'l-yakîn, Hakku'l-yakîn, el-Vârid, eş-Şâhid, er-Rûh, es-Sirr.¹¹²

¹⁰⁹ *Risâle*, s. 40

¹¹⁰ Tafsîlâtı eserden görülebilir.

¹¹¹ Ders notlarında “el-Gibe” şeklinde aktarılan bu mefhum, daha çok “el-gaybet” biçiminde kullanılmaktadır. Bu sebeple düzelttik (haz.).

¹¹² *Risâle*, s. 41-59.

Risâle'de bundan sonra sülûk erbâbının “medâric”i olan makamların şerhine geçilir.¹¹³ Bu ıstılâhların İslâmî esaslar dâiresinde olması da tasavvufun menşeiini belirtmeğe bir delil sayılabilir.

Başlıca tasavvuf ıstılâhlarını ihtiva eden eserler:

1. Muhyî'd-dîn ibnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de¹¹⁴ kullandığı ıstılâhlar, Cürcânî'nin *Ta'rifât*'ının Mısır ve Avrupa neşirlerinin sonunda basılmıştır.

2. 'Abdü'r-Rezzâk-i Kâşânî'nin *Islâhatü's-Sûfiyye*'si, basılışı, Tehran Ş. 1315.¹¹⁵

3. *Ta'rifât*, Mısır 1306.¹¹⁶

4. *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Mısır 1284, 1306.¹¹⁷

5. Ebû Nasrî's-Serrâc, *Kitâbu'l-Lüma'*, Leyden 1914 (Nicholson neşri).¹¹⁸

¹¹³ *Risâle*, s. 59-228

¹¹⁴ Bu Külliyyat, Ekrem Demirli tarafından bütünüyle Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır (haz.).

¹¹⁵ Kâşânî'nin bu eseri değilse de *Letâifu'l-A'lâm*'i Türkçeye tercüme edilmiştir: *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2004, 615 s. (haz.)

¹¹⁶ Eser Türkçeye tercüme edilmiştir: *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, tercüme ve şerh: Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, 288 s. (haz.)

¹¹⁷ Günümüzde birçok tercümesi vardır. Bk. *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1978, 639 s. ; *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, 1. b., İstanbul 2004, 759 s. (haz.)

¹¹⁸ Türkçeye tercüme edilmiştir: *el-Lüma': İslâm Tasavvufu/Tasavvufu İlgili Sorular-Cevaplar*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz,

6. Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Jukofsky tab'ı, 1926 (1344).¹¹⁹ Hindistan'da da basılmıştır. Eser 1911'de Nicholson tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

II. Tasavvufun Şahıslar Etrafında Sistemleşerek ve Teşkilâtlaşarak Yayılma Devri

Şöyle böyle Hicrî beşinci asırdan başlayarak on ikinci asır sonuna kadar gelen bu devir de başlıca iki kısma ayrılır:

- a. Müessisler (Tarîkat kuranlar),
- b. Müceddidler (Kol kuranlar).

Bu devrede tasavvuf, büyük şahsiyetler elinde sistemleşmiş; dergâhlar, hânkâhlar etrafında teşkilâtlanmış olarak görülür. İlk devrede ekilen mânevî tohumlar gelişip başak vermiş, bu başaklardan da alınan yeni tohumlar geniş sâhalara serpilmiştir. Böylece, İslâm dîninini yayıldığı hemen her yerde muayyen tasavvuf hizibleri teşekkül etmeğe başlamıştır. Biz, bu hiziblerin tafsîlât ve teferruâtına girecek değiliz. Zaman da yok, lüzum da yok! Yalınız şu kadarını söyleyelim ki bu devrede büyük şahsiyetler yetişmiştir. Bu zevât etrafında ayrı

Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, XVI + 558 [32] s. (haz.)

¹¹⁹ Tercüme edilmiştir: *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982, 608 s. (haz.)

ayrı meşreb grupları teşekkül, âdâb ve erkân teessüs, bu sûretle de yollar taayyün etmiştir. Bunlar arasında derece gözetilmez.

“أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم”

“Ashâbî ke’n-nücûm bi-eyyihüm iktedeytüm ihtedeytüm. ❀ Ashâbım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz.”

Evliyâ-yı izâm, mânevî ashâb-ı kirâmdır.

Bu gruplar, muhtelif adlar almışlardır. Adlardaki ihtilâf, rü’yet zâviyelerindeki hilâftandır. Nukta-i câmi’a, hakûkat-i Ahmediyye’dir. Bu noktaya ulaşmayan hat, bâtıldır.

إِنْ أكرمكم عند الله اتقاكم

“Allah katında en üstününüz, takvâca en üstün olanınızdır.”¹²⁰

Takvâ-yı hakîkî, isr-i Resûl üzere olmaktır. Resûl-i mümtâzî îmân semâsının kutub yıldızı sayanlar vardır. O, yalnız kutub yıldızı değil, bizzât Kutb’dur; hem de Kutb-i muazzam ve Kutb-i a’zamdır. Ashâba iktida, tasavvuf câmiinde İmâm-ı Enbiyâ’ya iktidâdır. O câmi’de tevhîdin ezanı okunur, o câmi’de tevhîdin tesbîhî çekilir, tevhîdin tehlîli dinlenir, tevhîdin niyâzı yükseilir, o câmi’den tevhîd’in “âmin!” sesi gelir. Gruplar

¹²⁰ Hucurât Sûresi, 13. Âyet.

arasındaki fark, nağmelerin tîz veya pest, dinleyenlerin derk-i yakîn ile ayık veya bir sekr-i rûhânî ile mest olmalarından ibârettir.

Tasavvufî teşekküller, on iki burç gibi, On İki İmâm gibi, mâddî altı yönün mânevî altı yönle mecmûu olan Cihât-i İsnâ Aşer (on iki cihet) gibi on ikidir:

1. Kâdirî,
2. Rifâ'î,
3. Medyenî,
4. Kübrevî,
5. Düssûkî,
6. Bedevî,
7. Şâzelî,
8. Ekberî,
9. Mevlevî,
10. Sa'dî,
11. Yesevî,
12. Nakşî.

Bunlardan bazılarını kol sayıp yerlerine kol sayılanlardan birini koyanlar da vardır.

Bunların teferruâtına girecek değiliz.¹²¹

Memleketimizde vaktiyle;

Kâdiriyye'nin Rûmiyye, Eşrefiyye;

¹²¹ Bunlar derste anlatılmıştır.

Ekberîyye'nin Melâmiyye, Melâmiyye-i Bayrâmiyye, Halvetiyye;

Halvetiyye'nin de Rûşeniyye, Gülşeniyye, Sünbüliyye, Şa'bâniyye, Uşşâkiyye;

Melâmiyye'nin Celvetiyye;

Celvetiyye'nin Mısriyye, Cerrâhiyye, Bekriyye, Selâmiyye;

Düssûkiyye'nin Zeyniyye kolları ve dalları yaygın idi.

III. Dağılma Devresi

Kuruluş ve yayılış devrelerinden sonra duraklama ve dağılma devresi gelir. Bunun çeşitli âmilleri vardır. Başta, tasavvuf mensuplarının işi bir menfaat vâsıtası hâline getirmeleri gelir. Ahlâk esasına dayanan bu sistem zamanla ahlâk dışı hâl ve hareketlerle illetli insanların elinde kalmıştır. Bu yüzden çökmüştür.¹²²

IV. Tasavvufa Tasavvuf Göziyle Bakış ve Mevzûlara Nihâî Bir Göz Atış

Her zâhîrîn bir bâtını vardır. Yolunda olmak şartıyla her hamle insanı Hakk'a yaklaştırır; bâtıdan uzaklaştırır. Her mecâz, rûhu bir hakîkate ulaştırır. Himmet olmaksızın şekk seddi yarılamaz ve yakîn'e varılamaz. Mebde'siz me'âd olamaz, insan denilen haberci kuş,

¹²² Hulâsa olarak geçilmiştir.

Rabbânî hidâyetin rehberliğine ermeden menzil-i maksûdu bulamaz; gönül vâdîsi, mânevî sel gelmeden dolamaz.

Enbiyâ-i ‘izâm ve rüsûl-i kirâm hazerâtı, Hazret-i Âdem'den bu yana, insanlığı dalgalardan, fırtınalardan kurtarıp selâmet sâhiline kavuşturmağa vakf-i nefis etmiş ilâhî kahramanlardır. Kahramanlar, “târîh” adı verilen ma’şerî hâfızada yaşarlar. Suhuf-i mübâreke ve kütüb-i mukaddese, asılleriyle, o zevâtın terceme-i hâlidir. *Kur’ân-ı Kerîm*, Suhuf’ün Üç Kitâb’ın meâl-i kemâlidir. Ehâdîs-i şerîfe, Furkân-i azîmü’ş-şânın izâhıdır. Bu itibârla Hazret-i Fahr-i Âlem, müfessir-i a’zamdır. “İcmâ”, müfessirle müfesserin nokta-i câmiasında toplanır. “Kıyas”; Edille-i Selâsenin, tebeddül-i ezmân sebebiyle ahkâma tatbîkıdır. Nazar-ı İslâm’da: şer’at, tarîkat, ma’rifet, hakîkat ayrılığı yoktur.

Bu hususta tevehhüm edilecek fark, **tefrika**’dır. Tefrika, yıkılmanın ilk adımıdır. “ولا تفرقوا” * Ve lâ-teferrekû * Bölünmeyiniz”¹²³ emr-i celîli, bu bâbda vârid olan emr-i kat’îdir.

Nesh, hükm-i izâfidir; bu izâfiyyet de mekânîdir, zemânî değildir. *Kur’ân-ı Kerîm*, muhtâr kavle göre Besmele ile başlar, “من الجنة والناس” * mine’l-cinneti ve’n-nâs” ile biter. Bismelenin başındaki “b” ile “ve’n-nâs” in sonundaki “s” bir araya gelince terekküb eden

¹²³ Âl-i İmrân Sûresi, 103. Âyet.

kelime “bes”dir ki kifâyet ifâde eder. Yani insan, *Kur’ân’a* imtisâl ederse saadet için bu mazhariyet yeter. Yok, eğer Kitâbullâh, “الحمد ❀ el-Hamdü” ile başlıyorsa ilk harfi olan “elif”le “ve’n-nâs”ın sonundaki “s” ile birleştirilince husule gelen kelime “üs” olur. Bu da *Kur’ân’ın* “üss-i i’tilâ” olduğuna delâlet eder. *Kur’ân’la* “bes” diyenlere, *Kur’ân’da* “üs” bulanlara ne mutlu!

Kur’ân’da hikmetler vardır; *Kur’ân-ı Hakîm* denmesi bundandır.

Kur’ân’da ibretler vardır:

فاعتبروا يا أولى الابصار

“İbret alınız, ey akıl sahipleri!”¹²⁴

Kur’ân’da şifâ vardır:

فيه شفاء للناس

“Onda insanlık için şifâ vardır.”¹²⁵

Yalnızca “şifâ”ün li’l-müslimîn ve’l-müslimât” değil de “şifâ”ün li-‘n-nâs!”¹²⁶

İnsanlığın bugün geçirmekte olduğu manevî kriz, İslâm âleminin içinde bulunduğu hercümerc, *Kur’ân’a* yaklaşmamak, *Kur’ân’dan* uzaklaşmak seyyiesidir.

¹²⁴ Haşr Sûresi, 2. Âyet.

¹²⁵ Nahl Sûresi, 69. Âyet.

¹²⁶ İsrâ Sûresi, 82. Âyette “شفائور حمة للؤمنين” şeklinde de geçmektedir.

“**Nasr**” sûresinin iki îzâhı vardır: biri icmâlî, biri tafsîlî. Îzâh-ı icmâlîsi “**Feth-i Mekke**”dir. Mekke’nin fethi, tevhîdin şirk’e galebesidir. O günkü şirk, bugünkü dünyâ-şümûl şirke nazaran bir şirzime-i kalîledir. İnsanlığa ve Müslümanlığa bu sûre ile bir feth-i şâmil mev’ûddur. İm’ân erbâbı, bu hulfü bulunmayan ilâhî vâdin tecelliyâtını, müstakbelin aynasında görür gibidirler. Bu tecellî ve zuhûrun ilk lem’aları insanlığın alnına vurmağa başlamıştır. Hakîkî insanlık, gerçek Müslümanlıktadır.

Fakülteyi bitirenleriniz ister vâiz olsun, ister müftü; ister imâm olsun, ister muktedî; evde, câmide, sokakta, mektepte bu gayeyi unutmayın, Allah’ın ve Peygamber’in yolundan, Allah ve Peygamber yolunda olanların yolundan ayrılmayın! Şerîat de bu, tarîkat de bu, ma’rifet de bu, hakîkat de budur!

Cenâb-ı Hakk, hepimizi en büyük nimetten, nimet-i İslâm ve îmândan ayırmasın!

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerim.

AFÎFÎ, Ebu'l-'Alâ, *et-Tasavvufu'l-İslâmî* (R. A. Nicholson'dan terceme), Kahire 1951.

AKKÂD, Abbâs Mahmûd, *Hudâ*, Farsçaya çev. Muhammed Ali Halîlî, Tahrân 1328 (1948).

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa, *Hilyetü'r-Ricâl* (yazma).

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Rehber Y., 1. b., Ankara 1997.

GAZZÂLÎ, İmam Muhammed, *al-Munkiz min az-Zalâl*, çev. Hilmi Güngör Şark-İslâm Klâsikleri Serisi, Nr. 18, Maârif Vekâleti Neşriyatından, İstanbul 1948.

GELENBEVÎ, Ebü'l-Feth İsmail b. Mustafa, *Haşiye-i Gelenbevi ale'l-Celal*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1286.

GOLDZİHER, *Le Dogme et la Loi de l'Islam*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1958, 315 s.

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, çev. Müstakîmzâde Süleymân Sa'düddîn Efendi, I. cild, taşbasması, İstanbul H. 1277.

İsmail Emre, "Doğuş", *Yeni Yunus Emre* gazetesi (Adana),
17 Kasım 1952, No: 60, s. 4.

KAM, Ferîd, *Vahdet-i Vücûd*, İstanbul H. 1331.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Risâle*, Bulak, H. 1284.

MASSIGNON, L., *Encyclopédie de l'İslâm*, T. IV, Leiden
1929, s. 715.

Mir Velîyyü'd-dîn Sâhib, *Kur'ân aur Tasavvuf*, 2. tab', Dehli
1938-1362.

NÂBLUSÎ, Abdül-Ganiyy, *el-Vücudü'l-Hak ve'l-Hitâbü's-Sıdk*.

NICHOLSON, R. A., *Studies in Islamic Mysticism* (=İslâmî
Tasavvuf'a Dair Mütâlealar), Cambridge 1921.

NICHOLSON, R. A., *The Mystics of Islam* (=İslâm
Ârifleri), London 1914.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn, *Câmi' u's-Sağîr*.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Fransevî: Fransızca'dan Türkçe'ye
Lügat Kitabı = Dictionnaire Français - Turc*, Mihran
Matbaası, İstanbul 1322.

ÜLKEN, Hilmi Ziya "Tasavvuf", 1944-1945 İstanbul Üniver-
sitesi Serbest Konferansları, İstanbul 1946, s. 194-206.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *İslâm Düşüncesi: Türk Tefekkürü Ta-
rihi Araştırmalarına Giriş*, I. Cilt, İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Y., İstanbul 1946.

Yunus Emre, *Dîvân-ı Âşık Yunus*, basımevi yok, [İstan-
bul] 1320.

Dizin

- A**
- abdiyyet 116, 117
Abdullâh Efendi 108, 110, 116
Abdü'l-Ganiyy-i Nâblusî 83
Abdü'r-Rezzâk-i Kâşânî 130
Âdemoğulları 72
ahadiyyet 74, 87, 103, 104
ahadiyyet-i kesret 87
ahadiyyet-i Vâcibü's-Sücûd 103
ahadiyyet-i vahdet 87
ahadiyyet-i zât 87
aktâb 123
Ali Emîrî Efendi 20, 25
Amaç 57
Amerika 21
Ankara Üniversitesi 9, 20, 44, 57, 60
Arapça 13, 20, 58, 99, 116, 130
Ârâ'u Ehli'l-Medîneti'l-Fâzila 128
Athéisme 100
Avn 79
Avrupa 130
a'yân-i sâbite 109
Aynştayn 125
Azîz b. Muhammedi'n-Nesefî 106
- B**
- Bahâ'ü'd-Dîn 118
Bâki 42
Bâyezîd 114, 118, 119
Bedevî 133

Bekriyye 134
Beng ü Bade 58
benlik hissi 78
Besmele 135
Beytü'r-Rabb 68
biat 112
Bişrû'l-Hâfi 128
Bosnalı Abdullâh Efendi
116
Brahmacılık 73
Budhacılık 73

Ç-Ç

Cansever, Edip 15
Celâl Hâşiyesi 109
Celvetiyye 134
Cerrâhiyye 134
cihât-i isnâ aşer 133
Cüneyd-i Bağdâdî 128
Cürcânî 130
Çakıcı, Bilal 27, 44, 47,
48, 49, 50

D

Dede Ömer-i Rûşenî 70
dehr 101, 110
derekeleşmek 96
Descartes 103, 104
Devre-i Ülä Tasavvufu
128
Dinde Reformcular 59

Dinde Reform Meselesi
58, 59, 60
dînî psikoloji 94
dînî sosyoloji 94
Duru, Necip Fazıl 45
Düssûkî 133
Düssûkiyye 134

E

ebdâl 123
Ebû Nasrî's-Serrâc 130
Ebû Tâlib-i Mekkî 79
Ebû Yezîd-i Bistâmî 128
Ed. Brown 95
Eflâtunculuk 73
Eflâtûn-i İlâhî 109
Ekberî 133
Ekberiyye 134
emr-i Rabb 78
Ene'l-Hakk 92
Eski Mısır 73, 74
Eski Yunan 74
Esmâ-i Hüsnâ 85, 101, 107
Eşrefiyye 133
Ethos mecmûası 92
Evtâd 122, 123

F

fakr 79
Farsça 13, 20, 106
Faruk Nafiz 24

Faslü'l-Hitâb 122
Fatih 58
Fatih'in Şiirleri 58
fehm-i vehmî 122
Feth-i Mekke 137
fezâil-i Ahmediyye 124
Fisagorculuk 73
Fransızca 20, 21, 99, 106
Freud 78
Füsûs 115
Fütûhât-ı Mekkiyye 130

G

Gazzâlî 67, 79, 108
Gelenbevî İsmâîl Efendi 109
Goldziher 92, 93
gusl-i rûhânî 71
Gülşeniyye 134
Günaydın, Selma 13
Gürlek, Dursun 41, 42, 55

H

habîbiyyet 116
hadîsler 13, 93
hak dîn 72, 73
hakikat-i Ahmediyye 71, 132
hakikat-i insâniyye 84
hakikat-i Muhammediyye 84
Hâlikü'l-'adem 108
Hallâc 92, 115

Hallâk 49, 87
Halvetiyye 70, 134
hânkâhlar 131
hâtem-i velâyet-i Muhammediyye 115
Hâtemü'n-Nebiyyîn 117
Hâtemü'n-nübüvve 116, 117
havf 43
Hayat Mecmuası 91
Hayderâbâd 91
Hazret-i Âdem 135
Hazret-i Ebû Bekr 87
Hazret-i Îsâ 73
Hazret-i İbrâhîm 72
Hazret-i Muhammed 32, 33, 73, 89, 90, 110, 118, 135
Hazret-i Mûsâ 73
Hermesçilik 73
hids (hads) 68
Hikmet-i
İskenderâniyyecilik 73
Hikmet-i İşrâkiyye 99
Hilfû'l-Fuzûl 90
Hind 74, 79, 91, 94
Hindistan 73, 131
Horten 92, 93
Hristiyanlık 93, 104
Hucvîrî 131
Hz. Alî 87, 109

Îrân 91, 94
 Islâhatü's-Sûfiyye 130
 İbrâhîm b. Edhem 128
 İhvânü's-Safâ ve Hullânü'l-
 Vefâ 128
 İhyâ 108
 İlâhiyat Fakültesi 12, 66
 ilhâd 102
 İlm-i İlâhî 82, 108
 İmâm-ı Rabbânî 109, 113,
 114, 118, 119
*İmanda Birlik Vatanda
 Dirlik* 58
 İncil 73
 İncilâ-yi Tûr 68
 İngilizce 20
 İsbât-ı Vâcib 98
 İslâm 21, 32, 43, 56, 57,
 58, 67, 72, 73, 74, 82,
 89, 90, 91, 93, 94, 95,
 102, 104, 121, 127, 129,
 130, 131, 135, 136, 137
*İslâm Dinine Toplu Bir Ba-
 kış* 58
İslâm Düşüncesi 89, 91
İslâm'ın Nuru 45
İslâmî İlâhiyât 127
İslâmî Tasavvuf 72, 94,
 101
İslâm Mecmuası 57
İslâm Medeniyeti 57

İsm-i Celâl 71
 İsm-i zât 86
 i'tizâl 129
 İzzet Bey 91, 92

J

Jukofsky 131

K

Kadîm Yunan 73
 Kâdirî 133
 Kâdir-i küll 103
 Kâdiriyye 133
 Kam, Ferîd 99, 103, 106
 Kelime-i Tevhîd 69, 118
 Kelîmullâh 73
 Kemâl Edîb 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 28, 29, 31, 33, 35,
 36, 37, 38, 39, 41, 42,
 44, 45, 55, 57, 58, 59,
 60, 61, 66, 137
 kemâl sıfatları 86
 Kenan Rufai 41
Keşfü'l-Mahcûb 131
Kırk Hadis Tercümesi 58
 Kirazoğlu, Ömer 33
 Kitâbullâh 136
 Kitâbü'l-Vücûd 83
 Konya 21, 29, 45

Kur'ân-ı Kerîm 72, 73, 85,
91, 93, 112, 124, 128,
135, 136

Kur'ân aur Tasavvuf 91

Kurtoğlu, Mehmet 12,
14, 15

Kûtu'l-Kulûb 79

Kübreî 133

küh-i Ahmedî 71

Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb
16, 19, 29, 35, 36, 42,
44, 45, 59, 60, 66, 137

kütüb-i mukaddese 135

L

Lâ-taayyünlük 83

Lâ-tenâhiyyet 100

Lebîd 88, 100

Leyden 130

libido 78

M

Mahir Hoca 27

Mâhir İz 25

Mahmut Sâmî Efendi 41

Malebranche 103, 104

manevî kriz 136

Ma'rûf-i Kerhî 128

Massignone 92

Medîne 89

Medyenî 133

Mehmed İzzet Bey 91

Mekke 89, 137

Mektûbât 109, 113

Melâmiyye 134

Melâmiyye-i Bayrâmiyye
134

Menbau'l-İrfan Mektebi
20

Menderes 30, 41, 42, 45,
52

Meryemoğlu 73

Mesîh 73

Mesnevî 11, 108, 110, 111

mevâlîlik 70

Mevlana 22, 30, 31, 39,
41, 45

Mevlânâ 11, 61, 69, 70,
98, 111

Mevlevî 45, 59, 66, 133
mevleviyyet 70

Mısır 73, 74, 130

Mısriyye 134

Mî'râc 111

Mîr Velîyyü'd-dîn Sâhib
91

mistisizm 75, 94

M. Necati Lugal 20

muâkese 93

Mu'allaka 100

Muattile 100

Muhammed Pârsâ 122,
123
muhâsebe 79
Muhyî'd-dîn ibnü'l-Arabî
130
murâkabe 79
Mûsâ ve İsâ dinleri 74
mutasavvıfın 125
Müceddid-i Elf-i Sâni 113
mükâşefe 94, 122
müteşerri'in 125

N

Nâbî 15, 21, 22, 25, 28,
30, 31, 38, 60
Nakşî 133
Nazım Hikmet 24
Nebiyî-i Ekrem Efendi-
miz 109
Necip Fazıl 24, 45
nefs-i emmâre 78
nefs-i levvâme 78
Nicholson Reynold A. 94,
95, 130, 131
nukabâ 123, 124
nübüvvet 115, 116, 117
nücebâ 124

O-Ö

On İki İmâm 133
oportünist 90

Onat, Naim Hazım 20
Osmâniyye Üniversitesi
91
Osmanlı Tarih ve Edebiyat
Mecmuası 45
Osman Şems Efendi
Dîvânı'ndan Seçme-
ler 59
Ömer Edîb Efendi 19, 20

P

Panteizm (Panthéisme) 98,
99, 102
Peşte Üniversitesi 92
Pope 15

R

Rabb 54, 68, 72, 78, 103
Rabb-i Kadîr 103
Rabbü'l-Beyt 68
*Radyoda Dinî ve Ahlâkî
Konuşmalar* 58
Ravza-i Mutahhara 33
Rezzâk 85, 87, 130
Rıza Tevfik 24
Ricâl-i Gayb 123
Ricâlullâh 122
Rifâ'i 133
Risâle-i Kuşeyriyye 128,
129
risâlet-i Ahmediyye 115

ruhbâniyyet (rahbâniyyet)

92

rukabâ 124

Rûmiyye 133

Rûşeniyye 70, 134

S

Sa'dî 47, 133

Sâhibü'l-Cûd 98, 100

Sarı Abdullâh Efendi 110

Schopenhaur 92

sekr-i rûhânî 133

Selâmiyye 134

Seriyyü's-Sakatî 128

Seyyâd 122

sıfât-i ilâhiye 85

sırrîlik 92, 93, 94

Sofiyyûn 99

sohbet-i Muhammediyye
117

Sokratçılık 73

Spinoza 100, 104

Stefan Zweig 16

Sûfiyye 108, 109, 130

Suhuf 135

Suhuf-i mübâreke 135

sulta-i ma'neviyye 123

Sünbûliyye 134

Ş

Şa'bâniyye 134

Şâh Nakşbend 118

Şakîk-i Belhî 128

Şâzelî 133

Şemseddîn Sâmî 98

Şeyh Ahmed b. Sümnânî
122

Şeyh-i Ekber 83

Şeyh Muhammed Nasuhî
59

şirk 113, 137

T

tabaka-i ricâl 122

tâife-i sûfiyye 122

takvâ 122

takvâ-yi tâm 122

Ta'rîfât 130

*Tarihî Maddeciliğe Red-
diye* 80

Tarih Vesikaları 57

tarîkat 71, 75, 113, 121,
124, 135, 137

tarîkat-i Muhammediyye
121

Tasavvuf Psikolojisi 78, 80

tebeddül-i ezmân 135

Tecer, Ahmet Kutsi 24

tefekür 79, 124

Tekvîn 86

tekye faâliyyeti 121

tenâhiyyet 100, 101

tevekkül 56, 71
Tevfik Fikret 103
revhîd-i hâssu'l-havâss 83
Tevrât 73
tezekkür 124
Tohum 57
Tuhfetü'l-Mürsele 83
Türk Dili Belleten 57
Türkoloji Dergisi 27, 44,
45, 46

U-Ü

Urfa 14, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 25, 50, 58
Urfa Ağzı 17, 58
Urfa Rüşdiyesi 20
Uşşâkiyye 134
Üç Kitâb 135
üss-i i'tilâ 136
Ülken, Hilmi Ziya 11, 77,
89, 91, 93

V

Vâcibü'l-Vücûd 98, 100,
103, 108, 114
Vâcibü's-Sücûd 100, 103
vahdet-i kusûd 97, 98
vahdet-i şühûd 114
vahdet-i vücûd 112, 114
Vâhib 98
Vâhibü'l-Vücûd 98, 100

vecd 68, 114
Vefa Sultânîsi 20
vehm-i fehmi 122
vucûdiyye 99
Vücûd-i Hudâ 106

Y

yağma hareketi 89
Yeni Anadolu Gazetesi 45
Yeni Eflâtuncu menşe 91
Yenişehir 14
Yesevî 133
Yunus Emre 68, 74, 119
Yurdakul, M. Emin 24

Z

Zât-i Bârî 98
Zât-i Müteâl 107
Zeyniyye 134
Zu'n-nûn-i Mısrî 128
zühd 89, 92, 93
zühd cereyanı 89
zühdî hamle 128
zühhâd 123

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد الأولين وآخرين وعلى آله
الطيبين الطاهرين .

K u k a d d i m m e

Tasavvufu anlatmak ve onun târifî akış içindeki yerini ve değerini belli etmek için uzun zamana ve geniş imkâna ihtiyaç vardır. Bizim yapacağımız , deha doğrusu yapabileceğimiz şeyi bu muazzam mevzûun başlıca kaynaklarına nazar-i dikkati celbetmekten, esaslî hilâf noktalarına ışık tutmaktan ibarettir.

" Tasavvuf, terk-i da'vâdır, demişler. " " Az zamanda çok iş bağarmak (1) ancak " er kişinin nin, az zamanda, az da olsa, iş bağarma ise her kişinin işidir. " Er kişi aler zümresinden olmak mücerred Hak vergisidir. Hazîne-i Gayb, O'mundur; her kişi tecerruf edemez. Az başarı, hiçbir iş yapmayağa dâimâ tercîh edilir. " Sırr-i sırr " olan T a s a v v u f üzerindeki perdeyi, kısa fâsâhlarla eralıyabilirek ve ilâhiyyât Fakültesi'nin, yârın ilim ve idâre hayâtına atılacak genç mezûnlarını bu hususta seçilen bir kıstâs verebilirek ne mutlu bize!

Kemâl Edîb Kırkgöçlü

(1) " Az müddetde çok iş etmiş idi. " İbn-i Kemâl - Yavuz Sultân Selîm hakkındaki meraiyesinden.

II. Tasavvufun şahıslar etrafında sistemleşerek ve teşkilâtlaşarak yayılma devri:

Şöyle böyle hicrî V. asırdan başlayarak XII. asır sonuna kadar gelen bu devir de başlıca iki kısma ayrılır:

a) Müoassisler (Tarikat kuramlar), b) Müceddidler (Kol kuramlar).

Bu devrede tasavvuf, büyük şahsiyetler etrafında sistemleşmiş, dergâhlar, hânkâhlar etrafında teşkilâtlanmış olarak görülür. İlk devrede rûkânı mânevî tohumlar, gelişip başak vermiş, bu başaklardan alınan yeni tohumlar geniş sâhâlara serpilmiştir. Böylece, İslâm dîninini yayıldığı hemen her yerde muayyen tasavvuf hizibleri teşekkül etmeye başlamıştır. Biz, bu hiziblerin tafsilât ve teferrûâtına girecek değiliz. Zaman da yok, lüzum da yok! Yalnız şu kadarını söyleyelim ki bu devrede büyük şahsiyetler yola çıkmıştır. Bu zevât etrafında ayrı ayrı meşreb grupları teşekkül, âdâb ve erkân tesessüs, bu suretle de yollar tazyik etmiştir. Bunlar arasında deince gözetilmez. " Ashâbî kâ'n-nucûmî bi-ayyihim iktâdaytum ihdâdaytum. " Evliya-yi izâm, mânevî ashâb-ı kirâmıdır.

Bu gruplar, muhtelif adlar almışlardır. Adlardaki ihtilâf, rû'yet zâviyelerindeki hilâftandır. Nukta-ı câmi'a: h a k İ k a't-ı A h m e d i y y e'dir. Bu noktaya ulaşmayan hât, bâtıldır.

" İnnâ ekremeküm 'inda'llâhî etkâkum. " (.IL. sûre, 13. âyet). Tokvâ-yi hakîkî, isr-î Resûl üzere olmaktır. Resûl-î mûmtâzı îmân semâsinin Kutub Yıldızı sayılanlardır. O, yalnız Kutub Yıldızı değil, bizzât K u t u b'dur; hem de Kutb-ı mu'azzam ve Kutb-ı a'zamdır. Ashâba iktidâ, Tasavvuf câmiinde îmân-ı Enbiyâ'ya iktidâdır. O câmi'de tevhid'in ezâmı okunur, o câmi'de tevhid'in tesbîhi çekilir, tevhidin tahlîlî dinlenir, tevhidin niyâzı yükselir, o câmi'den tevhidin âmin! sesi gelir. Gruplar arasındaki fark, nağmelerin tiz veya pest, dinleyenlerin derinlik yakın ile ayık veya bir sekr-î rûhânî ile mest olmalarından ibârettir.

Tasavvufî teşekküller, On İki Burc gibi, On İki İmâm gibi, mâddî altı yönün mânevî altı yönle mecmûu olan Cihât-ı İsnâ Âşer (12 cihet) gibi on ikidir:

1) Kâdirî, 2) Rifâî, 3) Medyonî, 4) Kührvî, 5) Dûsûkî, 6) Bodevî, 7) Şâzelî, 8) Ekberî, 9) Movlevî, 10) Sa'dî, 11) Yesevî, 12) Nakşî. Bunların bazıları kol sayıp yerlerine kol sayılanlardan birini koyanlar da vardır.

Bunların teferruâtına girecek değiliz. (Bunlar derste onlar-
yılmıştır.)

Memleketimizde vaktiyle Kâdiriyye'nin Rûniyye, Eşrefiyye;
Ekberîyye'nin Melâmîyye, Melâmîyye-i Beyrîmiyye, Halvetiyye; ~~Şâhî~~
~~Şâhî~~ Halvetiyyenin de Rûşenîyye, Gulşenîyye, Sunbuliyye, Şâ-
bîniyye, 'Uşşâkiyye; Melâmîyyenin Celvetiyye; Celvetiyyenin Maş-
riyye, Cerrâhiyye, Bekriyye, Selâmîyye; Dussûkiyyenin Zeyniyye kol-
ları veya dalları yaygın idi.

III- Dağılım devresi:

Kuruluş ve yayılış devrelerinden sonra duraklama ve dağılım
devresi gelir. Bunun çeşitli şakilleri vardır. Baştta, Tasavvufi men-
suplarının, işi bir menfaat vâsıtası hâline getirmeleri gelir. Ah-
lâk esasına dayanan bu sistem, zamanla ahlâk dışı hal ve hareketler-
le illetli insanlara elinde kalmıştır. Bu yüzden çıkmıştır. (Hulâ-
sa olarak).

IV- Basavvufa Tasavvuf göziyle bakış ve mevzülere nihâî bir
göz atışı

Her zâhirin bir bâtını vardır. Yolunda olmak şartıyla her
hâmlı insanı Hakîkî'ye yaklaştırır; bâtilden uzaklaştırır. Her mecâz,
râhu bir hakîkate ulaştırır. Hizmet olmaksızın, şakkı soddı yapıla-
maz ve y a k ı n' e verilemez. Mevde'siz me'âd olmaz, insan donilen
haberci kuş, rebbânî hidâyetin rehberliğine ormandan menzîl-i maksû-
du bulamaz; gönül vâdisi, me'nevî sel gelmeden dolamaz. Enbiyâ'-i
'izâm ve müsul-i kirâm hazerâtı, Hazret-i Âdem'den bu yana, insanili-
ğin dalgalarından, fırtınalardan kurtulup selâmet sâhiline kavuştur-
mağa vakf-i nef's etmiş ilâhî kahramanlardır. Kahramanlar, Târifî adı
verilen ma'şerî hâfızda yâşarlar. Suhuf-i mübâreke ve kütüb-i mu-
kaddese, esillarıyla. o zevâcân tercümâ-i hâlidir. Kur'ân-ı Kerîm,
Suhuf'ün ve Uç Kitâb'ın meâl-i kemâlidir. Ahkâm-ı şerife, Furkân-
n-ı azîm-üş-şânın fîrhâdır. Bu i'tibârla Hazret-i Fahr-i Âlem, mü-
fessirü'l-âzâmedir. " İcmâ'ı, müfessirle müfessirin nokte-i cümle-
sında toplanır. "Kiyâs": Edillo-i Selâsenin, tebeddül-i ezâmî sebe-
biyle ahkâmı tebeddildir. Hâzır-ı islâmde: Şerî'at, Tarîket, Ma'ri-
fet, Hakîket ayrılığı yoktur. Bu hususta tevchhûs edilecek fark,
t e f r i k e'dir. Tefrika, yıkılmanın ilk adımdır. " Ve lâ-tesfer-
rekû " emr-i celîlî, bu bâbda vârid olan emr-i kat'îdir.

Nasb, hulâm-ı izâfidir; bu izâfiyyet de mekânîdir, zomânî de-

Gildir. Kur'ân-ı Kerim, muhtâr kavlâ göre Basmelâ ile başlar, " Mi-ne-'l-cinneti ve 'n-nâs " ile bitir. Basmelenin başındaki " b " ile " ve 'n-nâs " in sonundaki " s " bir araya gelince te-rokkub eden kelime " b^cs " dir ki kirâyet ifâde eder. Yâni insan, Kur'ân'a intisâl ederse sadet için bâ'mezharîyyet yeter. Yok eğer Kitâb-ullâh, " El-Hamdü " ile bağlarsa ilk harfî olan " elif " le " ve 'n-nâs " in sonundaki " s " ile birleştirilince husule gelen kelime " ü s " olur. Bu da Kur'ân'ın " üss-i i'tilâ " olduğuna de-lâlet eder. Kur'ânla " bas " diyenlere, Kur'ânda " üs " bulanla-ra ne mutlu!

Kur'ânda hikmetler vardır; Kur'ân-ı Hâkîm denmesi bundandır.

Kur'ânda ibretler vardır; " Fa- ' tebirü yâ uli-'l-obsâr! "

Kur'ânda şifâ vardır; " Fâhi şifâ'un li-'n-nâs! " " şifâ'un li-'l-müslimin ve 'l-müslimât " değil de " şifâ'un li-'n-nâs! " insanlığın bugün geçirmekte olduğu manevî kriz, İslâm âleminin içinde bulunduğu herc-u-merc, Kur'ân'a yaklaşmaktır, Kur'ân'dan uzaklaşmak seyyiesidir.

" Nasr, " sûresinin iki izâhı vardır: biri icmâlî, biri taf-silî izâh-ı icmâlîsi " Feth-i Mekkâ " dir. Mekkâ'nın fethi, Ev-hâd'in şirk'e gelebesidir. O günkü şirk, bugünkü dünyâ-şumûl şir-ke nazaran bir şirdir-i kalîbedir. İnsanlığa ve müslümanlığa bu sûre ile bir feth-i şumûl mev'ûddur. İm'ân ervâhı, bu hulfu bulun-miyen ilâhî ve'din tecellîyyâtını, müteakbelin aynasında görür gibi-dirler. Bu tecellî ve zuhûrın ilk lem'aları insanlığın albine vur-meğe bağlamıştır. Hekikî insanlık, gerçek müslümanlıktır.

Fakulteyi bitirenleriniz, ister vâiz olun, ister müftü; is-ter imâm olun, ister, müktedî; evde, câmi'de, sokakta,mektepe bu-gayeyi unutmayın, Allâh'ın ve Peygamber'in yolundan , Allâh ve Peygamber yolunda olanların yolundan ayrılmayın! Şerîat de bu, Ta-rîkat de bu, Ma'rîfet de bu. hakîkat de bu!

Genâb-ı Hakk, hepimizi on büyük ni'metten, ni'met-i İs-lâm ve imân'dan ayırmasın!

Kemâl Edib Kürkçüoğlu